

Szabadelv társadalomtan

A sociológiáról

Békésy Károly

Kolozsvár

Lepage Lajos könyvkereskedő kiadása

1911

Célunk.

E könyvet az aggodalom szülte társadalmunk jövője felett. E sorok írója hivatásból is figyelemmel kíséri négy évtized óta a társadalmat mozgató legfontosabb irányeszméket, a melyek a nyugat művelt népeit *a gyakorlati élet* terén és *a társadalmi tudományok* mezején forrongásban tartják. Szemlélője annak, hogy új nemzedékek és új erkölcsi elvek heves ostroma alatt miként inognak meg és roskadnak össze pár évtized alatt oszlopai mindannak, a mit az állam- és társadalmi tudományok terén egy előző század épített, romjai alá temetvén az alkotás szilárdságába helyezett hitet.

Hittük például, hogy *az alkotmányosság* békét és nyugalmat szerez Európá megkínzott népeinek. Főalkotása, a parlament, egy nemzet szellemi és erkölcsi erejének legjavát ölelve fel, mély tudomány és bölcs mérséklet a népek *minden rétegének* közös .megelégedésére intézi sorsukat.

A megelégedés helyett azonban az államok lakosságának nagy többsége a parlamenten kívül és ellene szervezkedett. Létrejött az államban az eddig létezett leghatalmasabb társadalmi szervezetnél, *az egyháznál* alighanem még hatalmasabb, katonai fegyelmezettségen alapuló szövetkezet, *a negyedik osztály nemzetközi egysége*. Marx nem gondolva azzal, hogy örökös harc mindkét félre nézve pusztulás,

kitanította a világ munkásait, *hogy osztályharc* a népek élete és osztályharc volt az emberiség egész történelme. Az élet sava: a *kötelesség* és *munka* átkos *rabiga*, a melybe a létért való küzdelem vas-kényszerűségének segítségével a tőkének urai hajtották a vagyontalanokat. A történelmi materialismus lehozta a múltból és törvényesítette a jelen és jövő számára minden fegyverrel megengedett háborúját azoknak, a kik szerinte az emberi létei egyetlen célja és jogalapja, az anyagi jólét után törekszenek, azok ellen, a kik ezen jólét bizonyos fokát már elérték. Szentesítette ezúton az örök nyugtalanságot és gyűlöletet a mindig újra születő ostromlók és ostromlottak között a javak megosztásának soha el nem érhető egyenlőségéig, így az alkotmányosság egyik legszebb célja, hogy a politikai *egyenlőséggel* állandó biztosítékát alkossa *a testvériségnek*, — csődöt mondott és a népek belső életének békét nem szerzett.

A divatba hozott általános harcban és gyűlölködésben mindennemű fölény, még a szellemi is, a kizárólagos jogosultságra emelt osztály érdek előtt tekintélyt veszített s csak erőszakkal vagy vesztegetéssel tarthat kezében hatalmat. A parlamentek, a melyek soha nem sejtett nagy anyagi terheket is raktak kiküldőjük, a nép vállaira, szellemi erejük magaslatáról lesúlyedtek; tárgyalásaik kiegyezhetetlen érdekek meddő küzdelme, mely kinézésében gyakran csapszéki jelenetekkel versenyez, így leve előkészítője sok parlament *a népre támaszkodó absolutizmusnak*. a melynek romjain maga is a néptől született.

Hittük azt is, hogy népek összezúzva évezredek óta hurcolt bilincseiket, *a szabadság* szép eszméjében

szenvedéseik egész sorának megváltóját fedezték fel. És mit tapasztalunk? A szó, sajtó, gyülekezés, lelkiösmeret, vallás, ipar, kereskedelem, a tulajdon szabadsága, az emberi jogok ez eszményi szép virágai, szánalomra méltólag elfonnyadtak a népelet ápoló keze alatt. Nincs e jogok sorozatából egy is, mely még mielőtt teljességében kifejlett volna, ne szedett volna fel önmagára az undorral elhajgált bilincsekből. Lejárt idők elavult *céhrendszerei*, nevetőségessé vált *árszabások*, limitatiók, az egyéni szabadság merev leigázása árán újraébredtek *a munkaszünetek*, munkaadó- és munkás *szakszervezetek*, *nemzetközi szövetkezetek* képében.

Hittük azt is, hogy nemzetek javára szolgál, ha azok *a szabad verseny és szabad kereskedelem* szárnyai alatt mindennapi szükségleteiket országhatárookra való tekintet nélkül a *legjutányosabb* és *legjobb forrásokból szerzik be*. És ma már nem tengődik szánalmasabb alak a nemzetközi élet mezején *a forgalmi szabadság ideáljánál*. A legtöbb állam a legfontosabb nemzeti érdeknek ösmeri *üldözését*, kizárását mindannak, *a mit idegen népek termelnek* s míg kifelé ugyanakkor piacokért tülekednek, benn a zárt kapuk oltalma alatt *kártelemek és trösztök*, *önkényes árszabások* révén a fogyasztók millióit fosztogatják.

A gyakorlati élet mezején végbement romlásnál nem csekélyebb a pusztulás *a társadalmi tudományok világában*. Grotiustól napjainkig, avagy a társadalmi tudományok atyjánál, Aristotelesnél kezdve, mindazok, a kik utána következtek, azon *alapokon építettek tovább*, a melyeket *elődeik raktak le*. Az építmény

sokféle irányban nyert kiegészítést, egyes részei eltérő elvek alapján különböző stílusban nyertek befejezést, de alapjai nem változtak s egy egésznek benyomását teszi e majdnem befejezett mű. A hivatottaknak mélyreható elmélkedésén, majd a történelem és mindennapi élet tanúságain, az ember és különböző népek életének megfigyelésén, bölcséleti elméleteken és gyakorlati tapasztalatok gyűjteményén alapult sok lángelmének szülötte, *az ember legmagasabb alkotásainak, az államoknak tudománya*. Mindezt az alkotást teljes egészében egyszerre robbantja fel a társadalmi tudományok népszerű, új apostola, *a sociologia*. Az új tudomány tanítása szerint metafizikai elmélkedések s bármily széles alapon álló inductioval támogatott, eddigi államtani deductiók *haszontalan ábrándjai a megtévedett emberi elmének*. Értékükre nézve a fejlődés lépcsőzetén semmivel sem becseesebbek, mint a milyen primitív népek bálványimádása volt. Ezekkel együtt a gyerekes emberi tévedések lomtárába rakja el őket is az összes tudományok egyetlen jogosult alapvetője és hivatott apostola, a pozitív tudás. Csak egy tudomány jogosult e világon és ez a természettudomány. Miután pedig nincs más törvény csak *a természet törvénye*, megösmerni e változatlan, örök törvényt, annyi, mint a társadalomban is tudni mindent; azt is, a mi eddig történt, valamint azt is, a minek ezután történnie kell. Bálványimádás, politheismus, többnejűség, nemiközösség, vérfertőzés, nőrablás, közös tulajdon, rablóhadjáratok, a most élő műveletlen népek és művelt nemzetek egész történelmének minden dicsősége, összes förtelme

és iszonyatosságai ezen természeti törvény rendje szerint mentek végbe eddig, — vagy állanak fenn most is azon egy különbséggel, hogy a szentesített fonákságok a megdönthetetlen fejlődési folyamat különböző fokára helyeztetnek el. Már t. i. a meny-nyiben némely sociologus saját ízlése szerint a tulajdon-, vagy *nőközösséget, a kormány nélküli anarchiát, vagy a vaskezű socialistikus állami mindenhatóságot* nem avatja fel olyan törvénynek, mely a mai industriális népek jövőjét egész bizonyossággal magában rejti. Spencer a társadalommal komolyan foglalkozni vágyódót elvezeti a fenekére az egy sejtű lényekhez, és a poriferák, vorticellák, szivacsok, polipok, hydrák, ártiak egész világán keresztül a szárazföld többi négy világ-részében élő és még kevésbé ösmert nevű népek között hordozza körül, hogy a mai modern államokról helyes fogalmat alkosson részére. Hogy meggyőződésük mindenek felett arról, hogy a társadalom a szerves világ alkotó része, belső élete nem különbözik az ő bölcséleti rendszeréről szóló könyvének tábláján ábrázolt növénytől a mely az alatt még jegecekből, s később humusszá alakult talajból kikelve, bimbót, virágot, gyümölcsöt hoz, a melynek magja már visszahull a földre; a hernyó pedig rajta, később mint báb, majd mint lepke élvezi a lételt.

Az állam és a társadalom az állatok között csak magasabb rendű szerves élő lény, melynek külső burkát az *ectodermát* a védelmező harcosok és birák, az *entodermát* az élelmező, földműves osztály, és a véredényekből áradó középburkot, a *mesodermát*, a kereskedők alkotják. Avagy — a

miként más sociológusok állítják-, az ember egyenként csak egy sejt az államban, parányi része egy nagyobb élő testnek, melyben javaink és a művelődési eszközök összessége alkotják a protoplasmát; az edényzetet és az egész idegrendszert pedig a közlekedési intézmények, távirdai és telefonsodronyok, vasból és kőből épült utak, lépcsők stb. A kormány a testben nervomotorikus szerv és összes szellemi működésünk a villamos mozgásnak egymással egyező vagy ellenkező hullámszáma. Az egész történelem folyamán a nagy háborúk és forradalmak bőrbetegségnek tekinthetők vagy a kereszténység keletkezése megfelel a testszövet lázas állapotának. Az ipari társadalom a kérődzők és növényevők osztályába tartozik, ellenben a hadakozó államok ragadozó állatok; ezek között a győztes állam himnemű, a legyőzött a gyöngéd nemzet képviseli; vagy mások szerint a magasabb állami szervezetnek a lakosság a férfias része, ellenben az anyagi környezet nőnemű (De Greef), az állam a férj, az egyház a feleség (Bluntschli), a terület a csontváz, a népesség húsos része a testnek; a börze a szive (Worms), a pénz a vértessetek, a forgalomban levő tárgyak a vér (Spencer), a képzőművészeti akadémia a szeme (Lilienfeld), az arisztokrácia és a papság a haja, (Giard stb).

Való, hogy nem minden sociológus tekinti ilyen öntudattal bíró és élő állatnak a társadalmat, de abban mindnyájan egyetértenek, hogy a természet örök törvényei kormányozván a társadalmat, semmit érő képzelődés minden államtan, mely nem ezen, egyedül jogosult alaptól indul ki.

Ezen tudományos tan, a sociologia és a gyakor-

lati életben kialakult társadalmi forradalom: a socialismus, kezdetben egymástól teljesen függetlenül fejlődött, s míg a socialismus rohamosan behatolt a gyakorlati életbe s tanítása millióknak vérvévé változott, a múlt század első felében Comte-tal kezdődő sociologia a tudomány mezőit foglalta le. Hosszú ideig kilátás sem volt arra, hogy egymással kezet foghasson a kettő. A mióta a sociológiának második megalapítója, Spencer a fejlődés legmagasabb fokául az egyéni szabadság aranykorát, az állam teljes feloszlását állította fel s ezúton alapját vetette meg az *anarchia* tudományos elméletének, ez utóbbinak mivelői legalább is szellemi rokonságba jutottak az állam megsemmisítésére törekvő elemekkel. Másrészt azonban a mélyreható állami beavatkozást követelő socialismus és az állam nélküli életben határtalanul érvényesülő egyéni szabadságnak eldorádója között kiegyenlíthetetlennek látszott az ellentét. Az utóbbi években azonban a sociologia nyilván karonfogta a socialismust, sőt ma már követői közül legtöbben azt vallják, hogy a sociologia tanait a socialismus van hivatva az életbe ültetni.

Igy a socialismus most már minden oldalról dédelgetett gyereke lett a kornak. Az alkotmányosság hanyatlása nyomán ébredő absolutizmus egyfelől, — a liberális eszmék sírján életrekelő ultramonta-

nismus: a keresztény socialismus neve alatt, más oldalról fogja őt karon, s végül az összes eddigi államtanok romjain *a tudomány nevében a sociologia öleli magához*, hogy most már közös erővel dúlják fel egy kerek századnak politikai tanait, elárasztván

egyidejűleg mély keserőséggel és elégtelenséggel a művelt világot.

Ki várt volna a 18-ik századot befejező, nagy-arányú humánus törekvésekből a 19-ik század végére ily fonák eredményeket? Ki gondolta volna, hogy a nagy francia forradalommal győzedelmeskedő harmadik osztálynak diadalmi éneke, a marseillaise, most már épen ezen osztály, a bourgeois ellen folytatott ádáz küzdelemben egy új negyedik osztálynak harci riadója lesz?

A 19-ik század kétségtelenül az egész világtörténelemben a haladás legragyogóbb százada, de fájdalmasan érdekesek azok az ellentétek is, a melyeket politikusok sejtelve nélkül napvilágra hozott s még fájdalmasabb a sötét reakció, a mely a csodásán megindult szabadelvű haladás nyomában támadt. A trónok, a nemesség és papság kizárólagos uralmának megtörésével a bekövetkezett egyéni szabadság, az emberi tehetségek, a földhöz kötött jobbágyok felszabadítása, a földbirtok és mindenféle javak szabad forgalma, a technika és természet-tudomány vele járó bámulatos találmányaival rövid időn olyan általános jóléthez, anyagi és szellemi gazdagsághoz juttatták a gyorsan szaporodó lakosság nagy tömegét, a mely előbb csak kiváltságosaknak volt osztályrésze. Szellemi téren egy nap több nyomtatványt termel ma, mint a mennyi nyomdai terméket korábban egy egész évszázad sem hozott létre. A tudományokat soha, mióta emberiség él a földön, ily széles körökben nem művelték és az ember boldogulására nem is merítették annyi áldást belőle. A szenvedélyes kutatók eddig láthatatlan

dolgokat tártak fel szemünk előtt: megtalálták a szervezetek kezdő egységét, a sejteket és az eddig üresnek tartott léghen felfedezték miriárdjait az élő lényeknek. Lázás nyugtalansággal meg is rohanták a pusztító hadat, és az ember legborzasztóbb irtóinak: pestisnek, kolerának, veszettségnek, gyermekági láznak, genyedő sebnek, himlőnek maláriának diadalmasan útjába álltak. Ezerféle emberi cél előmozdítására másolatát vették az alaknak, a mozgásnak, a hangnak s tele szórják a megörökített példányokkal a világot. Belátnak a szivekbe és vesékbe, s titkos új sugarakkal keresztül néznek az emberi testen. Parányi helyen elférő mérhetlen erők anyagát fedezték fel, mely kisugárzásaival csodákat mivel a nélkül, hogy ereje és anyaga apadna. Megtörték az anyag örök fenmaradásának tanát, miután az anyagot erővé, energiává alakítjuk át. A szinképelemzés segítségével megmondották nekünk a földön, hogy sok millió mérföld távolságban milyen anyagokból állanak a nap és a csillagok. Dolgozó szobánk négy fala között együtt élünk az egész világgal és onnan bárkit a világ bármely részében megszólíthatunk. Hírlapunk naponként elénk tárja ugyanott a földtekén történetek képét. Az Óceánon vergődő hajó pedig híreket cserél minden összeköttetés nélkül a mérhetlen távoból. Felhatolt az ember a légbe és megközeleltette az örök halál hónát, a sarkokat. A közlekedésnek repítő gyorsaságú eszközeivel páratlan arányokban ellepte a munkás kéz Amerikát, Afrikát, Ausztráliát, és mérhetlen kincseit *aknázta* ki az anyaföldnek, ez úton kitörülven művelt népek

történelméből azoknak másik rémét, az éhínségeket. Eszmék, események hírei pillanatok alatt áradnak szét az egész világon, s milliókat hoznak egyszerre mozgásba. A varrógép és szövőgép feöltöztette a népeket; a burgonya, répacukor, rizs és délővi tápszerek megszorították táplálékát; a kőolaj, villany megvilágította hajlékát és a gyorsajtó ellátta szellemi táplálékkal. Robbanó szerek, gyorstüzelő fegyverek megritkították a háborúkat és kitörölték a történelemből nemzeteknek évekig elhúzódó tusáját.

A haladás ilyen eszközöknek támogatása mellett létrehozta a múlt században a takarékpénztárak és bankok megszámlálhatatlan mennyiségét és az azokban elhelyezett milliárdok, az óriási tőkékkel alapított gyárak, bámulatos vasúti és kereskedelmi vállalkozások, a melyek között ma már 50 milliárddal alapított részvénytársaság szerepel, a városoknak épületkolosszusai és az óriási mezőgazdasági befektetések kiáltó bizonyítékai annak, hogy a francia forradalom liberalismusa a jólétnek soha sem sejtett fokára emelte a művelt emberiséget. Egy század óta ezen népek nagyjában maguk intézik sorsukat és a múlt század közepén, 1848-ban tetőpontjára jutott a liberális eszmék népszerűsége és diadala. Ez időtől kezdve azonban a reakció ütötte fel fejét. E korszak szülötte a *nemzeti eszme* és a felébresztett nemzeti öntudat Európa belsejében is nagy államátalakulásoknak lett kútforrásává, létre hozván az olasz és német egységet, a szláv népek egységes fellépését, Európa keletén új államok keletkezését. A míg azonban új államok erőt merítettek

a nemzeti eszméből, a régiek társadalmát *a nemzetköziség és világpolgariasság* szintén új keletű eszmeáramlatai örlik. A materialismus tanaival szemben a spiritismus kapott lábra, a catholicus clerus pedig az anyagiasság ellen folytatott harcában a másik szélsőségbe rohant, hadat izenvén minden szabadelvűségnek, megalkotta Mária szeplőtlen fogantatásának és a pápa csalhatatlanságának dogmáit. Más oldalról az anyagiasság tanaival a realismus tett hódítást az irodalomban és művészetben egyaránt, de a század másik felében emezeknek reakciójául az occultismus, mysticismus és romanticismus tett szert népszerűsége.

A szabadelvű kor a renaissance művészetét vette pártfogásába a képzőművészetekben és építészetben egyaránt, mellyel szemben a conventionalizmus és kötött formák ellen támadva a secessió indított művészforradalmat.

Az isten kegyelméből még megmaradt absolut hajlamú fejedelmek több hiábavaló kísérlet után még mindig nem adtak fel minden reményt, sőt a század vége felé kilátásaik megerősödtek. A földbirtokos nemesi osztály elvesztett kiváltságaiért prohibitiv vámokkal új világtájakról beözönlő olcsó táplálék kizárása mellett, busás földjradékot tart fenn magának. A cím-, és rangkorság teljes egészében ismét feltámadt sírjából. A dúsgazdaggá lett polgári osztály dolyfössé is lett és a vámok védelme alatt cartelekben, trösztökben találta ki a nagy tömeg kifosztásának biztos eszközét. A házias, nyárspolgári erkölcsök mindenfelé meglazultak, a szügies szemérmét a színházak és hírlapok irtják;

jogosulatlan nagyratörekvés, a stréberség virágzóvá lett korszakával alól került a szerény komoly munka.

Kétféle mély fájdalom kerítette hatalmába a művelt emberiséget. Egyik abból ered, hogy másoknak kábító sikere magasra fokozták minden törekvő lélek ambícióját és a megszerzett társadalmi helyzetben való békés megnyugvás helyett a nagy rá vágy és szenvedélye ragadta meg a lelkeket. Izzó nyugtalanságban eltöltött élet után megtört remények romjain az emberek nagy tömege végzeteséggel kerül az önmeghasonlás örvényébe, s a pesszimizmus felvirágzott bölcséletének vetvén ágyat, a társadalom az öngyilkosságoknak azelőtt soha meg sem közelített rekordját érte el. A másik mélységes fájdalom onnan ered, hogy a kölcsönös egyetértés, a *század közepeig* kitartó testvériség helyett ádáz gyűlölet fészkelte be magát azok közé, akik már addig jutottak, hogy biztos jövedelemmel, némi vagyonnal bírnak és azok közé, akik szintén ily sorsot akarnak elérni, de még csak izomerővel rendelkeznek céljuk eléréséhez. E keserves fájdalom megmérgezte az egész művelt világ társadalmi életét, romba döntötte a közös ideálokat, megtörte a szellemi fensőség nimbuszát, önmagához szállítja le törvényhozó testületek színvonalát, megingatja a tulajdon jogosságának fogalmát, s az alsóbb rétegekben *anarchistákat* és *nihilistákat* nevelt.

Eltűnt korábbi társadalmak egyik vonzó jellemvonása, a gyerekes életkedv, a gondatlan pajzanság, a melyet az úgynevezett régi világ oly sok elemi és társadalmi csapás közepette is megóvott a ki-

pusztulástól és a mely utazók leírása szerint a japán társadalmi életnek ma is megragadóan bájos alkotó elemét teszi. A társadalomnak ezt a kedves gyermekét, az országos családnak ezt a közös örömét megfojtotta a most ösmertetett kétszeres méreg, a mely belevette magát a modern társadalom testébe: a jogosulatlan ambíció, a mely Eötvösünk szerint az iskolás gyerekekkel is azt hiteti el, hogy könyves táskájában ministeri tárcát hord, és az ádáz gyűlölet, a mely kiküzdött eredmények nyomában ólálkodik.

Ily szomorú századvégi eredményekhez még csak az volt szükséges, hogy a tudomány is a socialismus szolgálatába szegődjék. Még Spencer is, akinek leghatalmasabb része van a liberális államtanok pusztulásában, fájdalmasan kiált fel Láni Fleuryhez írt levelében: „Gonosz vihar pusztít az egész világon. Szerintem a socialismus elkerülhetetlen. Ez a legnagyobb szerencsétlenség, a mit a világ ismert”.

Fájó érzés kétségtelenül megsemmisülését látni hitünk és reményeink bálványainak és nincs az életnek lesújtóbb eseménye, mint hajlott korrallal mindazoknak, a kiket kora ifjúságunktól kezdődőleg rajongó szeretettel vettünk körül, a sírba hullását szemlélni. *Hanem azért éljen a forradalom*, ha megváltója korunknak! Pusztuljon minden, a mi megérett a halálra, ha nyomában új és jobb élet támad!

Az úgynevezett liberális korszellem, mely a francia encyclopedistákkal kezdődött és a sociologusok szerint Schoppenhauer pessimismusában és Hartmann nihilismusában szerencsétlen véget ért, — szintén

korábbi eszmevilágnak romjain jutott diadalra. A rombolás magában még nem volna tehát bűne semmiféle új korszellemek, de megbocsáthatatlan bűnöknek lesz elkövetője akkor, ha nem tud beszámolni arról, *a mit a pusztítások arán épített!* Mindazon irányzatok között, a melyeket a mai korszellem felölel, valóban mélyrehatónak, de egy-szersmind esetleg a legveszedelmesebbnek azt tartjuk, a melyet *a tudomány*, minden kornak vezércsillaga követ. Minthogy pedig az emberi társadalmat érdeklő tudományok között ez idő szerint kétségtelenül a sociologia vezet, elérkezett ideje annak, hogy *számon kéressék tőle minő alapokon* mit épített a szerinte lejáratott liberális korszak romjain?

E könyvnek ezt a számonkérő szerepet adtuk.

Megvizsgáljuk tehát benne, hogy a sociologia mely *alapokon, mit épített?*

Tárgyalásaink modorára nézve szükségesnek tartjuk már itt megjegyezni, hogy a szerfelett bonyolult nagy problémákat, a melyek fejtegetéseink anyagát képezik, iparkodni fogunk tehetségünkhöz képest a lehető legegyszerűbb és legvilágosabb formájukban hozni az olvasó elé. Nem követjük és bizonyára követni sem tudnók, a német filozofia módszerét, mely elvont fogalmakra szigorú rendszerben bámulatos szörszálhasogatással ismét elvont fogalmakat rakva csodálatos logikai gúlákat épít, a melyek felhőbe burkolt magasságukban megszédítik a reális valóságban élő szemlélőt. Spencer is kezébe vevén Kantot, az első sorok olvasása után letette, miután szerinte értelmetlen dolgokkal foglalkozni nem kívánt, holott nem tagadhatni, hogy az embe-

riségnek ezen systematikusan gondolkodó nagy theoretikusai az életnek és különösen az ember szellemi világának sok mélyen rejtett titkát tárták fel. Mi azonban inkább választjuk a népszerű előadási formát, hogy sem a tudósnak látszataért az amúgy is fárasztó, elvont elmélkedések közepette küzdelmes munkát adjunk az olvasónak arra, hogy megérthessen.

Inkább nyulunk tehát érthető képekhez és látható színekhez, mint körmönfont, alaposan körülírt, de elvont definitiókhoz, ha mindjárt nem is vértézhünk fel mindent e könyvben a szörszálhasogató kritika hozzáférhetetlenségéig. Kétségtelen, hogy kockázatos irodalmi játék könnyelműen bánni az analógiákkal, miután kivétel nélkül minden hasonlat sántít. Ezt a sociologusok tudhatják legjobban. De a nyelv egyáltalán szegényebb arra, hogy sem egy szóban valamely élő valóságnak színét, mozgását, kiterjedését, minden sajátágát visszatükrözze. A szó csak arra való, hogy rámutasson agyvelőnkben arra a képzetre, a mi szó alatt rejtőző tárgyról bennünk él. Ugyanazon dologról azonban anynyiféle a képzet, a hány az ember, miután mindenki más oldalról és más világításban nyer benyomást ugyanazon tárgyról. Hozzájárul ehhez, hogy tudvalevőleg azonegy fán sincs két levél egymáshoz teljesen hasonló, tehát a legpontosabb azonos benyomások mellett is hiában kutatnék olvasóm elméjében saját képzetemnek teljesen megfelelő benyomásokat. Ezekből is láthatólag szerfelett könnyű a félreértés és szinte a lehetetlenséggel határosnak látszik a mindenben

pontos megértetés. Ha azonban két egyén képzetei és két levél a fán nem is lehetnek teljesen azonosak, azért, ha egyik nem is tudja megkülönböztetni a cserfa levelét a tölgyétől, senki sem zavarja össze a szomorú fűzt a vadgesztenyével; s így ha nem is mindenre kellő pontossággal, de általánosságban mégis csak az életből vett képek a legalkalmasabb eszközei a megértetésnek.

Forrásainkat, a honnan merítettünk, nagyobb részt a szövegben nevezzük meg, nem akarván folytonosan megszakítani az olvasó gondolatmenetét csillagok alá rakott könyvcimekkel, lapszámokkal, nyomdatulajdonosok neveivel.

Szóval, óhajtánánk olyan alakot adni gondolatainknak, hogy ne csak a hivatásos szaktudósok, hanem azok is elolvasásra méltassák e könyvet, a kik általában érdeklődnek a világot mozgató, legmagasabb eszmeáramlatok iránt.

I. A sociologia alapelve.

Comte Ágost a múlt századnak már harmincas éveiben azt hirdette, hogy ezután az emberiség fejlődésének során csakis a pozitív filozófia lehetséges. Ebben a nagy átalakulásban Franciaország Parissal, mint az egész világ központja viszi a vezérszerepet és az egész emberiség gondolkodásának átalakításában Oroszország lesz leghatalmasabb szövetségese. A politikai jövőmondásnak kétségtelenül csodás logikai erővel rendelkező nagymesterét bizonyára mélyen lesújtotta volna a fejlődésnek az a mostoha fordulata, mely az ő Franciaországát letaszította világuralom trónusáról., és az, hogy az Oroszországgal csakugyan megkötött szövetség anynyira elhanyagolja a Comte által elébe tűzött legfőbb célt, hogy t. i. *a pozitív vallásnak együttesen hódítsák meg a világot!*

Talán túlzás nélkül állíthatni, hogy a pozitív bölcelet reményei általában nem váltak valóra. A pozitív vallásnak csak egyetlen temploma és csak a század végén épült fel Parisban és ha Spencer Herbert éles elmével és bámulatos munkaerővel nem kelti új életre az egész bölceleti felfogást, minden valószínűség szerint a bölceleti tudományok között szerény hely jut Comte egész rendszerének. Talán eléri tekintélyben a franciáknál azt az állást,

a melyet az angoloknál Bacon vívott ki, de a tartalom, a mit a rendszeréhez fűzött, nem lesz egyéb, mint, a minek ma már a sociologusok is tekintik, pusztán elmélet, szellemes metafizika, a minek tulajdonképpen teljes megdöntésére tartotta Comte magát elhivatottnak. Maga bölcséleti rendszere pedig nem egyéb, mint az emberiség tudvalevőleg legbecesebb szellemi kincseinek, az aránylag igen csekély mérvű pozitív tudásnak, kiérdemelt apotheozisa.

A pozitív bölcsélet, főként a társadalmi tudományok terén Spencerral indult hódító útjára.

A túlzott önbizalmat, sőt fennhőzést, a melylyel ez a tudomány fellépett, annál kevésbé vehetni rósz néven, mivel a hitünk erejébe vetett erős bizalom nélkül derekas művet nem végezhetni. Ezt az önbizalmat azonban, a mint azt később látni fogjuk, legújabbban a kutatások kétes sikerei nyomán bizonyos levertség váltotta ugyan fel, de abból a sociologia semmit sem enged, hogy diadalmasan elseperte a földszínéről a metafizikai oskolának, vagy a miként újabbban nevezik, a liberális korszaknak amúgy is csak a légből épített összes elméleteit.

Talán ez sem volna egészen így. Hiszen művelt népek állami berendezése, törvényhozása, egész jogi struktúrája még mindig ezen liberális felfogás alapelvein áll fenn, él és működik. Ezen lenézett korszak hullámai nemhogy elsimultak volna, hanem Európa keletére csak most értek el s ott Orosz, — Törökországban államátalakító hivatást végeznek. Azt sem mondhatni, hogy ezen lejárt korszaknak élő vívmányait, a lelkiösmereti és vallásszabadságot, a törvény előtti egyenlőséget, a

szólás, sajtó, gyülekezés, tulajdon, költözködés, munka szabadságát még a szociálisták is legalább magukra tekintve ne vallanak féltett kincseknek.

Előismerjük azonban mindezeknek dacára, hogy a tudomány a jövőbe világít és a társadalmi tudományok terén a sociologia letagadhatatlanul feltűnő hódítást tett. A hol művelt népek élnek, a földgolyó mindkét oldalán széliében hirdetik a sociologia tanításait. Nemcsak egyetemeken, de alsóbb rangú tanintézeteken is tanszéket nyert az új tudomány. Szellemes, ifjú tudósok folyóiratokat tartanak fenn s bizonyos céhrendszereket alkotnak, melyek a tudományos életben szokatlan kizárólagossággal más alapokon álló tudományos felfogást nemcsak lenéznek, hanem körükből kizárnak. Sajátos nyelvezettel írott, szapora dolgozataik, melyeknek megértése végett az olvasónak bele kell élnie magát a differenciálok, integrációk, structurák, aggregátumok, evolutiók sociologikus gondolatmenetébe, — előzőnk manapság a könyvpiacot s az olvasó életideje nem elég ahhoz, hogy kellő áttekintést nyerjen ezen irányzat évi termése felett. Ily életrevaló, szorgos munka mellett a tan mindenfelé behatol a köznapi életbe is. Miután a sociologia változhatatlan örök törvényből vél következtetni, miként az uralkodók „isten kegyelmére”, a népek ezen örök törvényekre hivatkoznak, ha álláspontjuk részére támogatást keresnek. A norvég országgyűlés a svéd király detronizálását és a testvérországtól való elszakadását igazoló declarációjában az evolutió megmásíthatatlan törvényére hivatkozik. Kossuth Lajos nagy hazánkfia, a ki nemcsak államférfiu, hanem

természettudós is volt, Turinban már a czeplédeknek megmondotta: „én az emberiséget organikus testnek tekintem, melynek szive, szeme, keze, lába», tüdeje van”, s hozzá tette a valódi nagyság szerénységével: „nem én csináltam, én csak kongattam a harangot”. Vagy a mint elméjének még aggkorában is bámulatos üdeségével a hegyaljai egyházmegyének megírta: „A történelem logikája nagy vágásokban mozog; a világrendnek maga magát ellenállhatatlan erővel végrehajtó azon törvényénél, hogy ilyen ok, ilyen okozat, egyes emberek csak mint a törvény exponensei, hogy úgy mondjam, csak óramutatók szerepelhetnek az idő óralapján s az óramutatók jelzik az időt, de nem csinálják”. Kossuth Lajos óta az idő csak nevelte a sociologia népszerűségét, s később például a magyar országgyűlésen egy ifjú sociologus tudós üldöztetése jövén szóba, azon kijelentés hangzott el, hogy az ő tanait „ma már mindenki követi”. Vagy az önálló magyar hadsereg részére keresvén támaszt, legnagyobb élő parlamenti szónokunk hivatkozott arra, hogy az evolúció törvénye annak felállítását feltétlenül megköveteli. A mikor pedig egy ortodox sociologusunknak hazánk újabb politikai átalakulásaiban jutott közvetítő szerep, váltig azt bizonyította, hogy csakis tudományos módszerének segítségével oldhatta meg a magára vállalt és kellőleg honorált feladatot. Viszont egyik ifjú tudósunk a XX. században egész sorát mutatta be azon politikai eseményeknek, a melyeket az előbb említett sociologus teljes bizottsággal előre megjósolt. De nemcsak tudósok és politikusok, hanem a nagy közönség vérébe is

behatolt a sociologikus felfogás s nemcsak kávéházi viták tárgya a sociologia tanítása, hanem a mikor egyik hírlap kérdést intéz bájos olvasónőihez, hogy a nő mily eszközökkel hódít férfisziveket? válaszul azt a másik kérdést kapja: „hogya miért szerelmes az oxigén a hydrogénbe?” és saját aláírásával a nagy nyilvánosság előtt megmagyarázza a bájos olvasó, hogy a társadalmi élet idillikus varázsa, ifjú lelkek költői fellángolása nem egyéb, mint az elemek vegyi vonzódása, pusztá természettudományi tünemény, a melyhez hasonló jelenségek az állatvilág legalsóbbrendű tagjai között is rendszerint előfordulnak.

Ezen jelenségek mellett azonban tény az is, hogy idő folytán a sociologia fogalma merőben illetéktelen kiszélesítést nyert és kiterjesztetett olyan irányú tevékenységre is, mely a sociológiával semmiféle összeköttetésben nincs. Sociologiai művek jelennek meg a sociologia alapelveinek teljes elhanyagolásával, talán azoknak ösmerete nélkül is; valamint sociológiát vél írni mindenki, a ki egyáltalán a társadalomról ír.

Tárgyalásaink során nem lehetünk tekintettel mindezen aberrációkra, miután megállapított határok nélkül szétfoszlik a tárgy kezünk alatt. Könnyen ostrom alá vehetünk sociologiai művekben nem létező vagy megcáfoltnak vett tanokat, és olyan falakat döngetünk, a melyeknek csak külső vakolata modern, de az eddigi alapokon a régi kövekből van rakva.

A sociológiák igen nagy többsége, a Spencerét sem véve ki, óriási adathalmazra támaszkodva

rendszerint tanulságos és érdekes leírását adja a család, házasság, tulajdon, vallás, rabszolgaság, különböző foglalkozások és államformák keletkezésének. A társadalom és állam eredetének hol eléggé valószínű, hol pedig merőben önkényes leírása után nagy vonásokban, de tagadhatatlan felületességgel, keresztültörtetnek a művelt emberiség jelen korán, hogy legvégül a csekélyszámu óvatos sociologusnak kivételével, — a kik közé Comte-ot és Spencert, a két vezért nem sorozhatjuk, — *a jövőmondásnak* positiv bölcselőhöz sehogysem illő, kétes szerepét is a maga teljességében betöltsék.

Néprajz, közgazdaság, etika, magánjog, közjog, büntetőjog, jogbölcselet, történelmi filozófia és politika váltakoznak e művekben többé-kevésbbé szellemes feldolgozásban, — miként a brüsszeli egyetem rektora méltán szemükre, vetette, új nevek alatt régi tudományszakok, — de valamennyi azon elmaradhatatlan követelménnyel, hogy e könyvek teljes tartalma a puszta tények foglalata. Legtöbb joggal összehasonlító néprajznak lehetne nevezni ezeket a leíró sociológiákat, a melyek csak annyiban különböznek más néprajzi művektől, hogy szerfelett széles körben mozognak és különböző korok társadalmi intézményeire helyezik a súlyt. Ennyiben igen tanulságos olvasmányok, de a hozzájuk fűzött általánosítások és a modern társadalomra levont következtetések nélkül. Végére mehetetlen feladat volna a sociológiának ezen mérhetetlen anyagát vizsgálat alá venni. Minket mindezekből csak a következtetések érdekelnek, miután az olvasó lelkében is csak ezek hagynak nyomokat. Ezen következtetésekből sem

az olyanszerűek, mint például a mikor Spencer a művelt népek hazájában itt-ott lerakott kettős sín-párral igazolja, hogy az állam élő lény, miután a fejlettebb szervezetek literekkelés viszerekkel vannak felruházva; viszont a myxomyceteseknél a táplálkozáshoz nincsenek az anyag elosztására csővezetékek, épen mind a vad népeknél, akik között nagyon elhanyagolják a közlekedési eszközök. Éhez hasonló naiv feltevés, amikor más helyen a társadalom kebelében a kereskedői osztály keletkezését akként találjuk megfejtve, hogy a vidéki termelő behozott áruit nem tudván részenként eladni, valakinek mégis csak eladja egy tömegben és ez utóbbiból lesz a kereskedő. Nem tarthatjuk feladatunknak nyomról-nyomra kísérni az ily apodikticus alakban odaállított sociologiai igazságokat s bebizonyítani, hogy a kereskedői osztály a történelem és a mai élet tanúsága szerint legtöbbször bizonyos helyeken nem termelt vagy egyáltalán nem létező szükséglet! cikkek szállításának és ezen kívül még igen sok más körülmény összejátszásának köszöni lételét; — - avagy számon kérni Spencertől, hogy az élőlények miféle osztályba sorozza az olyan országokat és országrészeket, a melyekben csak egy sín pár van lerakva, miután egyáltalán nem létezik olyan szerves lény, a melynek csak ütőere legyen? még kevésbé olyan, a mely egyetlen csöven a táplálékot el is vigye, vissza is hozza; legkevésbé pedig olyan, a mely ereiben sok egyéb különös tárgy mellett magában hordozza előre és vissza magukat azon szerves, saját külön vérkeringéssel bíró élő testeket, *akiknek számára* ezen ereket a táplálékot

szállítja? Nem tartjuk, mondjuk, feladatunknak azt sem kérdeni, hogy az ily egy sín párral berendezett országok a teljesen kezdetleges lény: a myxomycetes és a kettős sín párnak megfelelő edényzettel felruházott giliszták vagy gerinces vadak között a fejlődés, a mindenható evolutio melyik lépcsőjére helyeztetnek? Comtetól sem kérjük számon a háborúkat, a melyeket már korától kezdedőleg lehetlenségeknek tartott, s nem vizsgáljuk okait, a melyeknek alapján megvetette a reformációt, magasztalta a rabszolgaságot és coelibatust; elfogadta tudományos igazságnak és merész következtetésekkel tisztelte meg a már nevetségessé vált Gál- iéle koponyatant.

Részünkről a sociológiának csak alaptételeit, az egész rendszernek bölcséletét vesszük vizsgálat alá, s csak néhány olyan történelmi, természettani, avagy népeleti konkrét tényre tekintünk, a melyeket sociologusok a társadalom jövőjére kiható következtetések erősségül csatasorba állítanak.

A sociologia valódi megalapítóira, Comte-ra és Spencerre tekintve, azt hisszük a vérbeli modern sociologusok is egyetértenek velünk abban, ha sociológiának csakis azt tekintjük, a mely tan, — a legegyszerűbben fejezve ki, — *az emberi társadalomban a természet állandó törvényeit* és ezek alapján a társadalmi fejlődés törvényeit *állapítja meg*. E nélkül felfogásunk szerint nincs sociologia, és a mi ezen kívül van, nem sociologia.

Igaz, hogy ezen természeti törvények iránt is többféle felfogás jött forgalomba, s nem lehet még azonegy sociologusnál sem tisztába jönni az iránt,

hogy a természetnek tulajdonképpen melyik törvényeire alapítja következtetéseit. Hol csak a vegytan és a fizika ösmert törvényei, hol a növényi, hol az állati szervezet jelenségei képezik a sociologiai tanok alapját. Ugyanekkor azonban fejletlen népek élete, vagy az egész emberi nem történelme vagy a jelenlegi társadalomban mutatkozó összjelenségek szolgálnak kiindulási pontokul. Maga Comte azt állítja, hogy az emberiség fejlődése is csak olyan tünemény, mint a minőket a szorosabb értelemben vett fizikában vagy a vegytanban vizsgálunk, de azért evolutiójában a döntő szerepet a népek által imádott istenek száma, az egy- és több istenimádás játza, holott világos, hogy sem a természettanban, sem a vegytanban a vallásos érzelmek különböző árnyalatait még eddig nem sikerült vizsgálat tárgyává tenni. Viszont a leg-hajthatatlanabb sociologus, Spencer habár evolutioját a legszigorúbb természeti alapon a mindenség születésénél, az állítólag egynemű ködnek kétféle köddé, ritkább és sűrűbb köddé való differentiálódásánál kezdi, de ezen megindított fejlődési folyamatot a népek és emberek foglalkozásán végzi; holott mindaz, a mivel emberek és nemzetek idejüket töltik, ép úgy nem vehető vegyi vizsgálat alá, miként a egyiptomiak pantheizmusa, a görög mythologia vagy a keresztény vallás sem.

A mint e pár vonásból is kivehető, orthodox sociologusok is szerfelett tág értelmezést adnak a természeti törvénynek, a minthogy a természetet az ő törvényeivel mindig szolgálattételre idézték be az olyan eszmeáramlatok, a melyek meglevő intézmények megdöntésére vállalkoztak. A jó természet, már

elmúlt egy *százada* annak, hogy felkarolt kedvence a legújabb kor jogászainak és politikusainak, a kik-szintén hozzá fordultak támogatásért, a mikor meggyökeresedett, terebélyes hajtásait az állami életnek ki kellett irtani. Rousseau a természeti állapoton épített, a francia forradalom a velünk született emberjogokat proklamálta és a „természetjog” (Nurrecht) ma is a modern állami szervezet alapfogalmait foglalja magában. Holott a való tényeket tekintve, még egyetlen új szülött csecsemő sem hozott magával a világra és nem is vett gyakorlatba semmiféle jogot. A jogokat csak a társadalom tulajdonítja neki, s az úgynevezett vele született emberi jogokat csak érett korában veheti használatba. Ép így a szabad természetben az elemek és vadállatok prédájának, a nála erősebb embertársa önkényének kitett ember szabadságot, egyenlőséget, testvériséget, államalkotó jogrendet hasztalan kutat.

Mindezeknek daczára a sociologia is a természethez fordul, de sokkal merészebb célzatokkal, mint a hogy ezt a metafizikusok, a múlt és előző század elmélkedői és bölcselkedői megkísértették volna. A sociologusok a természet mélyéből *azokat az* örök törvényeket akarják a napvilágra hozni, a melyek az egész mindenség múltját, szakadatlan fejlődését és benne az emberiség jövőjét is megfejtik. Ezt a nagy feladatot a legtöbb sociologus a természet vizsgálatán kezdi, de már közülök is sokan odahagyták e háládatlan kutatási tere-numot, és a mint vizsgálódásaikban távoznak a természettől, különböző oskolákra szakadnak.

Spencer és a németeknél Schäffle és követőik a

a világ születésén, utóbbi a *sejten* kezdve csak az *élettanig* terjesztik ki vizsgálódásaikat, állítván, hogy a társadalom úgynevezett szellemi megnyilatkozásai is megtalálják az élettanban megfejtésüket. Ezen iskola szigorúan ragaszkodik azon feltevéséhez, hogy a társadalom szerves élő lény. A sociologusok másik része azonban az élettanból nem bírja megmagyarázni a társadalmi tüneményeket és a *lélektant* hívja segítségül. Viszont tekintélyes pártot alkotnak, a kik megtagadják legerősebbnek tartott alapelvüket, a szerves elméletet. Végül az összes eddigi tanok hiábavalóságát hirdeti a francia Durkheim vezetése alatt azon iskola, mely csak a társadalom összjelenléseivel kezdi kutatásait, teljesen függetlenül az egyénektől, amint ezen kollektív tüneményeket például a történelem a múltra nézve, a statistika, fennálló jogrend pedig a jelenre tekintve, feltünteti, Szóval megtér oda, a honnan eddig következtetéseit a liberális gondolkozásmód merítette; sőt most már az ellenkező szélsőségbe jut, miután gazdag egyéni tapasztalatok, a társadalmi ember anyagi és lelki szükségleteinek ösmerete — mondjuk a biológia, phisyologia és psychologia — nélkül érdemes politikai munkára senki sem vállalkozhatott.

A sociologia most elősorolt oskolái vegyesen ismét két pártra oszlanak maguk között. Az egyik fél azt tartja, hogy e tudomány csak a társadalom felett uralkodó törvények megállapítására hivatott, míg a másik, tette vágyó ifjú párt ezen törvények gyakorlati alkalmazását is feladatai közé sorozza. Ezen utóbbiak egyszersmind sociálisták is.

További pártáryalatok a sociologusok között,

egyik rész csak a rideg tapasztalati tények összegyűjtéséhez és csoportosításához ragaszkodik, míg a másik rész messzefüzi következtetéseit; az egyik eredete és fajtája szerint mérlegeli a társadalomban az embert és fejlődési képességeit, felidézvén germán és latin fajok heves csatározását; ellenben mások minden fajjal közös gazdasági tényezőkre fektetik fejlődési elméleteiket e téren ismét csak találkozóra híván a történelmi materializmus híveit.

Miként a felsoroltakból láthatni, ugyancsak beteljesedett magukon a sociologusokon is Spencer jóslata és örök törvénye, hogy mindennek differenciálódnia kell, habár ezt változhatatlannak hitt tantételeire nézve Spencer aligha értette. A különböző irányelvek és egymástól messzeeső következtetések *zűrzavarában* vezérfonalnak csak azon egyetlen alapelv kínálkozik, melyben a legtöbb sociologus egyetért, hogy t. i. majdnem mindnyájan *a társadalom fejlődését meghatározó egységes törvény felfedezésére törekednek* és hogy ezen fejlődési törvényt a legtöbben *a természeti törvényekre akarják visszavezetni*.

Részünkről is ezen nézőpontból vizsgáljuk a sociológiát s azt tartjuk, hogy a mennyiben sikerült neki a társadalomban általános érvényű, állandó törvényeket feltárni akár támaszkodott a természeti törvényekre, akár nem, — akkor örök időkre kiható dicső munkát végzett. Felfedezéseivel nem csak expiálta, hanem fényesen *igazolta* mindazon etikai pusztításait, a melyeket a politikai tudományokban és a ma élő művelt emberi társadalom kebelében véghezvitt. Ha azonban kiderül, hogy ezen nagyszabású feladatokat nem sikerült neki megoldania és bebizonyítható, hogy egy-

átalán kivihetetlen feladatokra vállalkozott, elérhetetlen célokért küzd, akkor viszont teljes joggal ország-világ színe előtt felelőségre vonható meggondolatlan pusztításaiért.

Ha most már a sociologia alapelveit tovább vizsgáljuk, úgy találjuk, hogy a sociologia hódításainak titka, tanainak minden ereje kettős igazságban rejlik. Egyik azon már említett alapelve, mely szerint az *emberi társadalomra nézve is a természeti törvények érvényesek*. Ezen le nem tagadható igazság mellett pedig az a másik körülmény, hogy *az emberi társadalmat érdeklő tanok még mindig a sötétben tapogatóznak* és semmi sem lehet kecsegtetőbb kilátás népek és államok sorsa iránt érdeklődőkre nézve, mint az a remény, hogy a társadalomra nézve is felfedeztetnek olyszerű törvények, a melyeknek segítségével bekövetkező események is oly bizonyosra vehetők, mint a természetben például a nehézkedési törvény alapján az, hogy a nap nem kel fel azon oldalán a földnek, a hol lenyugodott, vagy az őszenk tél és nem a nyár követője. Az államban teljes biztossággal létrehozni különböző elemekből mindig azonegy vegyületet és aként bánni minden tévedés nélkül a társadalmi erőkkal, miként a mechanikus a gőzzel vagy villamossággal, oly eszményi eszköz légvárakat építgető társadalmi utópisták és nemzetrontó államférfiak ellen, hogy a nagyoknak rossz indulata és tévedése, saját magának pedig balga jóhiszemősége miatt annyit szenvedett népek minden időknél legnagyobb jóltevőjüket üdvözölnék az új tanban.

Mindazonáltal mégis csak igazság rejlik abban,

hogy a társadalom felett is természeti törvények uralkodnak. Igaz, hogy ez esetben a „természet” szó is némi körülírást igényel, régi csapás lévén minden tudományos vizsgálódásra nézve a bevett szavak alatt rejtőző sokféle értelem. A magyar nyelvben a „természet” szó összefoglalását jelenti mindannak, a mi e világra termett, vagy Kant meghatározása szerint annak, a mi tapasztalat tárgya; ha azonban közbeszédben természetesenek mondunk valamit, — a mennyiben nem a modorra, a mesterkéltnek ellenkezőjére értjük, — rendszerint ok és okozat szabályszerű összefüggését sejtjük alatta. Más azonban a szabad természet, a melyet egyéniségünkől külön álló környezetnek tekintünk és más a természetrajz és természettan, a melyek elnevezésük *dacára* a természetnek csak szűkkörű jelenségeivel, az élőlények leírásával és a fizikai tünetenyekkel foglalkoznak. Nyelvtudósok feladatának tekintjük annak meghatározását, hogy az ó egyiptomi „nutar” „nutr” szó egy-é a latin *natura* (németül „Natur”) szavakkal? de jelentése, azt hisszük, a legmélyebbre hatol és legáltalánosabb jellegében fogja fel a természetet, miután az egyiptomiak e szó alatt olyan hatalmat és erőt értettek, a melytől minden más ered és függ. Ezen erő állandó, mindenütt jelenvaló minden dolognak ő adja és tartja fenn életét.

Ha azt tekintjük, hogy Spencer a társadalom felett uralkodó természeti törvényeket is a világ keletkezésétől hozza le, talán nem tévedünk a feltevésben, ha azt hisszük, hogy a sociologusok természeti törvények alatt az egész mindenség felett uralkodó törvényeket, természet alatt pedig az egész mindenséget

értik. Ezen legfontosabb kiindulási pontját a sociológiának, azt hisszük, annyival kevésbé értettük félre, mivel a sociologus a természetén és benne rejlő erőkön kívül teljesen kizártnak tekint a világ és emberek sorsának intézésében minden más képzelhető tényezőt.

A világ összes jelenségei felett uralkodó egységes természeti törvény azonban sem a positiv bölcselet, sem a benne elhelyezett sociologia találmánya. Annyira nem új e tan, hogy a legrégebb, már 3000 év óta fennálló és a földgolyón ma is a legtöbb követővel, az emberiség négytizedrészével dicsekedő budha vallás szintén azt vallja, hogy semmiféle hatalom vagy gondviselés nem avatja magát a világ dolgaiba. A vallás alapítójának Gotomának (Guatemalának) felfogása szerint a természet egyszer létrejövén, ellenállhatatlanul azon törvények szerint halad előre, a melyek létrehozták. A mindenség tehát egy határtalan önműködő gépezethez volna hasonlítható, mely megszabott törvények szerint folytatná munkáját. Az egységes természeti törvényekre vonatkozó tana tehát a sociológiának igen régi. Új azonban egész kétségtelenül az benne, a mi tulajdonképpen maga a sociologia, t. i. ezen egységes törvények felmutatása a társadalmi fejlődésben. A mint azonban látni fogjuk, a mily régi a sociológiában, a mi igaz, ép oly alapítalan, a mi benne új. A budha vallás alapítója, ez az indiai királyfi, a ki elhagyva a fejedelmi palota pompáját, szép nejét és gyermekét, koldusruhában kereste a boldogságot, egy éjjel a boddhi fa alatt találta meg a mindenség rejtélyének nyitját, az okok és okozatok láncolatát, *a természet öntudat nélkül*

működő örök törvényét. Gotama szerint nem létezik eshetőség és a mit mi sorsnak nevezünk nem egyéb, mint egy ismeretlen, de kikerülhetetlen oknak a hatása, s miként Spencerék szerint is a dolgok lényege és a tünemények háta megett rejlő erők előttünk örökre megismerhetetlenek maradnak, tehát a kezdő és végokkal foglalkozni merőben felesleges, ép úgy azt tartja a budha vallás is, hogy a természet abszolút állapota előttünk megfoghatatlan. A budhista, a mikor imádkozik, senkihez sem imádkozik, és imádságában senkitől semmit sem kér. Önmagába és az élet rejtélyeibe való elmélyedés az ő imádsága. Ez a vallás a személyes, öntudatos isten fogalmát nem ösmeri, valamint nem tud a lélek halhatatlanságáról, miután e tan épp úgy, mint a modern német bölcsészet legkiválóbb képviselője, Hartmann, az élet befejezését a megsemmisülésben, a békét és nyugalmat adó Nirvánában véli feltalálni.

Fennebb már érintettük az egyiptomiak nutar elnevezését, melyet olyan tevékeny erőnek tartottak, a mely ismétlődve nemzi és teremti a dolgokat, azoknak életet kölcsönöz, vissza szerzi ifjúságukat s olyan egyetlen hatalom, melytől minden más származik. Ez a mindenható megmaradt mindig névszónak, tulajdon névvé nem változott és külön imádat tárgyát nem képezte. A sokáig merőben félreértett egyiptomi ősvallás, egységesen fogta fel a mindenséget és a eg-tisztább pantheismus volt, miként azt Schilling Lajos is bebizonyítja, a kinek a régi egyiptomi vallásról írt munkájából merítjük ide vonatkozó adatainkat.

Általában szólva bölcséleti téren megbocsáthatatlan hiba a reliigiókat külső megjelenésük formái: a

ceremóniák alapján ítélni meg, melyek csak úgy viszonylanak a benső lényeghez, mint különböző időknek viseletben ma már nevetségessé vált divatai, vagy különböző népfajok között még meglevő sajátos népviseletek az öltözettel fedett ember lelki világához képest.

Már a görög Anaxandrides szemére lobbantotta az egiptomiaknak, hogy bikát imádnak, melyet ő az isteneknek áldoz; az angolna előttük hatalmas isten, neki csemege; a kutyát isteni megtiszteltetésben részesítik, ő pedig megveri, valahányszor húst lop. Holott a napon kezdve mind csak az egységes természet, ezen őserő különböző megnyilvánulásai és személyesítői valának a tisztelet tárgyai, a miként az egész görög mythologia népes istenvilága a természeti erőknek, az élet legfontosabb tüneményeinek képviselőiből állott. Apollo ma is első rangú tiszteleti helyet foglal el dalszínházakban, Mercur tőzsdék ormán uralkodik és Venus a szerelem világának istennője ma is a nélkül, hogy korunkat politheizmussal vádolhatnók.

Nem szakmánk, s nem is tartjuk feladatunknak theologiai világnézeteket ösmertetni, de azt tapasztaljuk, hogy a hozzá fűzött formaságoktól és intézményektől eltekintve a tudás által meg nem közelíthető, pusztá feltevéseknek ezen világában, a mely a vallás jeliszavai alatt a világ fenállása óta népeket választott el egymástól és irtó háborúknak volt szülőoka, szerfelett finom árnyalatú megkülönböztetések alkotják a nemzetek sorsa felett döntő határvonalakat. A pantheistikus felfogás például a mindenható erőt magában a természetben, a mindenségben létezőnek tartja,

míg a keresztyén hittan ezen hatalmasságot a természetén kívül álló személyiségnek tiszteli, de azt vallja ő is, hogy imádatának tárgya szintén nemcsak mindenható, hanem mindenütt jelenvaló is. Így jöhetett létre keresztyén alapon a hegeli bölcelet, a mely ezen mindenütt jelenvaló és mindent átható erőt azonosította az értelemmel.

Nyilvánvaló ezeknek alapján a rokonság a Hegel pantheisticus bölcelete és a pozitív bölcelet tanai között, s bár alap nélkül, de határozottsággal vádolták is Comte-ot azzal, hogy alapgondolatait Hegeltől kölcsönözte. Positív bölceleti alapon munkálkodó természettudósok pedig kivétel nélkül pantheistáknak vallják is magukat. Rokonságban áll a pozitív bölcelet a történelmi iskola alapfelfogásával is, mely szerint nem elméletek, hanem a történelmi szükségszerűség hozza létre az állami és társadalmi rend szervezetét.

Már Bodin az észjog első apostola eléggé hangsúlyozta a természet döntő befolyását az állami be rendezésekre és a Montesquieu által megjelölt úton Taine-ig sok megkapó és igen szép megfejtését olvashatni részint az égalji, részint az adott társadalmi viszonyok alapján az állami intézményeknek és az emberi művelődés történelmi jelentőséggel bíró tüneteinek. Hosszú ideje már annak, hogy nincs jóra való politikai tankönyv, a mely ne helyezne súlyt arra, hogy például forró égöv tunya despotizmusnak, a mérsékelt égalj a szabadságszeretetnek kedvez; a tengeri fekvés kereskedelmi szellemet, a hegyvidék vállalásos félelmet, a sík föld merészebb tetterőt vagy konzervatív hajlamokat fejleszt; szóval készségesen ne ösmerné el, hogy a természet, a melyben élünk

és alkotó részei vagyunk, az őt mozgató fizikai törvények által ne gyakorolna döntő hatást a „társadalom mikénti fejlődésére és berendezésére.

Nem is gondol senki sem arra, hogy az északi sarkon vagy a Szahara közepén egy új Paris felépítéséhez fogjon, a lappok vagy a zuluk között a parlamentáris államformát hozza indítványba. Azt sem tagadta senki, hogy a sok egyebek között azon körülmény, hogy a japán beéri pár marék rizzsel, a sicíliai lisztes tápszerekkel és kevés gyümölcscsel él, de már a norvégjai nem nélkülözheti a húsnemű eledelt és a Lappföld lakója épen a czethal hajával és nyers zsírral táplálkozik, — befolyást gyakorol ezen különböző népek társadalmi intézményeire is.

Kétségtelen, hogy azon materialistikus felfogástól elkezdve, hogy például az anyag, a mivel táplálkozik, szabja meg az emberben azt is, a mit gondolhat, fel egészen ama alapeszméig, hogy a mindenséget kormányzó természeti törvények nyilatkoznak meg az emberi társadalom berendezésében és az emberiség szellemi életében is, szerfelett sok árnyalatai férnek el a társadalomtudományi elméleteknek. Egyik sem von le azonban semmit sem az alaptétel igazából, a melyet, miként láttuk, a gondolkodó emberi elme legrégibb és legerjedtebb szellemi szülőtteiben is felismerhetni. A soha meg nem közelíthető és kézzelfoghatólag soha be nem bizonyítható legszebb emberi ideák világából való ez az alap tétel is, a melyet azonban mégis a legtöbb logikai következtetéssel támogathatni. Ama végtelen erő, mely a mindenséget minden részében mozgatja, akár pantheistikus felfogás szerint benne él saját alkotásában, akár keresztyén felfogás szerint, a mint azt a népszerű általános hit tartja,

külön öntudatos személyiséggel ruháztatik fel, mindenkép csak a természetben és a természet által nyilatkozik meg. A természet törvényei mindenkép isteni törvények vagy a mit isteninek tartanak, egyszerű smind természetes is. „A természet hatalma — mond Spinoza, — azonos az Isten hatalmával”.

Légyen a mindenséget kormányzó hatalom hozzáférhetetlen „Ding an sich*”, akarat, öserő, kezdők vagy bármelyik nagy rejtély, melyet a világ minden népe, a mióta öntudatra ébredt, az előtte legnagyobb tiszteletet és hódolatot magában foglaló névvel ruházott fel, *mindenkép a legnagyobb és leghatalmasabb felettünk*, s kérdésnek csak az marad, hogy ama tulajdonságai között, a melyekkel képzeletünk és mindig csak a képzelet, felruházza őt, melyek azok, amelyek véges elménk következtetései, az úgynevezett logica szabályai szerint azon tüneményekkel, a melyek minket e világon környeznek, leginkább összeegyeztethetők.

Sohasem lehet azonban hangsúlyozni e téren az emberi elme szánalomra méltó fogyatékoságát, az eszközök igénytelen voltát, a melyekkel az ily problémáknak nem megoldására, hanem csak tárgyalására rendelkezünk. Embernek jóformán szólnia sem volna szabad ezen nagy kérdésekről, ha nem volna arról meggyőződve, hogy a különböző vallások is csak emberi alkotások, a nagy sötétségben hagyott emberi elmének sejdítései, a legtöbbször igen szép költemények, a melyeknek varázsa alá az emberi társas élet fenntartásához szükséges alaptörvényeket helyezték el. A tapasztalat, a tudás csak némi segítségünkre lehet a nehéz vállalatban, de teljesen meggyőző adatokat nem szolgáltat, s így a magára hagyott elme csak tapogatózásra, logikai következtetésekre szorul.

Nagy kérdésnek marad még ekkor is az, váljon az érzelmi világ pusztá sejtelmei, merő képzelgései nem járnak-e közelebb a valósághoz, mint a magna sokat tartó de kétségbeejtően nagyokat tévedő értelem logicus következtetései? Hisz oly szerfelett kevés az ember életében az, a mit az értelem vezérlete mellett szándékosan és öntudatosan cselekszik. Azt szeretjük hinni, hogy életünknek magunk adunk irányt, holott nem is tekintve a környezet hatását, az élet folyásában a legkevesebb az, a mit az ember maga öntudatosan végez, hanem az élethez szükséges legfontosabb teendőket ő benne is mind rajta és öntudatán kívül eső, magasabb hatalom végzi el. Az ember például belső szükségétől kergetve, — a mely szükség azonban nem az ő akaratából ered, — táplálékot vesz magához, s ebben van némi öntudatosság. De mily szerfelett igénytelen funktió ez ama nagyobb munkához képest, hogy ezen táplálékból vér alkottassék, ez a vér elhatoljon a test minden parányi részecskéjébe, s mindenütt a lehető legjobban elkészítse egy bonyolult szervezetnek éppen azt a sokféle alkatrészét, a mi az élő ember. Csodás ideg- és érhálózat, agy, szem, nyelv, fog, köröm, csont, teljes testszövet készül bennünk és rajtunk a nélkül, hogy öntudatos részünk volna ezen éjjel-nappal tartó szakadatlan munkában, a mely célszerűbben megy önmagától végbe akkor, a mikor értelmi beavatkozásainkkal nem zavarjuk, a mikor éppen semmit sem tudunk róla, a mikor t. i. alszunk. Sőt csak megzavarjuk szerveink rendes működését, ha csak gondolatban is sokat és aggodalmasan foglalkozunk vele.

Az öntudatos értelmi munka egyáltalán nem tulajdoníthatja magának azt a kiváltságot, hogy meg-

bizható, miután rajta kívül működő hatalmas erők léteznek még, a melyek az értelem mellett az érzelmeket szülik, s nagy kérdésnek marad, hogy az agy által kieszelt logikus gondolatoknál nem járnak-e közelebb az igazsághoz azok a homályos sejtelmek, fellángoló vágyak, fájó és kéjes érzések, a melyeket feltevésünk szerint az életnek fáradhatatlan kicsiny munkása: a szív sugal.

A komoly bíráló azonban, a melyet e könyv feladataul tüztünk ki, csak a rideg boncoló elme és a szigorú logica ösvényein haladhat s ez úton a mindenséget kormányzó törvényeket egységesen fogva fel, három más mélyreható következtetéshez jutunk. Az egyik következtetés abban áll, hogy a már sokat hangsúlyozott természeti törvényen kívül valamely *öntudatosan működő más erőnek, jó vagy gonosz szellemeknek* nem jut szerep. A második következtetés a monismushoz, a *világegyetem egységes felfogásához vezet* és végül a harmadik az öntudatos embert is bekapcsolja az ok és okozatoknak minden más tüneményben érvényesülő láncolatába és az emberi cselekedeteket is csak természetes okozatnak tekinti, tehát a *szabad akarat tagadásával a determinismust vonja maga után*.

Egyenként szükséges szólanunk mindhárom következtetésről.

Be kell látni első sorban, hogy vagy olyan törvények léteznek, mint a milyen például a nehézkes törvénye, mely kézzelfoghatólag megmagyarázza és érthetővé teszi az égbolt titkait s teljes biztonsággal belát e téren a jövőbe; a megfutott pálya egyik részéből csalhatatlanul percre megjelöli égi testek megjelenését a világűrben, s reácsol a genezisre,

a mikor kimutatja, hogy a nappal és éjszaka nem volt külön megteremthető, miután a föld súlya önkéntelen esésével hozta mindkettőt egyszerre létre. Tehát vagy csakis természeti törvények léteznek vagy merőben megfoghatatlan, semmiféle görcsővel és messzelátóval meg sem közelíthető önkény, határtalan örök ész és öntudatos megmérhetetlen akarat intézi világ sorsát, a ki halandókat nem avat be messzjáró célzataiba.

Magában véve azonban ama körülmény, hogy a mindenség rejtélyeihez csak következetes természeti törvények feltételezésével közelíthetni, még nem volna bizonyítéka annak, hogy csakis ilyen törvények léteznek. A mindenség nem azért van, hogy ideges halandók tudnivágyódásának tegyen szolgálatokat. Minthogy azonban a sociologia természeti törvényeket kutat a társadalomban, kikerülhetetlen feladattá vált előttünk első sorban azt venni vizsgálat alá, hogy milyen jelleggel bírhatnak azok a legmagasabb és leghatalmasabb erők, a melyek ember és annak együttléte felett uralkodnak.

A nélkül azonban, hogy a spirituálista bölcseletek beláthatatlan mezejére tévednénk, könnyű rájönni egyszerű elmével, hogy a világon legalább száz millió év óta élt összes emberi lényeknek öntudatos, önálló sok millárdnyi szellemét, ördögöknek számbavehetetlen csordáját és jóságos angyaloknak karát, akár a pokolba küldjük az előbbieket, akár a mennyben helyezzük el a szépségnek és jóságnak eszményei élő valóságnak mindkettőt csak gyerekes képzelődés tekintheti. Szellemeikkel csak beteg spiritisták találkoztak még eddig, azt hisszük ők is csak a félöntudatlanság olyszerű állapotában, a milyen az álom,

mely tarka képeivel még a vadászni szokott eb lábait is futásra mozgatja; vagy a mikor seancaikon az egymással való érintkezés folytán másoknak önkénytelenén képzete vagy szándékos akarata a jó médiumban a valóság meggyőződését kelti fel.

Beteg szervezetü idegesekkel szemben a suggestiót az orvosi tudomány is bevette gyógyszerközei sorába s tudvalevő, hogy szellemek segítségével is a kéznek egyszerű rátételével egyik lény a másikba öntheti akaratát.

A megszámlálhatatlan szellemek önálló életének és a lelkek halhatatlanságának tana logicus úton azt a következtetést vonja maga után, hogy egy ily örökkön élő lélek nem jöhet a csecsemő születésével létre, hanem az előtt is kellett volna léteznie, s így a sok tekintetben mélyebben gondolkodó indusok felfogásához, a lélekvándorlás tanához jutunk. A maga teljességében a lélek halhatatlanságának tana benépesíti örökéletü szellemekkel a mindenséget s épen nem csodálkozhatni azon, hogy másféle vallásos felfogás nemcsak az emberi testben, hanem az állatvilág többi fajának különböző tagjaiban is ad számukra ideiglenes lakást.

Bizonyos szellemi képességeket az állatoktól lehetetlen letagadni, s azzal, hogy ezen tehetségeknek az „ösztön” nevét adtuk, a képességek lényegén és létezésén semmit sem változtattunk.

Azok a legszebb és legnemesebb tulajdonságok, a melyek az emberek életének és társas együttlétének biztosítékát alkotják, az állatok igen nagy részében szintén feltalálhatók. Az állat nem pusztítja saját fáját, miként az ember és egy tyúk vakmerő önfeláldozása mostoha gyerekeiért bármely hatalmas

ellenséggel szemben, sok szárnyatlan kétlábunak adhat az altruizmusban követendő példát. Koronás királynők országaiban nem tudnak olyan rendet tartani, a melyet saját birodalmában a méhek királynője fenntart és alattvalói, a kik a jövőbeli méhtársadalom érdekében halálra dolgozzák magukat, sok társadalmi herét szégyenitenek meg. Igen sok állat gondoskodása a jövőről, hangyák társaságának szorgalma és takarékosága sok tékozló nőnek és könnyelmű ifjúnak lehetne hasznos oskolája. Csapodár házastársak oktatást vehetnek a hűségből és gyöngédségből, a melyet igen sok állat anyakönyvvezető nélkül is szigorú egynejtűségben életének választott párja iránt tanúsít. És mennyi brutalitástól szabadulna meg a társadalom, ha vad szenvedélyeit akként bírná mérsékelni, miként kitér és megszelídül az ellenségére rohanó állat, ha abban a maga fájának nőneműjét ösmerte fel. Mennyire kecsesebb arculata volna falvak és városok lakosságának, ha csak egy Ötödrészét fordítanák annak a gondosságnak és munkának tisztaságukra, a melyet a madár tollazatának rendbentartására, a macska bundájának tisztántartására fordít. És mennyivel derültebb volna az élet, ha mogorvaságát játszadozó cziczák ötletességével, kecseségével és jókedvével szépítenék meg!

Az állatok szellemi képességének hiányára a beszélő képesség hiányát hozzák fel, holott az állatok, ha nem is nyelvtan szerint, de igen kitűnően megértik egymást s épen annyi szavuk van, a mennyi életkörülményeikhez képest nekik szükséges. A kis csibék a gyerekeknél sokkal hamarabb megértik anyjuk hívó szózatát és jobban is engedelmeskednek neki, ha a szárnya alá szedett csapatnak hallgatást

parancsol. Emberrel érintkezve majd minden állat megtanul a reá nézve teljesen idegen nyelvből annyit, a mennyit magára nézve szükségesnek tart, vagy a mennyit reá erőszakolnak, de nem minden ember tanul meg ennyit is az idegen nyelvekből, ítélő tehetségét tekintve még egy bolha is csodálatos gyorsasággal ítéli meg a ránézve életveszélyes vagy kedvező helyzetet és a postagalamb, fecske, kutya, ló emlékező tehetsége számos esetben segíti ki az embert.

Azt hisszük ezek felemlítése után felesleges volna még Brehmet is felütnünk illusztrálására annak, hogy kisebb-nagyobb szellemi képességekkel az állatok is fel vannak ruházva.

Vagy a lélekvándorlás nevetséges elmélete áll tehát meg és az állatokban is élő lelkekkel találkozunk, vagy a szellemi képesség állatoknál is azon alapon fejlődik ki és pusztul el, miként az embereknél.

Ha viszont azt állítjuk, hogy nincs ugyan lélek-vándorlás, de emberben, állatban a létrejött szellemi tehetségek a szervezet halála után is életben maradnak, hova fog szaporodni körülünk a különböző rangú szellemek száma? Nem! A szellemi képességeknek is véget kell érniök a testi képességekkel, s ha a szükséges helyről egy parányi vérhiány az agyban lecsukja egy egész ember eszméletét, nem lehet jogunk állítani, hogy a kik közül még soha senki egyet sem tappinthatott meg, valamennyi élő lény szelleme az örök élet számára élve marad.

A szellemi tehetség, a lélek *csak élő szervezet összemunkálásának eredménye lehet* és a feltámadás, a lélek halhatatlanságának tana vallásalapítók gondolatában az *erő fennmaradásának* és folytonos *újra-*

ébredésének tana lehetett.

Nem állíthatni ezeknek alapján, hogy a lelki erő, szellemi tehetség fizikai erőkkel volna azonos és a materializmusban igazság rejlenek. Erők lényege zárt titok, a melyeknek kulcsa nem adatott jpalandók kezébe. Életerő, őserő, a melyekkel még a sociologusok és természettudósok is kisegítik magukat, megoldatlan rejtélyek, s csak annyit állíthatni, hogy bizonyára sokoldalról egybeható erőknek és millió és millió oknak előttünk legbámulatosabb okozata a szellemi tehetség. Ezen tehetség létezését ismét csak megmérhetetlen idők folyamán, szintén csak megszámlálhatatlan tényezők közrehatása folytán létesült és munkában levő élő szervezetben tapasztalhatni. Ennek a szellemi képességnek az agyra és vele összeköttetésben álló csodás finomságu komplikált gépezetre, ennek éjjelnappal tartó egyenletes munkájára van szüksége, hogy létezéséről jelt adhasson. Nem zárkozhatni el tehát a feltevés elől, hogy ő is csak egy élő szervezetben élhet, s ez neki nemcsak ideiglenes lakása, hanem maga is, a kit külön lénynek tartanak sokan, nem más, mint következménye, szülötte ezen élő szervezet központilag kifejlődött munkásságának. Úgynevezett „a priori” minden tapasztalattól elvont transcendentális fogalmaink, a melyekre Kant a „Tiszta ész” egész kritikáját alapította, azt tartjuk Hume-mel, szintén nem létezhetnek, miután meg nem nevezhető források nélkül semmi sem létezhetik sem bennünk, sem kívülünk. A számtan, a legelvontabb és legprecízebb tudomány, a melyre Kant is első sorban hivatkozik, az egységek tapasztalatilag szerzett képzetek nélkül nem létezhetnék. Isten, lélek, szabad akarat meglevő képzetek összetételéből keletkeznek

és nem létezik semmi olyan tulajdonságuk, a melyek alkotó részeikre bontva fel, külön-külön nem a tapasztalatból erednének; habár együttvéve nem tárgyai a tapasztalatnak.

Ha egy öntudattal bíró, — amennyiben t. i. közönséges értelemben vett öntudat szintén léteznék, — külön szellem volna az, a ki tetszése szerint felkeresi vagy elhagyja emberek, porhüvelyét, akkor az emlékezet és tudás lelki tulajdonságaiból is meg kellett őriznie magában valamit, hiszen miként lehetne lélek emlékező tehetség nélkül? Egy halhatatlan vagy örökkévaló, okos léleknek nem kellene elvesztenie mindazt, a mire emlékezik és a mit tud; nem lakhatnék tehát emberben olyan szellem, a mely teljességgel semmit sem tud arról, a mi előbb vele történt, és nem volna szüksége arra, hogy az oskolás gyerek fejével az elemiben elől kezdje a tanulást. Ha azonban a szervezettel fejlődik ő is leiekké, akkor a szervezetnek a halála az ő halála is. Magában az emlékezetnek elvesztésével eltűnt korábbi öntudatos lényé s többé nem lehetne szó külön emberi lelkek feltámadásáról, hanem csak a mindig fennmaradó erőnek újraébredéséről, más alakban való megjelenéséről.

Természetesen csak elmélet, pusztá feltevés ez is, még pedig csak annyit érő, a mennyire gondolkodó elme meggyőződésévé lehet.

Ha azonban gondolkodó elmével nem tételezhetni fel azt, hogy a világot megért összes élő lényekben lakozott vagy még ezeken is kívül álló szellemi képességek öntudatos lelkei, mint létező valóságok áraszák el e világot, ép úgy nem találhatnak logikai erősségekre azok a sajátságok, a melyeket a legnagyobb szellemi hatalmasságnak szók-

tunk tulajdonítani, a nélkül, hogy a következtetések ezen hatalom nagyságának kisebbitésére volnának. A végső indító okot, a honnan a világ kezdetét vette és azt a csodás erőt, mely fenntartja, a vallás idő folyamán felruházta mindazon tulajdonságokkal, a metlyeket emberi szempontból legszebbnek, legnemesebbnek és legfőnségesebbnek tart. Örökké való^ mindenttudó, mindenütt jelenvaló, mindenható, mindnyájunkat szerető, gondjainkat viselő, a legbőlcsebb, legigazságosabb és legtökéletesebb címekkel illeti meg s kétségtelenül egyike ezen tulajdonságoknak maga után vionja a többit is.

Ha egyikét tekintjük e sajátságoknak, a legnehezebben megfoghatót, hogy t. i. egy személyben, egy időben mindenütt jelen van, önként következik, hogy e nélküli nem lehetne mindenttudó és mindenható és ezzel megszűnnék a világ egységes kormányzásának lehetősége is. A nagy mindenség egyetlen paránya sem eshetik ki a mindenüttjelenvalóság köréből, meiert már ezen körben valaki másnak, a vallás előtt ösmeretlen valakinek ereje és akarata érvényesülne. A ki nincs mindenütt jelen, nem tudhat mindent. A tudásnak korlátoltsága kizárja a tökéletességet s valamely más létező akaratnak feltételezése a mindenhatóságot. Ha kimaradt bármi a mindenhatóságból és tökéletességéből, megingott a halandók bizalma, hogy hozzá intézett kéréseit teljesíthesse, mindenttudás hiányában ítéleteiben feltétlenül igazságos lehessen és a nagy mindenség minden parányának gondját viselhesse.

Ha azonnban minden egy öntudatos, legtökéletesebb akarat céltudatosságából jött létre és most is kormányzása alatt áll, akkor legyőzhetetlen ellenmondások

elé jut a gondolkodó elme; ismételjük csak a gyarló, sokat tévedő logica, a melynek alábbi következtetései nem terjednek túl a pusztá feltevések és elmefuttatások igényein; céljuk pedig nem más, mint a természettudományi alapfelfogás következményeinek nyílt és őszinte felmutatása, a mit sok socioligus csak sejtet. A sociologia, mint modern tudomány ellen leginkább csak ultramotán táborból intézteitek támadások vagy legalább elhanyagolták a természettudományi alapelveket, a kik czáfolatára vállalkoztak. E sorok írója azonban a legnagyobb lelkesedéssel ujjong a természettudomány, vívmányai felett és ama szilárd alapokon tesz kísérletet a sociologia diadalmas előnyomulásának, megakadályozására, a mely alapokon a sociologia harcza indult és fegyvereket kovácsolt a liberális korszak ellen. Ez okból tartjuk feladatunknak a maga teljességében ieltárni a természettudományi vívmányokból nézetünk szerint levonható következtetéseket. Ezen tarsadalomtani dolgozatnak azonban távolról sem lehet feladata bárkinek is hitét bolygatni, miután magunk is úgy véljük, hogy nem a hit tárgyában, hanem saját erejében rejlik hatalma és mindenki saját hite szerint idvezül. A hit tárgya mindig megfoghatatlan és|religiók lényege abban van, miként hiszünk, azaz önnön magunkra és embertársainkra nézve minő viselet, cselekedet ered belőle. Elmélkedéseink még a hit tárgyát sem, hanem ennek tulajdonságait érdeklik és még e részben sem érinthetik azoknak meggyőződését,'a kik más utakon járó következtetések alapján eltérő eredményekhez jutnak.

Azoktól tehát, a kik az eszmék világában hívei a szabadságnak, aggodalom nélkül kérdezhetjük:

Miként lehessen felelőssé tenni amaz öntudatos

akaratot mindazon dőreségért és végtelen bűnökért, a melyeket a világtörténelem folyamán az emberiség elkövetett, és a melyeket ezen mindenható akarat mind eltűrt, sőt maga alkotta lényei útján tulajdonképpen saját maga követett volna el, miután tudtán és akaratán kívül egy hajszál sem görbülhetni meg?

Ha minden, a mi történik, egy akaratnak születte, miért tör egymás megrontására, egyenes kiirtására az emberek egy része, a kiknek természeti ösztönük egymásnak léteit adni és egymást szeretni? Miért van a lények tekintélyes részének fenmaradása más lények kipusztítására alapítva, miért oltattak belénk és beléjük olyan szenvedélyek, olyan életfeltételek, a melyeket az élő lények létezése óta a földön egymással kibékíteni, lételüket összeegyeztetni nem lehetett, holott egy öntudatos akarat teremtette mindkettőt s valamennyien velünk egy rangban kedvelt alkotásai a tereintőnek? Azért ad-e egyiknek életet, hogy a másik által azt mindig kioltsa és saját művét folytonosan megsemmisítse?

Kétségtelen, hogy embernek legnagyobb szabású műve is csak kontárkodás bármely élő lény szervezetéhez hasonlítva. Ezek közül a leggeniálisabb elme, a legegyszerűbbet sem tudja összerakni. De ezen teremtmények között a legtökéletesebbnek, az embernek gyöngességeit: könnyelműségét, bosszúálló, irigy, haszonleső, hazug hajlamait tekintve, az embertelenségek egész sorozatát nem szabad a legtökéletesebb lényel azonosítani, tudatos akaratának vallani.

A legtökéletesebbnek alkotása is csak tökéletes lehet. A teremtmények sorozatában azonban bármily sok a csodaszzerű, egy sincs tökéletes. Feltételezve a bölcs és tökéletes teremtő erőről, hogy egyszersmind

mindenható, nem foghatni meg közönséges bíráló elmével, miért volna teremtményeinek túlnyomó többsége merőben kezdetleges állapotban és miért volna szűksége az évek millióira az űrben létező világok nagy részének ahhoz, hogy bár a szerves élet kezdetéig eljusson? A bibliai teremtés hat napja tudvalevőleg csak a mi földünkre, a mindenség ez igénytelen bolygójára nézve nyert befejezést. A világ többi túlnyomó részében a teremtésnek szentírás szerinti műve alig vette kezdetét s *a száraznak*, víznek elkülönítéség sem jutott. Vannak azonban olyan részei, a hol, miként a közeli holdban, a teremtés művéből a megdermedt anyagon kívül semmi sem maradt.

Mindezen jelenségeknek *kézzelfogható* megfejtését a természettan és csillagászat állandó és megdönthetetlen jellegű természeti törvényekben találta meg. Ezen következetesen működő törvényeket tudva és ösmerve, öntudatlan fizikai törvényeknek olyan szerepet adtunk a mindenség sorsának intézésében, a melylyel nem egyeztethető össze ugyanazon időben egy mindenben jelenlevő, mindenható és csakis bevégezett alkotásokat létesítő tökéletes akarat. Ha a tökéletes fogalma emberi mértékkel határozandó meg, akkor csak lángeszű jóságos lények létezhetnének, s tündérembereknek lehetne boldog hóna még az olyan csillag is, a hol most az izzásban forrongó anyag szervezetek lételet nem tűri, és az édenkert Ádámjai és Évái a teremtés mezében dicsőíthetnék a léteit ott is, a hol most természeti törvény szerint örök fagy dermeszti az anyagot. Mert vagy ezen fizikai törvények döntenek el végérvényesen, — a nélkül, hogy határozatai ellen bárhová is felebbezéssel lehetne élni, — hogy hol? mi? a tökéletességnek milyen fokán

álló lény élhet? — vagy pedig egy más, mindenható erővel felruházott legnagyobb és legtökéletesebb akarat akadályokra való tekintet nélkül mindent a legtökéletesebben rendez be s a mindenségben semmi sem eshetik kifogás alá.

A falusi járásbirón kezdve a legfelsőbb ítél/székig minden bírónak vissza kellene riadnia merész feladatától, a mikor Ítéleteket kockáztat ezen mindenható akarat felett. Honnan vehetné a meggyőződést arra, hogy a saját ítéletében avagy a bűnös cselekedeteiben nyilatkozott meg ezen akarat, melynek minden tudtával és beleegyezésével történik a nap alatt? Válgjon a büntett vagy a reáráott halálos ítélet ezen akarat? Ha pedig a más világon a bűnt úgy is utoléri a büntetés, miként lehet bátorsága a földi bírónak beleavatkozni ezen ítélkezésbe, s még egy büntetést róni ki azon egy bűnre? Ha ugyan elképzelhető, hogy e földtekén legalább száz millió éven át élt vagy esetleg más égi tekén létezett és ezután születendő emberek miriárdjainak cselekedetei számon tarthatók és leikeik egyenként a végítélet alkalmával legfőbb bírói szék elé idézhetők.

Közelről vizsgálva minden lépten-nyomon további ellenmondást rejt magában annak feltételezése, hogy a teremtő akarat öntudattal mindenható és mindenütt jelenvaló. Bármennyire világos, hogy a természet minden parányában lakozik isteni tulajdonság, mely alkotójára vall, de megdöbbenő, szertelen gondolat feltételezni, hogy öntudatos lényével mindenben mindenütt jelen való, tehát nem csak az emberekkel, hanem minden létezővel azonos. Ijesztő élet és hatalom volna mindenben, a mi környez, az állatokban, növé-

nyekben, az élettelen ásvány világban. Fűben, fában, vadállatban ezt a hatalmasságot találná magával szemben az ember s nem ítélné felette, hogy kettőjük közül melyik a jogosított hatalom. A kilótt golyónak futtából kellene visszatérnie, hogy a gyilkost sújtsa. Vízáradat, földrengés, tűzvész, miként babona tartja, nem öntudatlan elemek, hanem tudatos akarat műve volna, holott mindabban, a -mit elsodor és elemészt, szintén ezen tudatos akarat lakoznék s egyenlően szeretett és gondolkozott alkotása volna mindenik. Miként lehetne megítélni, hogy ezen szeretet és gondozás tárgya a pestis bacillusai voltak-e, vagy a népek ezrei, a melyeket kiirtott? az ártatlan csecsemő, avagy a pusztulását okozó gyilkos járványok? És ha öntudatos büntetése lett volna mindez elkárhozott lényeknek, miként tehetni fel, hogy mindentudó erő ily kárhozatos lényeket hozzon létre, s egy ideig bár fenn is tartson? A szabad akaratjára bocsátott ember is csak ezen erő képmása lehet és az ő tehetségei is csak tőle eredhettek! Mindaz, a mit ezen földi férgek a maguk javára évezredek folytán felfedeztek, a mindentudó előtt a még ezután felfedezendőekkel együtt ösmeretesekek volnának, de nem volna megérthető, hogy előbbi, szintén tökéletes teremtményei előtt ezen áldásos találmányok miért rejtettek el vagy miért engedtetett meg, hogy multak annyi fényes alkotását barbár ember és az idő eltemesse?

A mindentudónak lévén gyermeke, az ember mégis oly szerfelett keveset tud és ennek is nagy részét rosszul tudja. Miként lehessen felfogni, hogy a legnagyobb értelem, melytől minden más keletkezett, egyetlen halandóval saját lényét sem értette meg, s miként

tehető fel, hogy a ki mindenütt jelen van, általunk önmagát oly eredménytelenül keresesse és évezredek át élettelen bálványok, egy tuskó, kódarab, a tűz, a nap, különböző állatok, kalandhajhászó istenek szerepeljenek helyette? Hogy saját teremtményeivel esdeklő fohászokat intéztessen önmagához olyan bajok elhárításáért, a melyeket mindentudó voltánál fogva legjobban ösmer és atyai gondoskodásánál fogva amúgy is elhárítana. Hogy saját teremtett lényeivel imádtassa önmagát, s ezen imádatban a tiszteletére rendezett bachanaliákat, emberek felégetését és égre szálló tömjént egyenlően engesztelő áldozatul fogadjon el?

A világot mozgó erők öntudatossága mellett egyik legnyomósabb bizonyítéknak a világrend csodálatos összhangja hozható fel.

Kétségtelen azonban, hogy az évek millióinak leforgása alatt csak az maradhatott mozgásban mireánk, a minek mozgása, élete összhangban áll a többi mozgó testtel és élőlényekkel. A hol ez az önkénytelenül létrejött összhang megvan, ott az élet továbbra is biztosítva van; a hol azonban egymásba ütköznek az erők, ott egyik félnek pusztulnia kell, mert nincs meg az összhang. A csillagok pályájukon csak olyan úton haladhatnak, a hol más csillagba nem ütköznek, s ha az üstökös vagy meteor más csillag vonzóerejének körébe jut, megszűnik útját folytatni. Forró égélj és sarki égőv csak olyan szervezetek életét tűri meg, a melyek vele összhangban állanak. A szercesen nem találkozhatik jeges medve- J veik és a lappokat nem fenyegeti a tigris. Túlságos számú medve vagy tigris életével nem volna össz-

hangban emberek élete, a mint a sáskajárás, dög-halál, éhínség ellentéte az élet harmóniájának. Ezek is azonban csak az egyik fél pusztulásának határáig tartanak és az összhang ismét helyreáll. A létért való küzdelem és a környezethez való alkalmazkodás is csak ezen összhang munkása és csak ott jogosult, a hol nincs összhang és csak addig tarthat, a míg az összhang létesül.

Sociálisták azt tartják hitvallásuknak, hogy az osztályharc örök törvény és ezen harc volt eddig az emberiség élete; holott az összhang, béke a világ törvénye s harcok különösen manapság nem magáért a háborúért, hanem a tartós békéért indíttatnak. Osztályok az emberi társadalomban a történelem folyamán ugyancsak hosszú ideig békében éltek meg és élnek most is ott, a hová Marx tanításai még nem jutottak el.

Hiszen való, hogy mindig voltak osztályok, de azért nem volt örök benső harc a népek élete. Még a legmerevebb indus és egyiptomi kasztrendszer is harcok nélkül tartotta fenn magát bámulatos időkgig, s a nélkül, hogy a történelem ismert tényeire hivatkoznánk azon módszer cáfolatába a karnánk bocsátkozni, a melylyel a socialismus a történelmet magyarázza, csak egy közelebb eső példát említünk fel a sokból. A régi Erdélybe a 13-ik században ipartűző népek telepedtek le, városokat alapítottak és az iparban főként ötvösségben, sőt szobrászatban is, miként azt a kolozsvári testvérek prágai Szent György szobra és az elpusztult, de a kortársak magasztaló leírásából jól ösmert, nagyváradi királyszobrok is tanúsították, a külföldet túlszárnyaló színvonalt értek el. Ezen zárt

városok kis államokat megillető önállósággal ruházva fel, teljesen kielégítették a lakosság ipari szükségletét. Mint külön iparúzó és kereskedő osztály évszázadokon át fennállott és virágzott a nélkül, hogy oka lett volna rá és valamely emléke maradt volna fenn annak, hogy többi osztályaival a lakosságnak harcban álljon. Viszont oly időkben, a mikor a nemesség török, tatár-mongol csordák ellen védte a jobbágyságot, ezek sem gondoltak arra, hogy nemessel és iparossal viszálykodjanak. A székelyek közül, a kik mind nemesek voltak, kiváltak ugyan a primipilusok és pixidariusok és egyik részük jobb sorsban volt, mint a másik, de nemzeti életüknek hosszú történelme osztályharcra nem nyújt adatot.

A harmóniának ellentéte a harc az élő világban csak ott jogosult, a hol az egyik fél létele forog kockán, és a socialisrnus is, — melyről mint a sociologia alaptanainak gyakorlati megvalósítójáról később fogunk szólni, — csakis ott és annyiban jogosult, a mennyiben a társadalomban valamely osztály emberies létele kockáztatva van. E helyen csak felemlíteni tartottuk szükségesnek, hogy éppen sociologikus felfogás szerint a természetnek hármóniára és egyensúlyra törekvő általános törvényével ellenkezőt az új társadalomtan sem hirdethetne.

E pontnál rá kell mutatnunk a mélyen járó különbségre, mely felfogásunk szerint a sociologicus felfogás és a természet rendje között mutatkozik. Comte még a fizikai erőműtan szabályai szerint statikára és dynamikára osztotta fel a sociológiát. Az első volna az emberi társadalom önkényes rendjének, a második természetes haladásának elmélete. Egyik

meghatározza az egyén, család, faj: társadalmi fenállásának mozdulatlan intézményeit, a másik a mozgás, változás folytán keletkező haladás feltételeit. Comte, a ki hivatására nézve mérnök volt, nem is barátkozhatott meg azon gondolattal, hogy a társadalomban semmi sem volna, a mi szilárdul megáll, hanem minden inog és szakadatlan átalakulás alatt, van. A modern sociologusok azonban bebizonyították, hogy a mit Comte a társadalom nyugvó intézményeinek tüntetett fel: a családi és faji intézmények, szintén folytonos átalakulásoknak vannak kitéve és ezt a tételt népek történetével és különböző nemzetek mai szokásaival meggyőzően igazolják is. Ha tehát, — a mint illik is, — fizikai törvényeket kutatunk a társadalomban, nyugvástanról egyáltalán nem szólhatni, hanem csakis mozgástanról.

Ha még elfogadnók is igazság számban, hogy a társadalomban minden átalakulásnak van kitéve, akkor is e helyen a természeti törvény működését érdeklő alapfelfogásnál kissé közelebről szükséges megvizsgálni, hogy milyen jellege van ennek az örök mozgásnak?

Azt a benyomást teszi reánk a modern sociologia, hogy túlságosan befolyásoltatni engedi magát tételei felállításában mai ideges, nyugtalan társadalmunktól. A mit a sociologia tanít, nemcsak az evolutio, hanem most már a socialistákkal egy utat taposván, örökös társadalmi revolutió. Az egy természetén kívül, a melyet minden sociologus másként értelmez, sehol egyetlen nyugvó pont e tanban, hanem mindenütt csak összeütközések, ennek következtében romlás, pusztulás, vagy kényszerű alkalmaz-

kodás, hogy diadalmas útján előre törhessen a mindent magával ragadó fejlődés, a feltartóztatlan evolutio.

Két igen fontos pont azonban világosságot kíván előttünk ebben az evolutióban. Egyik az, hogy közömbös-e reánk emberekre nézve az, hogy valamely változás a társadalomban és a nagy természetben évtizedek, vagy pedig évezredek alatt megy végbe?

A másik pedig az, hogy mely természeti törvényben van az megírva, miszerint a működésben levő erők, az életfenntartás érdekei folytonosan egymásba ütközzenek, egymást szakadatlanul módosítsák, a helyett, hogy egymás mellett vagy egymást elkerülő utakon összeütközések nélkül saját eredeti mivoltukban tovább haladjanak?

Az első kérdést tekintve, ha fontos az, hogy valami fejlődik, éppen olyan fontos az is, hogy mennyi idő alatt fejlődik. A világűrben is szakadatlan átalakulások vannak folyamatban, de a mi az időt tekintve álló és bolygó csillagoknak egy nap, nekünk az évek millióit jelenti. A mi az astronomus szemüvegén nézve változás, nekünk a föld rövid életű férgeinek már megszámíthatatlan emberöltők óta változatlan állandóság. És ha a magasból leszállunk e bolygóra, a földtani átalakulások sora oly merész évszámokat ölel fel, hogy nemcsak emberekre, hanem népekre nézve is egész életükön keresztül ez a föld nagy egészében a minket környező külső természettel egy és változatlan, s az, a mit benne nyughatatlan evolutiónak tartanak, ránk nézve sehol semmiben sem jut tudomásunkra. Nem vagyunk másként a minket

környező növény-, és állatvilággal sem. A tölgyet, fenyőt, erdeink lombosát, a mióta emberi ösmere-
tekről emlékek maradtak, mindig a mai tölgynek és
fenyőnek ösmerték, s azt hisszük erdők vadjai, me-
zők madarai évezredek óta épen csak azok, a kik
időtlen idők óta voltak. Hogy mikor volt és hogy
volt a fajok eredete és a környezet hatása alatt mi-
kor nőttek az ökörnek szarvai, mikor tanult a róka
ravaszágot, a kutya húséget? Csakugyan közömbös
a természet a mai társadalmi berendezésre nézve azért,
mivel alaptulajdonságára nézve az egész külső természet,
mely bennünket környez, számtalan utánunk követ-
kező nemzedékre nézve egészében változatlan marad.
A hol azonban változatlanok a viszonyok, semmi
oka sincs az ily viszonyok között élő lényeknek arra,
hogy valamely új körülményekhez alkalmazkodjanak,
semmi okuk sincs arra, hogy meglevő képességeiken
valamit módosítsanak, a miből világosan következik,
hogy ily körülmények között nem létezik ugyneve-
zett evolutio. A mi pedig van, nem egyéb, mint
megismétlődése korábbi állapotoknak, tehát semmi-
esetre sem evolutio többé. Az is világos, hogy a ter-
mészeti állapot túlnyomó része az állandóság jelle-
gével bír és a mit el lehet mondani a földgolyóról,
hogy naponként ismétli ugyanazon pályát, az egész
természet nagyobb részéről is csak ezt mondhatni.
A változások is csak átmenetek itt az állandósághoz,
miután minden összeütközés csak a harmónia és béke
létrejövételéig tarthat.

Nem vagyunk másként most már a társadalmat
tekintve annak legfontosabb intézményeivel sem. *Egy-
más támogatása, a közös védelem, házasság és gyer-*

mekek felnevelése, egységes kormányzati szerv, az élet és vagyon védelme, a tulajdon intézménye, bűnök büntetése, a munka, a vallás valamennyi emberi közületben történelmi idők óta fennáll, s ha egyes népeket külön tekintünk, egy Chinában, sőt számos európai, különösen északi népnél még sokkal számosabb olyan alapintézményre találunk, melyek nagy idők óta a nyughatatlan evolúciónak épen semmi vagy csak nagyon csekély nyomait viselik magukon.

Konstatálhatjuk tehát, úgy véljük minden további indokolás nélkül, hogy a társadalmat érdeklő szemmel mérve az időt, a minket környező nagy természet ásvány,- növény,- állatvilágával együtt, sőt a társadalom is alaptulajdonságaira nézve állandó és változatlan. Sőt felvetjük a nagy kérdést: váljon az ember, eltekintve az újabb kornak előbb felsorolt vívmányaitól és a kultúra kiterjedtségétől, testi erőben és szellemi képességekben évezredek óta fejlődött-e valamit? Aligha. A görög művészetre, classicus irok tehetségére, ősvallások józanságára, a római jog fejlettségére, a legrégebb ember kézi ügyességére és erejére tekintve azt *hisszük*, — nem azt mondjuk, hogy *tudjuk*, — miszerint haladást nem lehet kimutatni.

Ez azonban csak egyik oldala ezen természeti jelenségnek. Az alaptulajdonságok változatlansága mellett őserőtől hajtva minden él és mozog szaporodik, fejlődik, pusztul és újjá születik. Erre a pezsgő életre tekintve a sociologiai fejlődési elmélet igazolását vélnök benne feltalálni, holott éppen az ellenkezőnek bizonyítéka. Fejlődési elmélet szerint semmi sem térhet oda vissza, a honnan kiindult, hanem

szakadatlan előre tör, új és tökéletesebb alkotásokat hozván létre. A nagy természet ezzel szemben pedig folyton teremtő mozgásával *szakadatlanul önmagát ismétli*. Önmagát ismétli legalább azon fennebb jelzett idő alatt, a mely emberöltőket érdekelhet. És éppen itt rejlik a mindenségben uralkodó összhang, a természeti erők rythmusa, mely nem az örök harcnak, hanem békének tanuságtétele. Békességben futja pályáját évek milliói óta ez a földteke; fűnek; fának, élőlényeknek milliárdjai élvezik rajta a léteit; mozognak élnek, meghalnak, és újra életre ébrednek; sőt egy nagy város milliói is egymás mellett futva és egymást kerülgetve, csodálatosan harmonicus munkamegosztással nyüzsögnek míg élnek és csak úgy hálnak meg, hogy megsokasodva feltámadnak.

Hol van a harc? Csak ahol a létért az erők összeütköznek. Ekkor azonban csak két eset állhat elő. Vagy elpusztul a harcban az egyik fél és akkor az összhang ennek következtében áll helyre, vagy alkalmazkodik a körülményekhez és ismét csak a harmónia létesül Csakis itt és csakis ezen oknál fogva és csak ezen rövid időre léteznék a közönséges értelemben vett evolúció. Mily csekély azonban a természet-erők összhangzó működése mellett az összeütközések száma? És mily rövid ideig állhat fenn minden összeütközés a természet állandó rendjéhez képest?

Annyira következetes ez az állandó rend, hogy azon kissebb részében is az állati életnek, a hol egyiknek élete a másiknak halálára van alapítva, magába ezen élethalálharcba is rendszert és állandóságot önt, a mint ezt eléggé igazolja a tenger lakói-

nak élete és az élőlények határtalanul változatos világában minden olyan eset, a mikor a táplálkozás szempontjából egy másik élőlény csak olyan tápanyag számba jő, mint a búzakaralásznak a termőföld.

A most említetteken kívül még sok más szempontból hívja ki a bírálatot a fejlődési elmélet, melynek különböző fajtáit később, e mű II. kötetében behatólag tárgyaljuk. Itt csak a fennebbiek rövid kiegészítésül említjük meg, hogy még azon esetekben is, a hol erők összeütközése folytán a változott viszonyokhoz való alkalmazkodásról lehet szó, ez sem állatnál, sem embernél nem jelent még okvetlenül fejlődést, hanem csak változást. A változás pedig emberi szempontból visszaesés is lehet. Az emberi szervezet alkalmazkodása például földalatti bányamunkához, gépszerű gyáriparhoz vagy az atléta izmainak túlfejlettsége, az ember értelmi színvonalának szempontjából egyáltalán nem fejlődés. A jégkorszakbeli ember, a mamutnak és a barlangi medvének lakótársa *robustus testi* szervezettel bírt és a mai emberen az élettan és állatvilág szempontjából nézve a kis termetű japánig így csak elsatnyulás volna konstatálható. Más oldalról tekintve továbbá a tant, az is bizonyos, hogy a társadalomban nem minden fejlődés az alkalmazkodás vagy valamely létünket fenyegető erő legyőzésének szükségéből eredő harc szüleménye. A társadalomban emberszeretet, önfeláldozás, hiúság, alkotási vágy, esztétikai érzés, tudvágy, tudományszomj mind előbbre viszi a társadalmi fejlődést anélkül, hogy a létért való küzdelemben, vagy az alkalmazkodás szükségében találná rugóját.

És ha végül az erkölcsi rugókhöz hozzáadjuk az összes anyagi érdekeket, ha a lélektan mellől nem feledjük az élettant, akkor is a *társadalmi életben teljesen eltérő törvények szerint alakul az okok és okozatok láncolata, mint a mely természeti törvényeket a fizikában és vegytanban, a társadalmon kívül eső növényi és állati életben tapasztalunk.*

Az összes, eddig felhozottaknak dacára azonban egy parányit sem engedhetünk az általunk is igazságnak tartott alaptételből, hogy az emberi társadalomban is a mindenséget kormányzó természeti erők érvényesülnek. Közelebbi fejtegetéseink csak annak bizonyítására szorítkoztak, hogy ezen erők miként érvényesülnek. Ezen érvényesülésben is ezúttal csak annak feltüntetésére, hogy az időt társadalmi szemmel nézve, a nagy mindenség ránk nézve *változatlan*; a minket környező közvetlen természet is lüktető életerejével összeütközések nélkül folyton önmagát ismétli, sőt egy meghatározott társadalmat tekintve, alapintézményeiben itt is csak az állandóságot tapasztaljuk. A természeti erők működésének törvénye tehát sokkal inkább a tartós harmónia, mint az új okozatokat, folyton azelőtt nem létezett állapotokat teremtő összeütközések.

Nem tévesztendő azonban szem elől itt sem az a fogyatékoság, a melyben a kifejezések általában szenvednek a tárgy terjedelméhez képest, a melyet maguk alá foglalnak. Fogalmaink tudvalevőleg a dolgok összehasonlításából keletkeznek, s egy dologról csak annyit tudunk, a mennyiben az, egy másiktól különbözik. Így mindig attól függ valamely kifejezés helyessége, hogy melyik más dologhoz viszonyítva

használjuk és e miatt sokszor ugyanazon állításnak az ellenkezője is igaz.

Álló csillagok helyzete a társadalmi élethez viszonyítva állandó, holott az is igaz, hogy változó. Viszont emberélethez hasonlítva sok állandó intézménye van a társadalomnak, holott valójában egy sem az, sőt csillagászati szempontból maga az ember sem rég került a földre.

Mindazáltal méltó csodálatnak tárgya a mindenség összhangja és nem mulaszthattuk el az örök osztályharcz feltalálóiival szemben bár futólag rámutatni, hogy ezen összhang az emberi megélhetés főtenyezője s igazolnunk kellett azt azokkal szemben, a kik e világ előre tervezett, bölcs berendezését vallják, hogy ezen harmónia a mindenség önalkotta, természetes törvénye.

Ezen kitérések után visszatérhetünk azon alapítélhez, melyet magunk is igazságnak hiszünk, hogy a mindenséget kormányzó természeti erők érvényesülnek a társadalomban is. A természet kizárólagos törvényeivel azonban nem egyeztethető össze egy személyes, öntudattal bíró hatalom fogalma.

A sejdítések ezen világáról, melyet tárgyalásaink érintenek, talán legtöbbet gondolkodtak és írtak, mióta léteznek elmélkedő emberek. Sem szakmánk, se hivatásunk bejárni a hitvilágnak határtalan mezőit, minthogy azonban az Öntudatlan természeti erők működésének kizárólagossága alaptétele minden más tudományos vizsgálódásnak is, s ez elvesztene lábai alól minden talajt, ha szellemi erők önkényes beavatkozása intézi e földön az eseményeket, nem mulaszthatjuk el bár rövid felsorolását olyan érveknek,

a melyeket legalább egyéni felfogásunk szerint a kérdés elbírálásánál nyomatékosoknak tartunk?

Kétségtelenül könnyebb hinni, mint kutatni, és és kényelmesebb követni, mint gondolkodni és kételkedni. De a hitnek tudás a határa, s azt tartjuk a hitnek nem szembeszállani, hanem alkalmazkodnia kell az ember által összegyűjtött eddigi tudás anyagához. Kétségtelen az is, hogy az, a mit eddig tudunk, mindinkább annak felderítésére szolgál, hogy mily sok az, a mit még nem tudunk. A minket környező rejtélyek száma a természet csodás mélysége, magassága és sokoldalúsága mellett a tudás diadaljaival folyton szaporodik.

A leghatározottabb és legmerészebb ítélet a legcsekélyebb tudás szülötte. Tapasztalat, gondolkodás széles látókör megvilágítja az ész határait.

Ki tagadhatná mindezeknek előismerése mellett azt, hogy a természettudományok minden más elméleti tudományt maguk mellett elhagyva bámulatos eredményeket mutatnak fel a pozitív tudás mezején, s ha megbukik az olyszerű naiv hit, hogy felettünk a menny, alattunk a pokol, a mikor most már egész bizonyossággal tudjuk, hogy a mi felettünk van, 12 óra múltán alattunk lesz, és alattunk nem a pokol, hanem Ausztrália van; a föld izzó gyomra pedig tartózkodási helyül még az ördögnek sem való, akkor mindvégig nem lehet szemet hunyni azon *kézzelfogható* igazságok előtt, a melyek a világrend számos titkát megfejtik és bebizonyítják, hogy önkényes, személyes akarat helyett a világ folyásának intézését önkénytelenül működő természeti erők vették kezükbe.

Az életet fakasztó fény és meleg, a táplálékot

létesítő esős fellegek keletkezése például egyenes összefüggésbe hozható a nappal. Napunknak izzó állapota és egész naprendszerünk keletkezése visszavezethető a gravitáció törvényére. Naprendszerünk szakadatlan eséséből a világűrben világosan meg van magyarázva az égi testek szétesése és szakadatlan forgása mindeniknek saját tengelye körül. Meg van állapítva, hogy a naphoz való távolsága és saját nagysága alapján mely csillagán az égnek lehetséges szerves élet és hol nincs szerves élet most már a miatt, mert az egyik teljesen kihűlt és a másik még nem hűlt ki eléggé.

Bármily sok és nagy rejtély vár a megoldásra, határozott tudás alapján nem zárható ki többé a világ, vagy a mi bennünket közelebből érdekel, a földön létező állati élet sorsának intézésében öntudatlan természeti erők döntő szerepe. Ezen ösmert tényekre alapítva következtetésekkel közelíthetjük meg annak bizonyítását, hogy kizárólagos-e ezen döntő szerep?

Tekintsünk még néhány problémára.

Bizonyára az elsők között állanak az olyszerű rejtélyek, hogy minden élőlény bizonyos előre megállapított terv szerint és határozott célzattal hozza létre önmagát látszólag oly módon, a miként építész öntudatosan átgondolt terv szerint egy épületet létesít. Természetesen azon nem csekély különbséggel, hogy az építész alkotásában nincs élet; hogy a természeti szervezetek komplikáltabbak az emberi alkotásnál és még nem sikerült a legegyszerűbb közül egyet is az emberi elmének összerakni és az életet benne megindítani. Mi lehet csodásabb mű egy élő

szervezetnél? Egy birodalom távirdaszervezete kicsinyes fércmunka egy ember idegzetéhez képest, mely millió és millió láthatatlan szálaban végződven, a test felületének bármely részén egy tűhegy érintésére izgalomba hozza az egész lényt vagy egyetlen szóra, mely az agy tudomására jut, vért kerget arcunkba és mozgásba hozza egész lényünket. Semmiféle emberkészítette hangszer nem hasonlítható ahhoz a picziny helyen hangszálabból készült csodaműszerhez, a melyből az emberi hang születik vagy a fülnek ama rejtett parányi kamarájához, a hol a nagy természet minden létező hangocskája részére felfogó szerkezet van elhelyezve. És mikor lesz megfejtve az agynak nevezett egyneműnek látszó, laikusnak semmitmondó anyag rejtélye, melybe öröklött hajlamok és egy élet eseményei, benyomásai vannak elraktározva?

A tervszerű alkotás azonban, a mely az állatvilág létrejövetelében nyilatkozik, nem csekélyebb a növényvilágban sem. Minden fűszál előre kiszelt terv szerint építi fel magát és hozza létre utódait. Mintha lélek lakóznék a mezők virágában, a mely életének ifjú korára bálí ruhát ölt, és szinte örömét élvezni annak, hogy másokat elbájol. És élet van végül az ásványvilágban is. Kecses alakulatok szerint kristályosodnak s ragyogó külsőt vesznek magukra az ásványok is.

A céltudatosság ezen bámulatos jelenségeinek megoldásához, azt hisszük, csak következtetésekkel közeledhetni.

Első sorban jelezniük szükséges azt a köztudomású tény, hogy a mily mérhetetlen a minden-

ség a maga nagyságában a csillagok és napok hónapokban, ép oly végére mehetetlen a kezünk ügyében levő anyag a maga parányiségében is. Igen erős vegytani igazságok kézzelfoghatóvá teszik az atomok létezését és a mikor még a legtökéletesebb görcsövel sem sikerült még egyetlen parányt is szemlélet alá venni, máris tudományos jogosultságot nyertek az atomoknál is sokkal kisebb egységek, az elektronok; sőt némelyek szerint egyáltalán nem is léteznek materiális tömeg, hanem „a testek összeségét pusztán pozitív és negatív elektronok különböző csoportozatai alkotják, a melyeknek elektromágnes tömegei szolgáltatják a testek tömegét, a hőjelenségek pedig onnan erednek, hogy az elektronos áramlásokban nyilvánuló mozgásokon és a látható mozgásokon kívül még másféle mozgást is végeznek az elektronok”, — mond dr. Farkas Gyula.

Az anyagnak — vagy talán már ez a szó a most idézettek szerint nem is fejezvé ki többé elég híven azt, a miből a világ áll, — inkább mondhatnók, a mindenség alkotórészeinek erőkké foszladozó és utolérhetetlen finomsága lehetőségessé teszi egységei között olyan kapcsolatok létesülését, a melyek szerfelett bonyolultak és egy egész élőlény jövő szerkezetének feltételeit hordozzák magukban. A vegytan egyszerű összetételek segítségével létesít olyan kapcsolatokat, a melyek következetesen ugyanazon jegeczek alakját öltik magukra, s ha oxigén és hidrogén ugyanazon egy kapcsolatban öntudat nélkül mindig a víz alakját ölti magára, ugyanezt feltételezhetni a kristályok képződésénél is. A növényvilágban már a mag láthatólag magában hordja a létrejövendő nö-

vényt is. Itt tehát már meg is van az a kapcsolat a részek között, a melyekből csakis bizonyos meghatározott növény létesülhet és csakis ilyet feltételezhetni az állatvilág embrióiról is.

Ha gondolatban végig megyünk azon egységek sorozatán, a melyeknek különböző egymáshoz való kapcsolatából a valóságban előáll csak *kezdő egysége* az élőlényeknek, a *sejt*, vagy a mint újabban helyesebbnek tartják megjelölni, a *protoblasta* akkor némileg elképzelhető az élőlények változatossága annak következtében, hogy alkotó részeik között mily határtalanul sokféle viszonylatban létesülhetnek a kapcsolatok. Az electronokkal telített atomoknak molekulákká való egyesülése a vegytan egész világába tartozó változatos tüneményeknek képezi alapját. A molekulák azonban ismét sokféle változatban molekula-csoportokká, a tagmákká egyesülnek és ezeknek ismét számtalan elképzelhető kapcsolata alkotja a sejtet, a protoblastát. A sejt azonban még csak közös kezdő egysége minden szerves lénynek.

Kétségtelen tehát, hogy a kezdő kapcsolatok határtalan változatosságának megvan lehetősége, a mint ezt valóban az élőlényeknek alakban, sajátságokban az emberi képzeletet túlszárnyaló változottsága visszatükrözi. A gravitáció és a nap, a villamos áramok, a fény és a hő, a vegyi hatások mindent örökös mozgásban és átalakulásban tartó ereje ezen kapcsolatok között olyan mozgásokat is hozhatott létre, a melyek ismétlődve a szerves élet kezdeteit képezték és alapjául szolgálhattak a bonyolultabb szervezetek és olyan élőlények létrejövetelének, a melyeknek ereje visszahatva saját fejlődésére, fenn-

maradásáról és szaporodásáról is gondoskodhatott. E könyvben szinte rapsodicus modorban csak érinteni vagyunk kénytelenek olyan nagy problémákat, a melyekről eddig együttesen könyvtárak írtak és külön-külön kötetek írhatók. Az emberi társadalommal foglalkozó tan azonban érintkezik majdnem minden létező tudománnyal és nem térhet ki azoknak legmagasabb feladatai elől. Ilyen nehéz és mély tudományos probléma az élet eredetének kérdése, melyre még visszatérünk, de a részletekre nézve már most a szaktudósokhoz, ezek között Apáthy I. e tárgyú felolvasásaira utaljuk az olvasót. E helyen a kérdést csak általánosságban érintve hisszük azt, miszerint nem az talány, hogy élet jött létre, hanem az volna értelmetlen, hogy az anyagban rejlő oly sokféle villamos, vegyi stb. erőnek örök idő óta tartós munkája folytán nem jött volna létre szerves élet.

A hasonlat azonban, a melyet fennebb használtunk arra nézve, hogy akként létesülnek a szervezetek egy meghatározott terv szerint, a miként az építész öntudatos alkotásai, épen a lényegre nézve nem találó, mivel az öntudatos építésznek módjában áll bármiféle tervet készíteni, de az öntudatlan természeti erők csakis az elektronok, atomok, molekulák, tagmák és protoblasták meglévő kapcsolatai alapján hozhatnak létre szervezeteket és ezen kapcsolatoknak, a míg újabb kapcsolatok nem módosítják, csakis az előbbi kapcsolatoknak megfelelő és hasonló szervezeteket lehetséges felépíteniök.”

Ezen következtetések fonalán azonban ismét csak ahhoz az öntudathoz jutottunk, a mely úgy rendezi el az alkatrészek kapcsolatát, hogy azokból a hő,

villamosság és megfelelő viszonyok közreműködése mellett élőszervezet létesül. Az ásványvilágra nézve láttuk, hogy a kristályosodáshoz elégséges minden öntudat nélkül bizonyos anyagoknak megfelelő arányba való összekeveredése, hogy ugyanazon viszonyok között azonos alakot öltsenek magukra. Az állati és növényi szervezeteknél azonban utódok nevelésére maga az élő szervezet hozza létre ezen kapcsolatot, s így ama másik rejtélyhez jutunk, a mely élőlényeket ellenálhatatlanul magukhoz hasonló lények létrehozatalára ösztönöz. Mi űzi, hajtja a szervezeteket, hogy utódokat hagyjanak maguk után?

E kérdésre, bár rövid feleletet adandó, azon állapotra kell gondolnunk, a mikor ily törekvések híjjával volnának a szervezetek. Világos, hogy ez esetben semmiféle szervezet nem volna a földön, s ha csak egyetlen szervezet volna, mely utódokat nemz, ezen egy faj részére maradt volna örökül a föld. Életben csak az maradhat, a minek ellenálhatatlan törekvése utódaiban megtöbbszörözni önmagát. A természet teremtményeiben határtalanul változatos, de élet csak azok részére van biztosítva, a melyek magukban hordozzák a képességet és vágyat fajuk fentartására. Minden valószínűség szerint mélyen gondolkodó vallásalapítók felfogásában csak ez lehetett a feltámadás és örök élet. Általános főjellemvonása minden élőszervezetnek a határtalan életvágy, az élet szeretete, az önfentartás hatalmas ösztöne. És ez teljesen természetes tünemény, miután a szervezet kifejlődése és általában létezése csakis egy ily ellenállhatatlan törekvés mellett lehetséges. Azt hisszük nem tévedünk, ha az önfentartás hatalmas ösztönét

egynek és azonosnak tekintjük a fajfentartás ösztönével. Azon általános, határtalan törekvése minden szervezetnek, hogy saját életét fenntartsa, magában foglalja azon törekvést is, hogy saját személyét, a míg él, megtöbbszörösítse, tehát megalkossa azon anyagkapcsolatokat, a melyekből új élet és önmagához hasonló szervezet létesül. Ez annyira közös és az első szervezet létrejövetelétől e mai napig oly régi főjellemvonása minden szervezetnek, hogy az évek százazezreire, sőt millióin keresztül öröklött ezen tulajdonság a szervezetek külön, szándékos célzatán kívül is tevékenységre sarkalja az élő lényeket. Hasonló tulajdonsága a szervezeteknek felkutatni a fenntartásához szükséges tápanyagot, ezen tápanyagból kiválasztani és hasonítani a kifejlődéshez szükséges részeket, ezekből megalkotni legsajátosabb különböző belső és külső szerveit egy élő lénynek; szóval megalkotni mindazt, a miből élet támad és fennmarad. E helyen bennünket az öntudatos életindítás problémája érdekel vén, laikus felfogással azt tapasztaljuk, hogy atomoknak ama határtalanul foszlékony kapcsolata, a melylyel egy virágszál a saját egyéniségét a leghatározottabban magában rejtő illatával egy pillanat alatt nagy tért áraszt el, megfelelő hő, nedvesség és egyéb feltételek hijjában élettelen és mozdulatlan marad, vagy elpusztul. Az életnek első jele, a mozgás azonban közönséges tapasztalat szerint hő nélkül vagy újabb feltevés szerint az elektronoknak melegséget létesítő mozgása nélkül nem jöhet létre. A hőnek forrása pedig a nap, és minden bennünk és körülöttünk megtestesült napfény, a mely miként az egiptomi hymnus is tartja, az élet ura; táplálója

mindennek, a mit létrehozott, növényeknek, nyájaknak, embernek, állatnak, mindennek, a mi létezik. Bármily nagy és főséges azonban a nap éltető ereje, öntudatot, értelmet, gondolkodást, céltudatos tervezést nem tulajdoníthatni neki.

Sőt álljunk meg most már rövid időre az *öntudat és céltudatosság* fogalmánál is.

Szigorúan következetes gondolkodással lehetetlen meg nem győződnünk arról, hogy öntudatot a világ teremtésében és fenntartásában azért sem lehet feltételezni, mivel egyáltalán nem létezik és nem létezhetik „öntudat”. Minden, a mit az ember öntudatnak nevez, semmi más, mint visszatúkröződése a benne és kívüle levő okoknak és egyéb, mint ezen visszaadása vagyis megnyilatkozása a benne élő vagy reá ható fogalmaknak, hatásoknak, egyáltalán semmi körülmények között nem is lehet. Az emberi elme kizárja, hogy okozat létesülhessen ok nélkül. Ép így nem képzelhető, hogy az ember vagy állat olyasmit cselekedhesek, a minek belső vagy külső oka ne volna. Ez az ok igen parányi, merőben láthatatlan és megfoghatatlan valami lehet, de mégis csak ok. A magunk gondolata, mások szava, hajlam, indulat, képzet, jólét, fájdalom érzése és ezer más ok, de mindenképen valamely indító motívum az, a mely gondolatokat és cselekedeteket hoz létre. Mi az öntudat tehát, a melyet annyit emlegetünk? Egyszerű tudomásul vétele azon hajlamoknak, szándéknak, gondolatnak, cselekedetnek, a mely egyenes következménye, okozata a bennünk és kívülünk rejlő okoknak. Miként szemünk, orrunk, kezünk idegeivel a reá eső benyomásokat felfogja és megtappintja, agyunkkal benyo-

másait közli, ép így lesz öntudat, ép így feljegyeztetik elménkben és tudomásunkra jut, a mi bennünk az ott rejlő okok folytán keletkezik vagy kívülről reánk hat. Igen sok jelenség: az alvás, emésztés, álom, delerium, szenvedély, stb. a mi tudtunkon kívül jó létre, és végbe megy bensőkben; de semmi sem jöhet létre megfelelő ok nélkül és az, hogy egy éles tűr szúrására tudatosan vagy öntudatlanul felsikoltunk, nem tesz semmi különbséget a feljajdulás tényében vagy annak okában. Sőt, ha elnyomjuk is öntudatosan a sikoltást, akkor az is külső látható vagy benső rejtett oknak, öröklött hajlamnak, hirtelen támadó érzésnek stb. következménye, tehát semmiféle ok nélkül egyáltalán nem jó létre. Az okok szerepének bámulatos felösmerésére vall a magyar nyelvnek azon kifejezése, a melylyel a legtöbb okot a maga mi-voltában felfogni képes lényeket „*okos*” embereknek tartja, s azt hisszük, hogy képzeteknek, benyomásoknak felfogása és összekapcsolása azon idegszálak számától, finomságától, zavartalan működésétől függ, a melyek a külső benyomásokat és benső keletkező okainkat felfogni és továbbítani képesek. Az ugynevezet öntudat mértéke, azt hisszük, ezen ideghálózat fejlettségétől függ és csak oly értelemben lehet öntudatról beszélni, a mennyiben ilyen ideghálózatok léteznek, a melyek közvetítik a keletkező benyomásokat. Merjük felállítani a tételt, hogy *nem létezhetik valaminek tudata*, a minek nincs meg az eszköze, *a mi vele valamit tudasson és nem lehet semmi a tudatnak tárgya, a minek tudatot keltő oka nincs*. Céltudatosság és öntudatosság közönséges értelemben minden anyagi köteléktől független léleknek

szabad, a semmiféle irányban nem kötött szellemnek korlátlan munkássága volna, olyszerü lelki működés, mely függetlenül minden külső és belső hatásoktól *kizárólag* önmagából meríti alkotásának indító ol^{át}, önmagától és önmagából teremt eszmét, gondolatot, a melynek irányítása szerint esetleg az illető lény cselekszik.

Egy ilyen minden anyagtól, bensönket tekintve az öröklött tulajdonságoktól, a külvilágban pedig még mások gondolatától is semmi tekintetben nem befolyásolt, független szellemet elképzelni sehogysem tudunk s azt hisszük, hogy ennek feltevése csak hitelvekkel az emberek millióira örökségképen szállva át, a közös hit erejénél fogva tarthatja csak lebilincselve az emberi felfogást.

Az emberre nézve kellemetlen, *lealázó* és szinte megfoghatatlan a feltevés, hogy nem bír egy ilyen önálló, teremtő szellemmel. Merjük azonban állítani, hogy éppen öntudatának korlátolt volta az oka annak, hogy ily független gondolkodást tulajdonit magának. Az ember nem veheti mind számba és részére nem *kézzel* fogható mindazon összeható benső okok nagy mennyisége, a melyek őt valamely érzésre vagy gondolatra indítják és e miatt önkényesnek, öntudatosnak, saját alkotásu céljának tartja az agyában születő gondolatokat. Nem tudván megjelölni okát, azt tartja indító ok nélkül, saját akaratából keletkeztek. Mily kevéssé tudja az ember legtöbbször okát adni, hogy kit miért szeret, vagy gyűlöl, miért vannak fájdalmas és kéjes érzései, honnan erednek ilyen vagy amolyan nézetei, holott kétségtelen, hogy érzelmeinek mind megvan a maga oka és nincs olyan gondolata, a melynek eredetét ne lehetne kimutatni.

Visszatérve most már ezek után az öfenntartási ösztön tünetényeihez, ezen fontos tényezőkről is azt kell tartanunk, hogy mindez nem egy anyag és szerv nélküli lény *öntudatos* és *előzetes* akarata, hanem az élethez szükséges feltételek összeműködésének *utólagos következménye*. Ha egyetlen egy is hiányzik ezen életfeltételek közül, mind lehet bármily hatalmas életerő vagy öfenntartási ösztön, mégsem támadt élet és ha támadt volna, nem állhatna meg. A mit tehát oly általános, örök törekvésnek jeleztünk fennebb az életben maradó lények között, azt hisszük semmi más, mint az élethez egyszer magában a szervezetben, másrészt a körülményekben meglevő fizikai, vegytani stb. feltételek kölcsönhatása.

Hogy az élet ilyszerü keletkezésében öntudatos független akaratot azért is hiában keresnénk, mivel a keletkező lény, miként a virág a magjához, a legszigorúbban kötve van a magban vagy tojásban foglalt -anyagi feltételekhez és soha semmi körülmények között a kigyó tojásából nem kel ki sasfiu, valamint egyiknek tojásából sem lesz élőlény, ha nem jut azon hőnek, nedvességnek, villamosságnek hatása alá, a mi kifejlődéséhez szükséges.

Ha ezek után ok és okozatok következetes láncolatának tűnnek is fel a természet tünetényei, mégis maradnak fenn a gondolkodó elme részére még következtetésekkel is nehezen feltörhető rejtélyek.

Ilyen a világ kezdetének, végtelenségének és örökkévalóságának fogalma, melyek az emberi elme előtt megfoghatatlanok. Bármily távolra helyezzen a gondolkodás egy kezdő okot, nem képes azt ugy maga elé állítani, hogy ama szélső okok létrejöttének

ne lett légyen más szülő oka; de másrészt ép oly megfoghatatlan előtte, hogy valamely anyag bármily messze terjedjen, végét ne érje, hogy valami mindig volt légyen és örökké Jegyen. Dacára annak, hogy a végtelenség a markunkban van, miután a kezünkön levő porszem alkotó parányait sem bírjuk érzékeink alá keríteni. Fogjuk, de meglátni nem tudjuk.

Az ó-egiptorni vallásbölcselet a kezdő ok problémáját azon feltevással vélte megoldani, hogy a nagy mindenség és a természet *önmagának a teremtője*.

A természet élete a tünemények egész sorozatával járul ezen mély értelmű feltevéshez. Minden szervezet halála előtt gondoskodik jövő életéről s növények magban, gumóban, hagymában, oldalhajtásban; állatok tojásban, petében önmaguknak terem-tőjük. Ha maguk nem rendelkeznek szervezettel én-jüknek önálló megtöbbszörözésére, szenvedélyvel fel-keresik párjukat, hogy új erők hozzájárulásával utó-doknak adjanak életet. Elhalt lények miriárdjai például a mészkőből hegyeket alkotnak, de a tengerek élő világá-val újra kezdődik a folyamat, s ha őserdők temetkeztek el köszénrétegekben, felettük gyorsan növekvő erdők bontják a föld területét, sőt az eltemetett szén, kő-olaj hővel, fényvel támaszt új életet. A föld forgá-sában egyik felére fényt, meleget -szerez, a mikor a másikat éjbe bontja, s dermesztő tél után mindent életre keltő tavaszt hoz. Ha valóság, hogy az esés, a gravitáció, a fizikai kezdő oka a világ mai állapo-tának, s az ennek következtében elszórt világtestek kihülés után ismét visszaesnek a napba és napokba, a hol újjólag izzó testekké változnak át és a folya-mat előlről veszi kezdetét, akkor nemcsak ezen kis

bolygó földi tapasztalatai fogják igazolni, hanem az egész mindenségre bebizonyul, hogy folyton önmagát teremti.

A nagy természetet nézve inkább megérthetni így, mint elvont gondolkodással, hogy miként lehet az egyszerre *ifjú* és *vén*, és önmagát szakadatlanul újra teremtvén, miként lehet *örökkévaló*. Viszont tapasztalva az örökös körforgást, melyben a természeti élet mozog, elvont fogalma a körnek, a melynek nincs kezdete, vége, s folyton visszatér oda, a honnan kiindult, a saját farkába harapó kígyó, inkább érthetővé teszi a *végtelenséget* is.

Mindezen nagy világ-problémákon végig tekintve, váljon az következék-e az elmondottakból, *hogy nincsen teremtő?*

Távolról sem.

A Teremtő akkor is csak Teremtőnek marad, ha a természettudomány teremtő erő nevet ad neki. Teremtő és Fenntartó akkor is, ha nem öntudatos lelki személyiség.

Az életet és annak összes javait, a természet gazdagságát akkor is csak neki köszönhetjük. A legnagyobb hatalom ezután is a régi marad felettünk, a ki eddig is a természet útján intézte emberek sorsát.

Öreg és ifjú ez őserő egyszerre, és épen mert nem egyetlen, öntudatos személyiség, a világ minden párányában mindig és mindenütt jelenvaló, s miután pedig szakadatlanul újjászületik, örökkévaló. Mindig voltak és örökké lesznek papjai, a kik nagyságát hirdetik és templomai, a hol csak vele foglalkoznak. Hogy nem önkény, hanem önmagaalkotta törvények szerint intézi a világ sorsát, és hogy emberi tudás hozzáfért ezen törvények ősméretéhez, az ő lényegén sem-

mit sem *változtat* és nagyságának semmit sem árt.

Előbbi összes fejtegetéseink bár nem egyeznek az egyház bizonyos dogmáival, még sem érintik a maga egészében és nagy emberi missiójában a *vallást*, mely mindig az államfenntartó erkölcsi elvek letéteményese és megőrzője volt. Az említett és kétségbe vont dogmák főképen a világegyetem öntudatos kormányzását, a létek halhatatlanságát'érintik.

Messze vezetne feladatunktól, a sociologia bírálatától, kifejteni az, ezen hitelvek megváltozásából eredő társadalmi következményeket. Minthogy azonban a hittanítás oly közelről érdekli a társadalmi embert, tartozunk bár felemlítésével annak, hogy azokban, a kiket égből eredő segély biztat és túlvilági bűnhődés vagy jutalom ösztönöz a társadalom érdekeivel egyező cselekedetekre, bizonyára ezen hitüket jövőre azon meggyőződésnek kell helyettesítenie, hogy ember életét csak a társadalmi rendnek köszönheti és önmaga ellen tör, a ki a társadalomra támad. Az egektől várt segítséget pedig, miként az kivétel nélkül eddig is történt, saját erején kívül csak egy nemes, altruistikus érzelmekkel nevelt társadalomtól nyerheti. Szülőnek, papnak, tanítónak, bírónak ezután is az volna a legszebb feladata, hogy ezt az erős meggyőződést megérlelje; miután az a meggyőződésünk, hogy az egyéni érdeken kívül híven tanított erkölcsi elvek és közös eszmények a társadalmi élet oszlopai.

A kinek a fennebb elmondottak tekintetében aggodalmi volnának, azok *számára* felemlítjük végül, hogy igaz ugyan, miszerint az ős parancsa: ne öljünk, ne lopjunk és szeressük egymást, talán minden vallásnak alapköve, de a világnak az európainál sokkal mivelet-

lenebb és a keresztényeket számban többszörösen meghaladó lakói számos évezrednek leforgása óta olyan vallásokat követtek, a melyekből az öntudatos kormányzás és lelki halhatatlanság dogmái ma is hiányzanak; sőt a lélek halhatatlanságának tana eredetileg valószínűleg a keresztyén vallásban sem volt meg. Annyi azonban bizonyos, hogy Mózes öt könyvében seholse fordul elő.

Mindenként valóság, hogy ama népek is vallások valának és az érintett hitelvek nélkül is mindig megvolt és megmarad a vallás missiója.

Ezen nagy kérdések fejtegetéseinek során el is jutottunk az egyik fontos ütköző ponthoz, a hol felfogásunk ellentétben áll a sociológiával is. Azt hisszük a sociologia téves úton jár, a mikor minden eddigi vallásos felfogást az emberiség fejlődésében teljesen túlhaladott álláspontnak tüntet fel, mely már lejárta magát, s csak mértföldmutatója elmúlt időknek. Szóval a sociologia s most már vele karonfogva a történelmi materializmusra támaszkodva a socializmus, az ember etikai életének ezen világában is könyörtelenül rombolt a nélkül, hogy valamit építeni tudott volna.

Comte Ágost fejlődési elméletét, a melyet a többi fejlődési elméletek során fogunk tárgyalni, a népek vallásos fogalmaira alapítja. Kifejti, miként az ember vallásos áhítata közeli tárgyokról, a bálványokról, tűzről felszállt az égre, a naphoz; miként szaporodtak meg a politheismussal istenei; miként jutott a legnagyobb általánosításhoz, az egy isten eszméjéhez, mígnem elérkezett a kételkedések metafizikai kora, mely a fejlődés betetőzéséül a positiv tudásnak egyedül

üdvezítő korszakához vezetett. Ennek az új aerának még a múlt *század* első felében el kellett volna következnie és minden korábbi vallást legalább a művelt népek között magával sodornia, de korántsem azért, hogy a miként azt következtetni lehetne, vallástalanságba sülyedjen az emberiség, hanem azért, hogy minden eddig létezettnél szigorúbb papi uralom alatt a Comte által feltalált pozitív vallás foglalja el a megbukott religiók helyét.

Ez az új vallás teljesen elüt minden vallásos eszmétől, a melyet az öreg föld Comteig megért. Alapjában csak tudásból állana, tehát vallás volna hit nélkül. Az istenség benne egy új szent háromság a „világ” „tér” és „emberiség” képében; a főisten azonban benne a legmagassabb ösmert tény: az „emberiség”, melyet egy 30 éves nő képvisel, a ki fiát karjaiban tartja, rossz nyelvek szerint a feltalálónak saját felesége, a mint azt a Comte-tal szemben háládatlan sociologus, Loria, állítja. Ezen főisten szobrának a templomi szószék háta megett kell állania és arc-képét körmenetek alkalmával a zászlókon körül hordozzák. Mellette szerepelnek az őrangyalok, a kik között a legtekintélyesebb: *az anya, a hitves, a leány.*

A mint ezekből látszik, a pozitív vallás imádatának tárgya az igen sok gyarlósággal felruházott véges lény: *maga az ingadozó és megbízhatatlan ember.*

Minő döreség!

Mily elbizakodottság szükséges ahoz, hogy az embert tegyük a világteremtés élére, s azt higyjük, hogy nagyobb hatalom ő *nálánál* nem léteznék. Mi és mennyi az ember e világ mérhetetlenségéhez, a rajta kívül élő lények mennyiségéhez, a sorsa felett

döntő erők nagyságához képest?! Mindabban, a mi az embernek életet ad, a mi azt fentartja, a miben egész életén át örömei telnek, legkissebb része magának az embernek van. Senki sem kérdi tőle akar-e megjelenni e világon és senki sem kéri ahoz beleegyezését, hogy onnan eltűnjék. Mindazokból, a mik örömei az életnek: az illatos lég, a színekben és csodás alakulatokban váltakozó táj, az ifjúság szépsége, szóval mindazokból, a miért élni vágyunk, semmi sem az ember teremtése. Vagy az embert felkereső és öröklött betegségek, tehetségének fogyatékoságából, rossz hajlamaiból vagy a sorstól eredő szenvedései szintén nem saját akaratától függő csapások.

Hogy tehát rajtunk kívül eső és felettünk álló, velünk rendelkező teremtő erő létezik, azt csak az tagadhatja, a ki merné állítani, hogy mindent az ember teremtett. Szerfelett keveset lát az olyan tudós, a ki a leghatalmasabb létezőnek a mindenségben önmagát tudja.

A tudományos irodalom csakugyan rég napirendre tért a Comte emberistene felett, s ma már a sociologusok is gúnyt űznek a nagy bölcselő vallásos tanaiból. Comte azonban, a mikor a korában élő minden vallásos tanoknak hadat izent és kétségtelenül eredményesen pusztított ezen tanok között, ugyanakkor legalább megkísértette a romokból új religiót építeni. Utódairól azonban még ezt sem mondhatni el. Mindnyájan foglalkoznak ugyan különböző népek vallásos meggyőződéseivel és sikerül is bebizonyítaniok, hogy sok niás intézménnyel együtt ezek is mily túlhaladott álláspontjai a vaskövetkeztességű fejlődési törvénynek; a mikor azonban sike-

rült elseperni mindent, a mi *volt* és megingatni azt, a mi *van*, legnagyobb részük mintegy önmagától értendőnek tekinti, hogy felesleges szólni is arról, a mi ezután amúgy sem *lesz*.

Spencer sem talál ugyan helyet és szerepet a vallásnak az ő gondosan kidolgozott államnélküli társadalmában, de azért a jövőt illetőleg azt tartja, — s ezt elhallgatni részünkről nem tartjuk jogosultnak, — hogy mindaddig, a míg a dolgoknak végoka, ezen ismeretlen sphinx megvan, mindaddig áhíttattal fogja eltölteni az emberek lelkét, mindaddig lesz a vallási érzületeknek alapja és létjoga, vagyis a vallási érzület ép oly halhatatlan, elpusztíthatatlan, mint örökös ama sphinx, vagy Ding an sich, vagy bárminek nevezzük. Más alkalommal isf említi Spencer, hogy a vallás, úgy látszik, az emberi állandó szükségletek között szerepel, de a mint említők, ennek a fontos tényezőnek jövőendő társadalmában még sem ad szerepet. Legnagyobb kivételképpen akadnak olyan sociologusok is, mint Kidd, a ki vallásra alapítja fejlődéstanát, de úgy véljük, a legtöbben magukra nézve bántónak tekintenék azt a vádat, hogy nem kizárólag a határozott tudás és kézzelfogható tapasztalatok alkotják munkásságuk terét, és hogy maguk is vallásos teoriák fejtegetésébe bocsátkozhatnának. Nem is annyira támadásaik, mint inkább nemleges magatartásuk hozta a sociologusokat istentagadók hírébe. A hamis hit, a melyben a sociologia ringatja magát, hogy kizárólag tudásra alapítaná rendszerét; hogy az ember lelki világának tüneményei is egyszerű fizikai és vegyi jelenségek volnának és a mesterséges nagy ellentét, a melyben kedvteléssel szokták a természet-

tudományokat a vallással szembe helyezni, — a pozitív filozófia alapján álló minden szaktudóst a reliigiók ellenségeinek táborába terel. Példaképpen csak felemlítjük a sok közül Hellwaldot, a ki fáragatlan szavakkal megállapítja, hogy a tudománynak feladata minden eszményt megsemmisíteni s az ideálok hiábavalóságát, semmiségét kimutatni; feladata bebizonyítani, hogy az istenben való hit, a vallás csak csalás; az erkölcsiség, egyenlőség, szeretet, szabadság, emberi jogok megannyi tévedések és hazugságok. Hanem azért később ő is csak beismeri, hogy mindezen tévedések, bár mindig más és más alakban, de élni fognak, míg az emberiség élni fog.

Ha az ily szerű felfogás volna jogosult, mindenestre szomorú kilátás volna, hogy a tudománynak folytonosan ádáz harcban kellene állania az emberi eseményekkel és vallásokkal és még szomorúbb volna, ha ezen élet-halál-küzdelemben az emberi elmének legragyogóbb terméke, a tudomány, sohasem lehetne győztes. A harc azonban kétségtelenül folyamatban van, s a míg akadnak tudósok, a kik rizskására alapítják a művelődéstörténetet és például India lakosainak szellemi világát a rizszsel való táplálkozásra vezetik vissza; a másik oldalon pedig a fanatikus vakbuzgóság fokozásával vélik a támadásokat visszaverhetni és az emberi műveltségnek eddig legtündöklőbb, múlt századát élő ember csalhatatlanságának dogmájával bélyegezik meg, — természetesen még beláthatatlan időkig fog tartani a merőben jogosulatlan harcz.

Minthogy azonban részünkről is azt valljuk, hogy a hitnek tudás a határa, szükségesnek tartjuk kissé közlelről tekinteni ezen határokat.

Nem kívánjuk azon kezdeni, hogy még az is, hogy tudunk valamit, pusztá képzet, reflex az agyban az idegekre ható inger alapján; hogy ennek folytán ugyanazon tényről annyiféle a felfogás, a hányféle az ember; hogy még azon esetben is, ha egyenlő volna az emberek felfogási képessége, azon egy dolgot más oldalról tekintve, különböző fogalmakat alkothatnak róla; hogy így is csak a dolgok külső megjelenéséről, egymáshoz való viszonyáról tudhatunk valamit, s a dolgok valódi mivolta, lényege, rejtély marad, — valószínűleg a miatt, mivel a végső okot nincs mihez mérni — mondjuk, eltekintve ezen alapfogalmaktól, csak közönséges szemlélő elmével köznap munkásságára tekintünk a tudósnak, a ki nevét azok után nyerte, a mit tud. Kiviláglik e szemléletből, hogy még szobája ajtaján sem léphetne ki, ha csak arra alapítaná cselekedeteit, a mit positive tud.

Feltéve, hogy tudósunk másnapra előadását hirdette, egyebek mellett azt kellett hinnie, hogy életben éri meg a holnapi napot, s ha ezen hitében nem csalatkozott, hinnie kellett, hogy ajtaja előtt nem sülyedt el a föld, tűzvész nem emésztette fel intézetét, nem lopták el tudományos szerszámait; szolgálai, segédei, hallgatói megjelennek az előadáson egészen azon hitéig, hogy nem roskad le a katedra, a melyben helyet foglal, s ha még száz olyan feltevésnek, melyek egymásba annyi szállal összefont társadalmunkban minden tettünknek előfeltételeit alkotják, nem következett be épen az ellenkezője annak, a mit tudósunk *hitt*, akkor tudományos előadását bizonyára valamely hypothezisnek nevezett *hittétellel* fogja kez-

deni, hiszen bárminemű kutatás nem vaktában, hanem valamely észszerű feltevésből indul meg és még a természettudományok különböző ágai is feltevésekkel kezdődnek és hypothezisekben végződnek. Összefüggés nélküli elszórt észleletek nem alkothatnak tudományt, hanem azt, a mit tapasztalunk visszavezetjük valamely egységes alaptételre vagy az alaptételhez kutatjuk a bizonyítékokat, s a szerzett tapasztalatok feltevésünket vagy megerősítik vagy eloszlatják. „Mindig igaz marad — mond Spencer (Prisonethics) — hogy tekintsünk a compassra meghatározására annak, hogy merre menjünk, különben kénytelenek volnánk vándorolva keresgélni talán az ellenkező irányban kutatva, hogy célhoz érjünk.”

„A ki az igazságot keresi — mond Müller Miksa nyelvtudományi felolvasásaiban — épen úgy van szűksége a képzelem szövéténekére, mint a tanulmány lámpájára. Kepler élt mind a kettővel, sőt mi több, ő a *hit* csillaga által vezettette magát a homályból a világosságba.” Copernicus megvallja, hogy nem megfigyelés vagy elemzés útján jutott felfedezéseire, hanem érezte a Ptolemaeus-féle rendszerben az arányosság hiányát, s eszméit egy görög bölcsész keltette fel. Dalton atomtana, — miként Flint említi, — csak a hindu Kanada és a görög Democrit által felállított hypothezis továbbfejlesztése. Darwin átalakulási elmélete visszavihető Anaximanderre és Empidoclesre.

Eleve felállított tétel nélkül nem kezdhetni tehát vizsgálódáshoz, s ha a feltevés a tényekkel való összehasonlításban hamisnak bizonyult, új feltevés után kutatunk, s miként Aristoteles mondja: „a művészet azután kezdődik, a mikor a tapasztalatok nagy szá-

mából egy általános fogalom alkottatik, mely a hasonló eseteket magában foglalja. Ilyképen vezet vissza az induktió, a közvetlen tapasztalás ismét csak egy általánosabb feltevés létrejöttéhez. Hogy azonban miként tévedhetünk az induktióval a legkézzelfoghatóbb tényekből indulva is ki, eléggé jellemezhetjük egy példával a görög bölcsélet köréből. Fizikai, tapasztalati tény, hogy az iszap a víz aljára ülepszik, a víz viszont lehull a földre a levegőből, a lángoló tűz pedig felfelé tör. Ezen tapasztalatokból a görög bölcselek megállapították, hogy a világrendben legalol fekszik a föld, rajta a víz, felette a levegő és a legmagasabb régiókban az égi testek képében a tűz. Így a nehézkes törvényéből azt olvasták ki, hogy a föld, tenger, a kék ég és fénylő csillagok természetes sajátságuknál fogva helyezkedtek el az általuk hamisan látott sorrendben. Semmiféle tudás magában nem tudomány, hanem a tudomány az, a mit belőle következtetünk, ez pedig mindig csak többé-kevésbé jó vagy rossz feltevés.

A kik magukat pozitív bölcseleknak állítják, megszívelhetnék, a mit egyik tekintélyes apostola a modern természettudományi felfogásnak, Haeckel „A világtalány” című híres, szinte mondhatnók, hírhedt munkájában „az elméletről és hitről” állít: „Egybefüggő jelenségek nagyobb sorának megfejtését egy közös ok által, — úgymond elméletnek nevezzük.”

„Ugy az elméletnél, miként a hypotheziséknél a *M* (tudományos értelemben) nélkülözhetetlen; mert itt is költői képzelődés tölti ki azon hézagokat, a melyeket az értelem a dolgok összefüggésének felismerésében tárva hagy . . . ”

„A ki az elméletről teljesen le akar mondani és a tiszta tudományt csakis „biztos tényekből” akarja megépíteni (amint ez a modern úgynevezett „exakt természettudományban” korlátolt elmékkel gyakran megesik), az általában lemond ezzel az okok megősméréséről és ezzel az értelem okozati szükségérzetéről.”

Ezen beösmérés egy a positiv bölcselet csödjével. Ezzel is be van bizonyítva, hogy kizárólag positiv tudásból semmiféle tudomány nem állhat. A positivismus csupán a tapasztalati tények hasznát bizonyítja a tudományban, pusztá helyességét annak a törekvésnek, hogy minél szélesebb körű tapasztalatra szükséges alapítani állításainkat, a mit követnie kell mindenkinek, a ki tudománynyal és nem költészettel foglalkozik.

A sociologia is hasztalanul hivatkozik tehát arra, hogy a positiv bölcselet alapján áll és pusztá tény mindaz, a mit felölel. Mihelytt valamely állítás'bebizonyítására csoportosít tényeket vagy ezekből viszont következtetéseket von le, azonnal ő is a megvetett metafizika talajára lépett. A társadalmi tudományok terén legalább megvonni a tudás és hit, a hypothezis és tapasztalati törvény között a határvonalat, majd-nem lehetetlen, s különbséget köztük csupán az egyiket vagy másikat többé-kevésbé támogató tények száma szerint tehetni. A legszélesebb körből vett és a legtöbb adattal támogatott feltevést a legerősebb igazságnak hisszük, viszont a melyet tapasztalati tények nem igazolnak, a hit világába sorozzuk. A törvény mindig csak elvont fogalom, s nem egyéb, mint az ismétlődő és hasonló tüneményekből levont következtetés azok állandóságára.

Ha azonban a hit oly nagy szerepet visz a tudományos vizsgálódásban, ép oly elpusztíthatatlan a mindennapi életben is.

Az embernek nem áll hatalmában, hogy hitetlen Tamás után sebére tapintson mindennek, a mivel az élet érintkezésbe hozza. Ezer és ezer egymásba fűzött finom szál köti egymáshoz az embereket és a tarka természetet az emberhez. A vaknak sorsára jutna, hacsak tapogatódzva léphetne. Könyvekben, tanításban, embertársaink beszédében folyton általunk nem tapasztalt dolgoknak vagyunk kénytelenek hitelt adni. Az olvasottak és hallottak ismét talán évezredekkel ezelőtt élt emberek előadásának szavabevehetőségére vannak építve, máskülönben semmit sem tudhatnánk a múltról, az emberiség egész történelméről és a lelki világunkat benépesítő mindazon dolgokról, a melyeket nem magunk tapasztaltunk.

Csodálkozhatni tehát ezek után azon, hogy emberi lény oly sokat hisz, annyira bízik és oly gyakran csalatkozik?

A mint az elmondottakból látható, sem a tudomány, sem az élet hit nélkül nem létezhetik. Miként Flint is helyesen jegyzi meg: „minden új tudomány magával hozza azon elveket, a melyeket a metafizikus hivatott boncoló elemzés alá venni és a melyekben a szemléletnek új anyagát találja fel; ez alatt pedig a sikerhez képest olyan eredményekhez jutni, melyekben ismét a theologia találja fel a gondolatoknak és isten tulajdonságaínak új revelációit.” Minden tudomány mélyén van metafizika, minden tudomány felett theologia és a három között olyan az összeköttetés, hogy a tudomány haladásának ki kell ter-

jeszkednie egyszerre az igazi elmélet és a hit légkörére. A hol a tudás véget ért és merőben tehetetlen, nincs oka, sem tehetsége lenézni a hitet, mely nélkül a történelem eddigi egész folyamatából a haladás legfontosabb tényezőinek ki kellett volna esniök; sőt az öszszes emberi haladás valószínűleg csak kezdeténél volna, ha az emberi cselekedeteket csak tudás vezérli vala.

Mindezekből láthatólag nem szükséges vad népeket keresnünk fel a sociologusokkal, hogy a vallás eredetét felfedezhessük és megállapítsuk velük, hogy a kezdetleges ember a míg alszik, egy külön személyt képzel, a ki helyette álmodik, s innen erednek vallásos eszméi. Részünkről azt hisszük, hogy józan ész tekintetében a természet szabad gyermeke, sok kezdetleges ember, felette áll szalonok elcsenevészett szülőtteinek, de ha másként volna is, valóban felesleges az emberevőket felkutatni és álmaikkal foglalkozni, miután itthon és éberen is megtalálhatni a vallás eredetét, a mikor a legműveltebb ember elméjét is, ha élni akar, a feltételezések és százféle irányban a hit egész raja foglalja le. A műveletlen ember sem cselekszik másként, mint a legnagyobb tudós, t. i. hypothézisekkel helyettesíti mindazt, a mit még nem tud, hittal közelíti meg, a mit tudással el nem ér, és ő is addig tartja fenn hypothéziseit, a míg a tapasztalat, buvárlat és az ezekkel megszerzett tudás meg nem cáfolja azokat. A művelt és műveletlen ember hitvilágának csak terjedelmére nézve van különbség, s bármily sajátságosnak tűnjék fel, minél többet tudunk, annál számosabb lesz előttünk a rejtett titkok világa, a melyhez csak hittal közeled-

hetünk. Crookes felfedezi a kathod sugarakat és Blandlot az „N”-sugarat, s rájön, hogy az élő szervezet fényt rejteget magában, a mely fény amint a fénykémlélővel a gerincen felfelé az agyhoz vagy a szívhez közeledünk, megfoghatatlan okoknál fogva jobban világít. A górcső az élőlényeknek miriárdjaival benépesítette e világnak azt a részét, a hol pusztá szemmel mit sem látunk; Pasteur felfedezte, hogy a levegő pora él és titokzatos ellenségek milliói benne rettegésben tartják azokat, kik tudnak létezésükről. Méltán mondja az ilyen jelenségek alapján Fábinyi Rudolf: „dacára annak, hogy évezredek óta kutatja és fürkészi az emberiség a nagy mindenség titkait, e titkokkal szemben ma is csak olyan gyermekek, a milyenhez magát a nagy Newton hasonlította, gyermek, a ki a végtelen tenger partján játszadozva keresgél, s olykor talál egy-egy feltűnőbb színű kavicsot, a többtől különböző érdekesebb csigát, de a kinek a tenger titkairól, a tenger mélyében zajló élet felől még halavány fogalma sincs,”

A mint ezekből láthatni, a végtelenség, a melyet nem tudunk utolérni az anyag parányaiban, tudással utolérhetetlen az ember szellemi világában is. Csekély tudás, sok következtetés, távolban járó feltevések, nemes ideálok, milliókat boldogító hit, hiú ábrándok mind, mind törvényes gyermekei az életnek.

Már most a hitnek amaz nagy tömege, mely az ember lelki világában él, mind ellentéte-é a természetnek és nem a természet rendje szerint létezik?

Minő jagon és minő alapon szándékoznak min-

dezt számúzni a természetből és kivenni a természet törvényei alól?

Eddig természetes volt minden vallás, a mi korábban létezett, sőt műveletlen népeknél az is, a mi ez idő szerint fennáll, de az, hogy műveltnépek között jövőre is lesz, már nem természetes.

Minő tudomány az, a mely kellő alaposságai megállapítja, hogy a hit míg a világ, meglesz, s ugyanakkor azt tűzi ki a tudomány feladatául, hogy pusztítsa, a mit elpusztítani nem lehet? Hogy a tudomány feladata bebizonyítani azt, miszerint minden emberi ideál a vallással egyetemben csalás, azaz szándékos félrevezetés, de ugyan akkor kézzelfoghatólag bebizonyul, hogy feltételezések, hitel, hit és legmagasabb fokban vallás nélkül az emberiség nem lehet el.

Mindezen fejtegetések során el is jutottunk most már ez irányú következtetéseink betetőzéséhez, mely abban áll, hogy: *a vallás is csak természeti törvények szüleménye, de ugyanezen törvények szerint a hitnek összhangban kell allania a tudással.* Ismételjük, hogy a hitnek tudás a határa. Való, hogy a hit a képzelet szárnyain szélesebb körű és távolabbi régiókat ölelhet fel, míg a tudás csak addig terjedhet, a meddig a tapasztalat ér; mindazonáltal az öreg emberiség évezredek tapasztalatai, millióknak tudományos buvárlatai még sem kicsinyelhető tömegét halmozták fel a tudományos kincseknek és természeti törvény szerint szárnyaszegett lesz a képzelet, ha komoly tudás és alapos következtetés akad útjába. A vallásnak nem lehet feladata szándékosan nem létezőknek tekinteni ezen akadályokat és megkerülni

azt, a mit az emberiség ez ideig tud, viszont a tudománynak sem lehet feladata azt tűzni ki céljául, hogy megsemmisítse a vallást, hanem csak az, hogy *ön-magával összkangzásba hozza*.

Részünkről nem osztjuk a „Bálvány” című magyar rapsodiák kétségtelenül tehetséges filosemita írójának szenvedélyes kifakadásait a vallások ellen, miután csak a religiók nevében az emberiség ellen elkövetett bűnöket ösmeri a történelemből és nem helyeselhetjük például Dobel túlzásait sem, a melyekkel „Mózes-é vagy Darwin?” című népszerű dolgozata kelt feltűnést, de nem tagadhatni le ez utóbbi azon állításának jogosultságát, hogy ugyanazon tantézetben nem lehetséges egyszerre a vallás és a tudomány alapján kétféleképen tanítani a világ keletkezésének történetét. Részünkről azt hisszük, hogy a választás nem Mózes és Darwin között van, hanem Mózes megtartja elfoglalt helyét mindazon állításaiban, melyeket az utána következett évezredek tudományos kutatásai nem cáfoltak meg, és Darwin, — a ki sohasem álmodott arról, hogy valaha Mózes-szel szembesítik, — egyáltalán nem vállalkozik zoológiai felfedezéseivel vallásalapítók megbuktatására. Viszont azonban örök ideig nem tarthatja magát azon anomália, hogy a leginkább megbízható tudománynak, az astronomiának és geológiának *kézzelfogható* tanaival szemben ugyancsak tudományosan képzett hitoktatók a tiszta valóságnak például azt hirdessék, hogy az évek milliói helyett hét napon kiadott parancsszóra teljesen hamis sorrendben született a mindenség, s oldalbordából keletkezett az emberiség szebb fele.

Hármoniának kell létesülnie az ember szellemi világában. A józan ész nem lehet önmagának ellensége. A sociológiának be kell fogadnia és el kell ösmernie jogosultságát a hitnek, viszont a vallásnak összhangzásba kell jönnie a tudományval.

A kellő ösmeretek fogyatékoságára vall mindkettőnél, ha az egyik kizárja a másikat a természet rendjéből, a másik pedig nem akar tudni természeti törvényekről.

Kétségtelenül nagy erő rejlik vallásos eszmék öreg korában, de bármily mélyre és messze ágaznak gyökerei, a tudomány rohanó árja *kimossa alóla a talajt*, ha nem tudja saját javára felhasználni az ár életető elemeit.

Váljon intelligens hitoktatók nem tudnak a tudomány által felderített igazságokról? Miért tanítják tehát ellenkezőjét annak, a mi tudtukkal az igazság? És természettudósok és sociologusok miért izennek irtó háborút a hitnek, ha viszont ők azt ösmerik igazságnak, hogy a hit az ember szellemi világának és az egész mindennapi életnek természetes alkotó eleme.

A hitnek nem szabad ellentétbe helyezkednie azzal, a mit e világról tudunk, viszont elbizakodottság és dölyf a tudásról kizárólagos létezésének jogait hirdetni.

Eddig elfoglalt álláspontját tekintve reformatió vár mind a kettőre. A mit az emberi ész eddig meghódított magának a sötétség birodalmából, visszahódítani és ismét éjszakává tenni nem lehet. Csak arról lehet most már szó, hogy a villágosság sugarai oda is elhatoljanak, ahol a cellákba zárkóztak előle.

Sámi László mondotta egyik beszédében: „a régi Athénben a panathenei ünnep alkalmával az összes nép körmenetet tartott a bölcsesség istenasszonyához, kinnek szobra és a mellett a bölcsességet ábrázoló örökláng egy domb tetején volt. A legelső, a ki felérkezett a dombra, meggyújtotta fáklyáját, ettől az utána következő és így rendre a legalantabb álló is meggyújtotta fáklyáját. Közvetlen csak egy vagy legalább kevés részesült az isteni fényben, de azokból, a kik részesültek, mindenki részesülhetett és az osztás, s részesedés által nemhogy apadt volna, de nőtt a fény és mindig több, több tűzhelyet melegített fel.”

Vallásalapítások óta a tudomány már gyűjtött annyi fáklyát, hogy az általuk keltettvilágosság elől elrejtőzni többé nem lehet.

A zsidó vallás kétségtelenül sokat kölcsönzött az egiptomi vallásból. Különösen erkölcsi elveink egy része Krisztus előtt 4000 évvel keletkezett papyruszon is feltalálható és a mint „Bábel und Bibel” illusztrációkkal is bebizonyítja, az ó-testamentum genese, Ádámja és Évája, az özönvíz és több más hagyománya babiloni eredettel bír. A világteremtésnek bibliai leírását csak azon jelentős előzmény különbözteti meg, hogy a jónak és gonosznak adáz harca után a jónak győzelmével kezdődik meg a teremtés műve. Tehát nem egy személy benne a kezdő ok, hanem kettő, a kiknek élelhalál-harca valószínűleg forrongásban levő elemek küzdelmét jelképezte. Mindezekről eltekintve a zsidó vallás és annak eredeti foglalata az ó-testamentum egy pásztornép költői vallása volt, a melyben a bosszú-

álló Jehova kizárólagos nemzeti jelleggel bírt, és a neki tulajdonított személyes jelleg egy kis nép kormányzásával könnyebben összeegyeztethető is volt, de egy pásztornép nem szerezhette tudomást már akkor és előtte élt nagy bölcselők és a tudomány, főleg a csillagászat vívmányairól. Ó-kori műveltebb népek azért tartottak papi kart, hogy az tudományos alaposságai intézze el az embereknek az égiekhez való viszonyából keletkező kérdéseket. Elhozta a nép az áldozatokat, de nem csak azzal bírta meg a papokat, hogy helyette is imádkozzanak, hanem nagy fontosságú politikai kérdésekben is kikérdezték, mint legbölcsebb testületnek, a véleményét.

Innen a türelmesség a vallás által ilyképen kevésbé érdekelt népesség kebelében egészen azon fokig, hogy isteneik Pantheonjában a meghódított népek isteneinek jelképeit is elhelyezték. Az ilyszerű liberális világnézet élő példáját tapasztalhatni a mai japánoknál, a kik nem bírják felfogni, hogy vallásos nézetek miatt miként lehetséges épeszű embereknek egymással meghasonlásba jutni, egymást megvetni, üldözni, pusztá hitért büntetni, gyilkolni, vagy önmagát feláldozni. A budhista ellátogat a másik nagy felekezet templomába is, az ő imádsága pedig ott is csak elmélkedésből áll.

Mindez másként volt a tudomány tekintetében a zsidóknál, a kik között a legegyszerűbb emberekből lettek a régi vallás alapján a keresztyén vallás apostolai. Megváltónk ragyogó szellemi tehetségekkel volt megáldva, de családi viszonyainál fogva sem nyerhetett betekintést az emberiségnek addig gyűjtött szellemi kincstárába, s általan ellentétbe jutott az Írástudókkal. A hely színén végzett alapos kutatások alapján

mondja róla Renan, hogy „ egyáltalán nem ösmerte az új eszmét melyet a görög tudomány alkotott, mely egész bölcsészeinek az alapja, melyet az újkori tudomány megerősített, kizárását a szeszélyes isteneknek, kiknek az őskor gyermek hite a mindenség kormányzását tulajdonította. Előtte közel egy századdal Lucretius bámulatos modorban mondotta ki a természet rendjének változhatatlanságát. A csodák tagadása, az eszme, mely szerint a világon minden törvényszerűleg történik, melyben felsőbb lényeknek személyes belevegyülése el nem ösmertetik, közös birtoka volt minden országbeli nagyobb iskolának, melyek a görög tudományt elfogadták. Talán maga Babylon és Persia sem voltak ebből kizárva.

A keresztyén vallás kezdetben a római birodalom alsóbb néprétegeiben hódított, később a politikai okokból összedőlt világbirodalom romjain barbár népek vallásává lett és a középkor sötétsége nem volt alkalmas arra, hogy a vallás, a melynek nevében gyerektaborok keresztes háborúra indultak, inquizitíó, boszorkányégetés, ördögűzés, eretnekek pusztítása virágzott, eltekintve csekély kivételektől, érintkezésbe jöjjön az eltemetett kultúrával és felhasználja bár azon tudományos kincseket, a melyeket ókori művelt népek felhalmoztak. 391-ben Krisztus után Theophilos érsek vezérlete alatt a keresztyének a 700 000 kötetet és pergamenttekerccset számláló alexandriai könyvtárt, mely akkoriban leghíresebb volt elhamvasztottak. A mikor Petrarca (1364 - 74) megtalálta Lütichben Cicero beszédeit, a nagyszámú kolostor egyikeben sem talált tintát, hogy azokat lemásolja. A papák megtiltották az emberi test boncolását, hogy

sértetlen állapotban támadhassanak fel az elhantoltak, kiátkozták a vegytant, s majdnem minden modern tudományt, a miben az antimodernista eskünek tanúsága szerint, ugy látszik, máig sem fáradtak ki.

Pedig a legújabb kor történelme megtanított arra is hogy ma is létezik az európaival egy színvonalon álló idegen cultura, ha ugyan sok tekintetben nem különb annál, a japáni, melynek lételeből az is kézzelfoghatólag bebizonyítható, hogy mindazon igen tekintélyesnek tartott szerep *nélkül is*, a mit kétezer év óta az európai népek történelmében saját vallásos eddigi eszméink vittek, a műveltség fokozatán épen oda lehetett volna eljutni, a hol ma vagyunk. Azaz, ha nem is vallás nélkül, de más vallásos eszmék uralma alatt is ép ugy megélt volna a művelt világ.

A renaissance óta az emberi műveltség minden ága visszatért az ókori műveltség éltető forrásaihoz, de sem a reformáció, sem az utána következett századok vallása az ókori tudás kincseiből nem merített.

A religió renaissanca még nem következett el, csak formákban és nem alapelveken képviseli a reformáció az újjászületést. *Innen a tátongó úr ma is a tudomány és a vallás között.* Ezért tartja tudomány és némely religió ma is egymást konok ellenségnek, mivel nem munkálkodtak a kettőnek összhangján.

Hiszen nemcsak a vallás, hanem egy bájos mese is megragadja az emberi lelket, s nemcsak a hitnek háttartalan világában, hanem családi és nemzeti életének létfeltételeiből is, azt hisszük teljesen a természet rendje szerint eszményeket alkot az ember. Ezzel meg is szerezte minden vallás a jogot ahoz, hogy *tiszteletben tartassék*, de nem ahoz, hogy *mind-*

azt valóságnak hirdesse, a minék az ellenkezőjét mar hovatovább mindenki tudja. Élő, öntudatos lelkeknek miriárdjai égben és földben; jó és gonosz szellemek tényleges hivataloskodása; szentek protectiós funkciója menyben, elhunytak leikeinek „pörköltetése a tisztítóútzben, vörös nyelvű, hosszufarku fekete ördögök és szűztisztaságu jóságos fehér angyalok; feltámadás, végítélet és e világ minden parányának egységes és tudatos kormányzása; a feltevés, hogy e világ romlottsága, erényeinek és bűneinek halmaza azon egy öntudatos forrásból ered, s teremtményeit az alkotó örökkön bünteti és jutalmazza, saját alkotásaival önmagát imádatja, mind lehetnek jó-hiszemű alkotásai a képzeletnek, de eljövend, *mert jönnie kell az időnek, a mikor létesül az összhang a tudás és hit között* miután a tudás mégis csak erősebb a hitnél és egy emberben állandóan és egyszerre két ember nem élhet: egyik ember, a ki valamit tud és a másik ember, a ki ennek épen az ellenkezőjét hiszi.

A vallásos buzgóság orthodox védelmezői azt válaszolják erre, hogy a hit nem okoskodhatik, miután az ő birodalma az érzelem világa. Éppen abban rejlik értéke és ereje, hogy nem engedi a kételyt magához férközni. Az antisemita Kidd is, a ki még az erős akaratot is a semiták bűnének rőjja fel, a magyar tudományos akadémia által is kiadott sociológiájában azt fejtegeti, hogy minden vallás *ellentétbe helyezkedik az ész követelményeivel.* „Az ember a legszigorúbb büntetésre méltónak tekint mindenkit, a ki neki azt sugalmazná, hogy e dolgokban *esze után* induljon”, de azért véleménye szerint a vallás a tár-

sadalmi evolúció legfőbb tényezője lesz.

Nem veszik észre ezen túlhajtott vallásos álláspontnak védelmezői, hogy a tudatlanság és sötétség keresztes lovagai közé szegődtek és örökre letűnt szellemi elborultság fátylával iparkodnak lefojtani a felvilágosultság fényét. Az érzelmeknek kétségtelenül meg van jogosultságuk az ember lelki világában, de hol marad az ember, ha csak érzelmek irányítják legmagasabb szellemi tevékenységét és nem engedi hozzáférközni az értelmet az ő mindennapi cselekedeteit is irányító eszményekhez? Ha a vakhit lesz a cultura vezetője és ez csak áldásos lehet az emberiségre nézve, akkor gyorsan be kell csukni minden iskolát és el kell égetni minden könyvet, mely látni tanít és ma is a tudás almájával kínálja meg Éva gyermekeit. Bizony csak a paradicsomi tudatlan ártatlanság vagy a tudás birodalmának ösvényeit taposva a mindenség titkait kutató modern ember közt lehet a választás. És ha ma már tudomány és felvilágosultság legyőzhetetlen erővel szórja szét fényét a társadalom legsóbb rétegeire is, akkor feltétlenül *a tudás határai közé kell visszahúzódnia a hitnek.*

A mint már előbb kimutattuk, így is fényes, nagy birodalom marad részére az ember szellemi világában. A mi tehát meg akar maradni az emberi cultura színpadán, az okvetetlenül összhangba és nem ellentétbe fog helyezkedni a tudás vívmányaival.

A mikor azonban ilyen reményeink, és a meglevő religiókkal szemben ilyen követeléseink vannak, szükséges jelezniük, hogy épen olyan *jóhiizemü képzelgésnek tartjuk sociologusok* feltevését, hogy *lehetne tudás hit nélkül, hogy természeti törvény az, amire a tar-*

sadalmi fejlődési törvényeit alapították, hogy bár egyetlen egy megállhatna ezen szép számú fejlődési törvényből, hogy a társadalom törvényeit valaha ki lehetne olvasni a természet törvényeiből és hogy végül: a társadalom fejlődésére nézve egyáltalán törvényeket lehetne felállítani.

Olyan értelemben, hogy bizonyos körülmények közrehatása folytán *azonos, előre meghatározható tünemény jön létre, — a társadalomban egyáltalán nincs törvény.* Vagyis világosabban fejezve ki, a társadalomnak *az a törvénye,* hogy több millió különböző oknak közrehatása alatt mindig *más és más okozatokat hoz létre, tehát az általuk létrejött tünemények különböznek egymástól, nem egyformák, tehát nem törvények.* A mint azt később látni fogjuk, ezen fizikai eszközökkel megközelíthetetlen okok millióinak túlnyomó része örökre felkarolhatatlan, láthatatlan, megfoghatatlan marad a kutató ember előtt. Ha azonban valamennyi, a társadalmi életre befolyással bíró ok látható, megfogható és számbavehető volna, ha feltárulna előttünk a csirasejtek titka, s megláthatnók benne, hogy mikor mennyi és milyen tehetségű és hajlamú ember születik belőle; ha olvasni tudnánk az agyban és szívbén, számba vehetnók bennük az érzelmeket és értelmi képzeteket, kiolvashatnók belőle, hogy mely ember miként fog cselekedni embertársainak és az egész külvilágnak befolyása alatt, mikor és miként fog viselkedni magában és embertársaival együttesen; és ha még ezeken kívül a múltnak és jelennek kézrekapthatnók millió tényezőit, a melyek társadalmak életére hatással voltak és vannak, — még ekkor sem értünk el semmit, mert emberi ész még három egy-

szere ható tényezőnek összehatásából keletkező eredményeket sem bir kiszámítani, tehát nem birkózhatik meg a tényezők millióival. A társadalomban tehát csak már létrejött okozatokkal számolhatunk és csakis ezekhez kapcsolhatunk hozzávető következtetéseket. Az okok alapos ösmerete nélkül azonos okozatokat vagyis törvényeket lehetetlenség megállapítani, s ezért állítjuk már most, hogy *az egész sociologia, azaz a társadalmi fejlődés törvényeinek meghatározása, puszta képzelődés.*

Biztat a remény, hogy tárgyalásaink során ezen állításunkat igazolni is tudjuk. Addig azonban pontosan meg kell 'állapítanunk, hogy a sociológiának bár alapelveiből mi és mennyiben állhat meg, mert azon következtetésekből, a melyeket a sociologia ezen alapelvekből kiolvasott, ugy sem állhat meg semmisen.

Eddigi fejtegetéseinkből önként következik, hogy egyetértünk természettudósok felfogásával a világ egységét illetőleg.

Ez az egység, mely tekintélyes görög bölcslőkön kezdve minden idők mélyen gondolkodó elméit foglalkoztatta, mai napig sok szellemi tekintélynek hitvallása, s miután gyökeréig szükséges hatolni a sociologicus felfogásnak, ki kell terjeszkednünk ezen bölcséleti alaptanra is.

Ez az egység fogalma magában rejti első sorban a földet alkotó *anyag egységét*, aztán a *földet és az egészsz mindenséget képező anyagok azonosságát*, az anyagnak az egész *világűrt betöltő kiterjedését*, az *anyag és erő egységét*; az anyagból kifejlődött szervezetek *egységes eredetét*; magának az embernek a többi állatfajokkal *egységes fejlődését*, és végül az

anyagi erő és a lélek egységét és ezen utóbbival kapcsolatban a teremtő külön személyiségének, a lélek halhatatlanságának, az akaratszabadságnak tagadását. Mind ezeknek tárgyalása közben találkozunk olyan bölcséleti felfogással is, hogy ezt az egységet egy háttérben világszellem vagy legújabb felfogás szerint energia alkotja és alapjában érinti ezen tanok egész körét az a bölcséleti felfogás, hogy minden csak a magunk alkotta képzetekben létezik és ezen kívül semmi sincs, tehát a nem létezésben egyesül minden. Részünkről ez utóbbiakra nézve jelezzük csupán, hogy tappintó érzékünk is ellene mond annak, hogy minden, a mi létezik, testetlen szellem volna; s bár bizonyosnak tartjuk, hogy teljességében minden egyéb, mint a minék képzeljük, de azért *a dolgok saját minőségükben mégis csak léteznek.*

A mi most már az előbbieik közül első sorban az anyag egységét illeti, az elemek felfedezése előtt azon nézet volt az uralkodó, hogy csak különböző összetételeik folytán van az anyagoknak egymástól eltérő sajátságuk és az aranycsinálók is arra alapították vállalkozásaikat, hogy csak az arany eredeti összetételét kell felfedezniök és azzal az aranykészítést is föltalálták. A mikor azonban a vegytan megállapította, hogy olyan anyagokból áll a föld, a melyek további alkatrészekre nem bonthatók fel, 60—80 különböző elem jutott szerephez a vegytanban. Újabb kutatások azonban az elemek villamos sajátságaiban olyan fokozatos rendszert fedeztek fel, a melynek alapján a rendszerben mutatkozó hézagok rámutattak valahol létező, de ez ideig még nem ösmert elemekre, s tényleg nem csekély dicsőségére a tu-

dománynak, később csakugyan reátaláltak olyan új elemekre, a melyek villamos energiájukat tekintve a mutatkozó hézagokba illettek, s kézzelfoghatólag igazat adtak a felállított elméletnek. Az eleinek ezen egységes tulajdonsága, a mely egymástól eltérő vegyi sajátságaikkal arányban álló villamos tulajdonságokat tüntet fel, ismét a korábbi egységes felfogás felé tereli a vegyészeket, a mint erről a tudomány mai állása szerint meggyőződést szerezhet az olvasó Fábinyi Rudolfnak „Az anyag egységéről” tartott rectori beszédéből. Mások nevet is adtak az őssanyagnak, melyből minden más anyag keletkezett és a mely csak akkor létezhetett földünket tekintve, a mikor sok száz millió évvel ezelőtt ő is csak izzó párázatból állott. Miután pedig lehetetlen visszaidézni avagy mesterséges úton előállítani a föld születésének állapotait, azon vegyi és fizikai folyamatokat sem lehetséges bemutatni, a melyek az egységes anyagból elemeket váltottak ki és esetleg az élet magját is elvetették.

Egészen kétségtelen azonban, hogy a színkép-vegyelemzés segítségével biztonsággal állíthatni a földünkön, a napban és a többi csillagokban levő anyagnak teljes azonosságát és a világűr elfoglaló aether létezésének bizonyítékai azt igazolják, hog> az anyag összefüggése sehol sem szakad meg, hanem különböző sajátságokkal egységes tömeget alkot a mindenség, melyben anyag és test nélküli szellemeknek sehol sem jut lakás.

Miután be van bizonyítva, hogy a meddig emberi ösmeret a világűrben elhatol, mindenütt anyaggal találkozunk, ebben erősséget talál azon feltevés is, hogy

az anyag, vagy újabb felfogás szerint az anyagot is magában rejtő energia, vagy erő mindenütt és öröktől való, tehát teremtés tárgya nem is lehetett.

Viszont más oldalról azon természettani igazság is támogatja az anyag örökkévalóságát, hogy soha egy parányi belőle el nem vesztet, s bármiféle átalakulásokon megy át, az erő és anyag csak külső alakot cserél, de lényegében bármiféle vegyi vagy fizikai hatás alatt mindig megmarad. A nap heve fában, szénben, növényben, állatban ismét csak meleggé változtatható át. Gázok elége, robbanása; víznek esése, párolgása hajtó erővé, mozgássá, fénné, alakul át, sőt Le Bon kísérletei szerint („Az anyag evolúciója”) az anyag most már testetlen erő alakját öltheti magára. A nagy csere egészen addig tart a míg kihűlt világok vissza esnek a napba és az esés energiájával ismét anyira hevülnek, hogy újra kezdik a teremtés művét.

Ennek az erőből keletkező anyagnak szülötte az élő plasma az organismusok kezdete, melynek eredetét kétségkívül még mindig homály fedi. A nagy mindenség kezdő mozdulatának megindításánál és ide lenn a földön az élet ébredésénél tartják szükségesnek még természettudósok is valamely érzékfeletti hatalom, teremtőerő, életerő, kezdő ok közbenjárását.

Ha azonban az anyagot vagy helyette az őt is megelőző energiát örökkévalónak fogadjuk el és a nebularis elmélet alapján az izzásban levő ködnek csupán tömörülésre és a világűrben esésre van szüksége, hogy megkezdje a gravitáció törvényével az egész világfejlődés első lépését, a mely *azután* min-

den további mozgásnak, erők fellépésének és az egész csillagrendszer mai állapotának természetes alapja és észszerű magyarázata, akkor az indító ok kivételével legalább elméletileg eléggé meg van oldva a világ önkénytelen fejlődése.

Ha pedig már most azt tekintjük, a mi meg van körülöttünk és tapasztaljuk, miként mozog környezetünk minden paránya és mily határtalanul általános, talán a sarkokig terjedőleg mindenben és mindenütt az élet, a szervetlen anyag és a szerves lények némely közös tulajdonságai előttünk legalább némi magyarázatát adják annak, miként lép át az élettelen az életbe. A nélkül, hogy természethistorikus igényekkel akarnánk fellépni, úgy tűnik fel nekünk, hogy az anyag a benne rejlő fizikai és vegyi erőkben már magában rejti nemcsak az életnek, hanem a szellemi munkásságnak is legfőbb tulajdonságait. Ezen fő'tul aj donságok az életre nézve az érzékelés és a szellemi munkásságra nézve annak kiindulási pontja, a dolgok összehasonlítása és egymástól való különbségének felösmerése, melynek természetes reflexe, a gondolat és ennek eredője a cselekvés.

A merőben tehetetlen anyag azonnal felösmeri egy más fizikai erő fellépését és arra azonnal reflectál. Ha villamossággal közeledünk hozzá, azonnal felébred benne az ellenkező áram, a hőnek közelségét íelösmeri, tért változtat, természetéhez képest bomlásnak indul vagy szilárdul, átváltozik légnemű testté, elemekre bomlik vagy vegyületekké alakul. Vegytani befolyásra különbséget tesz savak és aljak között, s egyiktől veszedelmes forrongásba jő, míg

közömbösnek marad a másikkal szemben. Szóval a szervetlen anyag is csak azt cselekszi, a mit a szerves lények elkezdve az olyan növényeken, mint például a mimosa, mely pusztá érintésre lekonyul, egész a legbonyolultabb szervezetű lényekig, s kétségtelen igazság rejlik a modern hajadon alapfelfogásában, a mikor a szerelmet az oxigén és hydrogen vonzalmával kísérti megfejtani.

Elfeledi azonban ő nagyságával egyetemben a sociologusok nagyobb része azt, hogy ezek a vegyi hatások vegészen természetes úton évek millióinak leforgása alatt reáható benyomások alatt határtalanul kifonomodott szervek segítségével az emberben képzetekké, eszmékké, ideálokká alakulnak át, a melyek *azután* átveszik a társadalomban az emberi cselekedetek irányítását.

Miként történik ez?

Talán egy tapasztalati példával megvilágíthatjuk. Az igavonó ló a korbácsütésekre mozgásnak indul. Miután az ütések ismétlődnek és benne ugyanazon fájdalmas érzést, positiv anyagi zavart keltik fel, a következő alkalommal az is elég lesz mozgásba *hozatalára*, ha a korbácssuhintás hangrezgése érinti vagy csak a kocsis hangja, a melylyel kapcsolatban a korbácsütés képzete testében nyomokat hagyott. Így alakulnak nyomok, képzetek az emberi testben is. Ismétlődés, megszokás folytán elégséges az intő szó arra, hogy a vele járó következményeknek önkénytelenül keletkező képzete bizonyos irányba terelje cselekedeteinket. Sőt könyvekben, hírlapokban az érzékelhető betűk jól ismert összeállítása, a legnagyobb izgatottságot felidézi bennünk a vele járó

képzetek felköltésével. A zene, a kép és szobor a szépnek megnyugtató vagy a rútnak kellemetlen érzéseit kelti fel, de mindig csak azokban és azon mértékig, a kik oskolázás, ismétlődés, megszakás alapján már magukban hordozzák és a mily mértékben ébren tartják azor, képzeteket, a melyeket jóról, roszról, szépről-rútról alkottak.

A szerecsen megfordítva nézi a torony képét és nem ösmeri meg saját fénykép-mását, mert ily dolgokkal sohasem találkozott, tehát nem léteznek benne azon képzetek vagy fizikai nyomok, a melyeknek segítségével magára ösmerhetne. Idegen nyelvek hangzavara és ösmeretlen fogalmak semmiféle hatással nincsenek reánk, ellenben a mit szemidegeink a reá már többször gyakorolt benyomás folytán meglevő képzetekkel összehasonlíthatnak: eszmék, gondolatok, a melyeknek bennünk él a velük járó események képzete, ép ugy hatnak, mint épen maga a fizikai és vegyi kényszer, így lesz felfogásunk szerint uralkodóvá a társadalomban az eszmények uralma, s nincs mit tartani tőle modern, felületegondolkodók és nyomdokaikon hiszékeny ifjak félszegeinek dacára, hogy az élet elveszti valaha az eszményiség varázsát.

Egységet feltételezünk tehát a legmagasabb társadalmi ideálok és a fizikai vagy vegyi hatást megérező és befolyása alatt mozgó anyag között.

A kezdő élőlényekben csak sűrűségére nézve alig megkülömböztethető anyag található minden csővezet és érhálózat nélkül, s mégis élnek és táplálkoznak. Évek millióinak lefolyása alatt a megkezdett mozgás és érzés a legbonyolultabb szervezetekkel

népesítette be a világot s azt hisszük, hogy a nap fénye és melege, a villamos energia, a szakadatlan fizikai és vegyi kölcsönhatások, a melyek egymagukban minden élő lénynek állandó fentartói, bizonyára a szervezeteknek létrehozói is. Való ugyan, hogy ezen erők alkalmazásával sem sikerült még az embernek az élettelenbe életet lehelni, de a mindenható, nagy természettel a féregnyi ember nem lehet egyenrangú mester. A legújabb kísérletek elvezettek már is azon nem remélt eredményhez, hogy sikerült az anyapetét mesterséges úton megtermékenyíteni s ezzel legalább egyik fele feltárult az élet keletkezése nagy titkának. Ha nem sikerülne azonban kézzelfoghatóvá tenni fizikai és vegyi úton az élő lények eredetét, akkor is ép úgy, miként a mindenség születésénél, csakis a kezdő okról lehet szó, és ezt tekintve sem a fejlettebb szervezetek életretámadásáról, hanem csak a legkezdetlegesebb lények életének kezdetéről lehet tárgyalni, miután az már csakugyan minden kétséget kizárólag be van bizonyítva, hogy a fejlettebb és bonyolultabb szervezetek csakis alsóbbrendű szervezetekből az éveknek mérhetetlen mennyiségén keresztül fejlődtek ki. Sok más bizonyíték mellett világos tanúsága ennek az a felfedezés, hogy a legfejlettebb gerinces szervezet embryoja, a míg végső alakját felölti, keresztül megy a petén kezdve az alsóbbrendű állatok fejlődési fokozatain, s mielőtt például emberré lehetnék, még a halak kopoltyuját is viseljük az anyaméhben. És hogy továbbá a legtöbb állaton, az embert sem véve ki, a himneműek emlőiben, a farkcsigolyában stb. kifejlődött állapotjukban is feltalálhatók a korábbi fejlődési

foknak visszafejlődött, most már felesleges maradványai.

A kinek ez irányban kétségei vannak, utaljuk a modern természettudósoknak e téren már csakugyan pozitív tényeken, csontvázak összehasonlító tanán, a kezdő lények megösmérésén, a megtermékenyítés tüneményein, stb. alapuló felfedezéseire.

Ezek után azt tartjuk, hogy a lényeket sokkal kevésbé érinti, mint a hogy azt a természetvizsgálók vitatják, az a kérdés, hogy a majom volt-é az ember közvetlen elődje a fejlődésben, miután a probléma ütköző pontja a kétségtelenül bebizonyított fokozatos fejlődés, az a tény, hogy a csodálatos nagy gépezet, a mi egy ember, nem pillanatnyi önkényes mű, hanem az évek millióin át tartott természetes fejlődés folyamánya. Azt is felesleges volna vitatni, hogy egyetlen őssejtből keletkezett-é az élő lények egész sorozata? Nem látszik ugyan valószínűnek, hogy véletlen folytán az élő szervezetek egymástól függetlenül ugyanazon fejlődési alakzatokat vegyék magukra, mint a hogy tényleg történik, de azért úgy véljük, nincs kizárva és mit sem változtat a fejlődés tényén, hogy egymástól függetlenül is fejlődtek ki szerves lények. Előttünk valószínűnek látszik, de természettudósok hivatottak dönteni felette, hogy azonos körülmények esetleg egymástól függetlenül fejlődő szervezetekben nem a véletlen, hanem természetes szükségszerűség következtében hoznak létre egymáshoz hasonló alakzatokat.

Azonban az egész fejlődési folyamatban nem szükséges valamely állandó tökéletességre való, öntudatos törekvést kutatni. Már magában a tökéletesség

fogalma és a fejlődés iránya szerfelett problematikus kérdés. A kőszáli sas éles látása, csodálatos ereje, s ama kiváltsága, hogy a szabad természet ölné a légtérben és a földön is számtalan élő lény felett uralkodva három emberi nemzedéket is túlél, a maga nemében mind a tökéletesség legmagasabb minőségai, s azt hisszük sem a sasnak, sem az őt szülő természetnek nincs oka magasabb igényekre. Még a társadalomban is nagyon kétséges, hogy a havasok vagy a délibábos róna műveletlen, de igen éles, természetes elmével és sok testi szépséggel megáldott gyermeke nem tökéletesebb-e városok túlfinomodott idegzetű, *virágházi* növényeinél? Szóval még az is nagyon kérdéses, hogy a mit az alsóbbrendű lényeken kezdve a mai modern emberig fejlődésnek nevezünk, váljon ez útnak nincs-e inkább a közepén vagy valamely más részén a tetőpont és, hogy egyáltalán tetőpont-e az, a mit a kultúremler szemével mi annak tartunk? Ha azonban emberre nézve műveltség, *állatra* nézve bonyolult, finom organismus volna a fejlődés magasabb foká, akkor is voltak a világtörténelem folyamán magasrangú egiptomi, görög, római, mór kultúrák, a melyek elpusztultak, s igen tökéletes szervezettel bíró igen szép állatfajok, a melyek teljesen kivesztek. Nem valamely rajtuk kívül eső és bizonyos meghatározott magas célú követő irányítás, hanem kedvező vagy ártalmas körülmények, sokféle véletlen intézték a szerves lények történetét. Sőt azt hisszük, hogy a mit épen a sociológusok nagy része megtagad, a szerves egyedek tapasztalva a rájuk nézve legelőnyösebben ható okokat, *visszahatva önmagukra irányítják saját fejlődésüket*, még pedig aránytalanul

hathatósabban, mint azt a sociologusok az untig hangoztatott milieuról, a mindenható külső körülményekről feltételezik. Minden ember saját sorsának a kovácsa, s aránylag igen kevés az olyan kovács, a ki a vas helyett magát zúzza össze. Természetesen a szerencsés véletlen emberek között is testileg és szellemileg kiváltságos lényeket szül, s ha ezt a véletlent kezünkbe vehetjük, párosításokkal állatokban emberi céljainkhoz alkalmazott fajbéli javításokat, angol futólovat, zsírban vagy húsban kiváló sertést stb. hozhatunk létre, vagy himporának észszerű vegyítésével, okszerű táplálékkal alakban, színben gyönyörű változatokat létesíthetünk a növényvilágban. A paszuly azonban nem terem lencsét, a baromfi-tojásból nem lép ki krokodilus, habár ez is csak tojásból kel ki. A természet ugyanazon fizikai és vegyi hatások, főként a napsugár vagy belőle a szervezetekben elraktározott melegnek hatása alatt önkénytelenül önmagát ismétli minden tervszerű irányítás nélkül. A mit fejlődésnek nevezünk sokszor visszaesés, másszor teljes kipusztulás; olykor hosszú időközön keresztül az állatok és növények túlnyomó részét tekintve, ismétlődés és csak egy csekély részre nézve haladás. Ha oly időre gondolunk, a mikor mindenestül visszaesünk a napba, a honnan bolygónk kiindult, azt kell tartanunk, hogy a folytonos átalakulások sok száz milliós történelme után is a nagy mindenség *örökre egy és ugyanaz marad.*

A fejbőrű népek nagy részének vallásos fel-fogásában, a keresztyén hitben, az alapfogalmat tekintve szintén egységes világnézlettel találkozunk. Egy, örök és ugyanaz a világ teremtője, a kinek

akarataból ered és a világnak bekövetkező végéig áll fenn minden. A nagy eltérés a jelenlegi állapotokat tekintve forog fenn. E szerint a nagy mindenség nem egy, hanem kettő. Egy határtalan, öntudatos, test nélküli legnagyobb szellem és külön ő tőle a megfogható vagy más úton érzékeink alá kerülő mindenség, ennek sejtett alkatrészeivel együtt. Ez utóbbi mindenség nem öröktől való, hanem néhány ezer évvel ezelőtt a semmiből lett teremtve és addig áll fenn, a meddig a mindenható akarja. A földön levő élő lények nem önkénytelen fejlődési eredményei az évek millióinak, hanem a mai állapotukban a világ teremtésekor ők is teremtő szóra készen jöttek létre. Ezen lények is azonban nem csak anyagból, hanem kétféle külön alkatrészből, testből és leiekből állanak, a melyek közül az egyik múlandó, a másik azonban halhatatlan.

Eme halhatatlan lélek körül azonban, — hogy most már a halhatatlanságról is szóljunk, — ezen vallásos felfogásban is legnagyobb a határozatlanság és a legfelfűnőbbek közé tartozik a logikai következetlenség. Mert, ha ezen lélek a világot kormányzó nagy, öntudatos szellemből eredeti és belőle vált ki, akkor vele azonos és földi porhüvelyét elhagyva visszatér hozzá, benne egyesül, tehát mint külön emberi egyéniség megszűnik és az egyéni lélek meghal. E mellett az ilyen felfogás azon merész és hihetetlen feltevést foglalja magában, hogy az egységes legnagyobb értelemből szakadva ki, a mindenhatóval minden, a földre jutott lelki tehetség egy és azonos, Ha azonban minden egyes lény részére különböző tehetségekkel és hajlamokkal felruházott lelkek kül-

detnek le, akkor ezek azelőtt is megvoltak valahol és a lélekvándorláshoz jutunk, a melyet vallásunk elutasít magától. Ekkor továbbá kettő helyett most már három létező lép fel, az alkotón kívül a test nélküli öntudatos lelkek és az öntudatlan, érzékelhető anyag.

Képzeltető azonban egy másik eshetőség is, mely vallásos fogalmainkban mind nincs tisztázva. Hogy t. i. nem léteztek korábban öntudatos „lelkek, vagy szellemek, de minden egyes embernek, talán születésekor vagy fogantatásakor külön-külön az ő számára a többi lelkektől eltérő minőségben egy-egy új lélek teremtetik. Ekkor azonban nem fogható meg, hogy mily alapon tulajdonítunk ezen léleknek örök fennmaradást, halhatatlanságot. Logikus gondolkozással csak azt következtethetni, hogy a mi velünk születik, egyszersmind velünk hal meg. „Előbb-utóbb porrá lesz minden, a mi született.”

Fennebb már elősoroltuk az okokat, a melyeknek alapján szellemek, lelkek létezését tagadjuk s így természetesen halhatatlanságot sem tulajdoníthatunk annak, a mi meggyőződésünk szerint egyáltalán nem létezhetik. A szellemi tehetség csak fejlett organismus tulajdonsága, a szervezet összeműködésének eredménye lehet. Ne feledjük egy percze azt sem, hogy egész mi világunk ide lenn egy paránya a nagy mindenségnek. Képzeltető-é, hogy a mikor napban, holdban és a többi csillagokban nem adunk lakást szellemeknek; izzásban levő vagy jéggé dermedt anyagukban sem lehetőségét, sem szükségét nem láthatjuk be annak, hogy ott lelkek létezhesse-
nek, — képzeltető-é kérdjük, hogy a nagy minden-

ségnek e földön emberlakta paránya külön, számunkra készült szellemekkel volna benépesítve? Ide lenn is csak az történhetik, a mi oda fenn a végtelenségben: természeti erők czéltudatlan, örök mozgása. A szellemek világa emberi képzeink magunk alkotta világa, csak előttünk és csak addig élnek, a míg a testtel szétfoszlik ábrándjainak birodalma. Szerfelett szép és nagy ez a mi szemünkben, de szörnyű foszlékony semmiség a nagy mindenséghez képest. Bizonyára a szúnyog fejecskejében is nagy és fényes képzetek élnek e világ dicső, nagy voltáról, különben nem örülne az életnek.

Az elmondottak után rátérhetünk a szabad vagy kötött akarat, az indeterminismus és determinismus ősidőktől fogva majdnem minden bölcsező által faggtott, valóban gyötrelmes problémájára.

Sajátságos, hogy közvetlen tapasztalati tudásunk határozottan a szabadakarat mellett szól. Világos valótlanságnak tűnik fel, hogy igen számos esetben, a mikor külső kényszer akaratunk ellenére való cselekedetre nem szorit, két dolog között tetszésünk szerint szabad akarat alapján ne választhatnánk. Vessem-é ezen betűket a papírra avagy abban hagyjam az írást? Menjek-é sétálni avagy otthon maradjak? és öltsek-é felöltöt vagy sem? A legvilágosabban tettszésem-től függő körülménynek látszik és egész lényünknek ellene mond, hogy ezen eshetőségek közül valamelyikre kényszer következtében határoznám el magam.

Másrészt azonban az érem másik oldalát tekintve, logikus úton szintén megfoghatatlan az is, hogy cselekedeteimnek semmiféle oka nem volna. Jól

utána gondolva egész bizonyossággal nincs okozat ok nélkül, csakhogy egyrészt szerfelett finomak, mérőben érzékelhetetlenek lehetnek a külső okok is, másrészt egész szervezetünk öröklött hajlamoknak, nevelés útján szerzett benyomásoknak stb. oly csodálatos nagy raktára, a melyet számon nem tarthatunk s a nagy kincstár tartalmáról csak akkor szerzünk tudomást, a mikor már az oknak eredményei előtt állunk. Ha szédülni kezdenék ezen kegyetlen bölcseleti probléma tárgyalása alatt vagy nem állana világosan előtttem a talány megfejtése, önkénytelenül letenném a tollat s később venném kézbe. Ha nem éreznék a meggyőződés erejében támaszt arra, hogy szembe szálljak a felzúduló haraggal szemben, a melyet bizonyos körökben ezen sorok az ők akarata ellenére felkeltenek, örökre letenném a tollat. Ha tagjaimban a fárasztó dermedtség nem küldene sétára és a hűvös lég érzete nem öltetne velem kabátot, valószínűleg mindkét cselekedetem elmaradna.

Mert hiszen ki amaz én, a kitől az elhatározás ered?

Évek millióinak folyamán kifejlődött szervezet, öröklött hajlamaimnak, testi és lelki tehetségeimnek, szüleim, tanítóim, egész életem külkörnyezete által belém rakott képzetek összesége, mindezen összehatásokat visszaverő gépezet.

Nem vehetem számba és minden cselekedetemnél nem kutathatom, hogy mely öröklött, és az élet folyamán magamba szedett okoknál fogva keletkezik valamely elhatározásom; kétségtelen azonban, hogy ezen elhatározás még külső okok befolyása alatt is tőlem ered. Az eröműtan szabályai szerint azon ok

szerint cselekszem, a mely az összeható okok közül legerősebb.

Lehetséges, hogy önkényt, saját akaratomból a hóhér bárdja alá hajtom fejemet. Ekkor azonban a többi ellenkező okok között bizonyára legerősebb a kényszerítő külső hatalom erejéről szóló képzetem. Ezen képzet hatása alatt is csak épen olyan szabad, vagyis jobban mondva saját benső okaim által vezetett akaratom van, mint akkor, a midőn a külső okokat nem ösmerem fel, a bensőket nem kutatom s azon hitben élek, hogy szabadon cselekszem. Ilyenkor lehet, egy észrevehetetlenül parányi ok: bármely ellenkezés, egy hang, a divat, mások nézete, a levegő hőmérséke, az elfogyasztott étel-ital és ezer más ok között egy, a legerősebb irányítja cselekedetem.

Az akarat kötöttsége a sociológiának egyik sarkalatos, és tegyük hozzá, legszilárdabb alaptétele, a melyhez talán kivétel nélkül minden sociologus ragaszkodik. A fejlődés, az evolutio elve mellett talán ez az egyetlen tétel, a melyet mindnyájan igazságnak fogadnak el s bár magunk is azt tartjuk, hogy az alapelv *igazához* nem fér szó, ép oly határozottsággal állítjuk, hogy a sociologia ezen alapigazsághoz szerfelett hamis következtetéseket fűz.

A sociologia azt tanítja, hogy ösmeretesek az okok, a melyek az emberi cselekedeteket irányítják, tehát az okokból kiolvashatjuk az okozatokat is.

Épen ezen ponton bosszulja meg magát a sociologia a sociológián, hogy nem marad hűséges a positiv tudás módszeréhez.

A sociologia nem ismeri az okokat, a melyek egy ember cselekedeteit irányítják és azokat nem is fogja

soha megösmerni és épen ebien rejlik egyik legfontosabb oka annak, hogy nem lehet tudomány.

Ki az a sociologusok közül, a ki nem is másokról, hanem csak önmagáról biztosan el tudná mondani, hogy Ádámig visszamenő őseitől minő hajlamokat, szenvedélyeket, vérmérsékletet, az életnek még el sem ért korszakában egész bizonyossággal kifejlődő, öröklött tulajdonságokat, testi tehetségeket, szellemi sajátságokat rejteget magában? Hogy ezen ezernyi ok között, a mely szervezetében lappang, születésétől fogva az éghajlat, lakás, táplálék, anyjának és környezetének hatása, szülőinek, tanítóinak oktatása miként alakították át öröklött hajlamait és tehetségeit? folytonos ismétlés, szorgalmas tanítás minő képzeteket oltottak bele életről, erkölcsről, jogról, vallásról? Hogy az életnek és a bekövetkező kritikus helyzeteknek, szóval a külvilágból ezután reáható tényezők befolyása alatt a már elősorolt okok befolyása alatt miként fog cselekedni?

És ha merőben lehetetlen, hogy ezt elmondhassa kellő tudományos positivitással önmagáról, miként mondhatja el másokról? és miként állíthat biztosat, ha az elősoroltakat mind a legjobban tudja is, arról, hogy egymásra való hatásukban miként fog kialakulni milliók akarata és cselekedete?

Hogy mily roppant sötétségben tapogatódzik épen itt a sarkponton, a lét és nem lét kérdésénél a sociologia, azt egyik kissé ködös gondolkodású, de mégis mélyen szántó Írójunktól, Ratzenhoffertől vett idézettel is igazolhatjuk. Szerinte (A sociologiai megösmerés lényege) „Valamely ember mindenkori erőértéke (ez nála az akaratnyilvánulás forrása) származik:

a) a csira fajszerü értékéből, a melyből az egyén eredt-
 b) Én-jének fiziológiai fejlődési módjából; c) a külső befolyások által szerzett csiramódosulatokból és az azután kifejlődött érdekből.”

Ime csak ilyen csekélységek azok, a mit tudnunk kell, hogy az emberek akaratát is tudhassuk. Csupán azt kell biztosan tudni tehát Ratzenhoffer szerint, hogy milyen a csira fajszerü értéke, a miből lettünk és milyen módosulásokon ment keresztül az összes belső és külső befolyások alatt? Ime a legfeneketlenebb sötétség! Ki látta és ki fogja valaha látni az emberi csirában rejlő hajlamokat és ki fogja valaha ellenőrizni tudni a csirában végbemenő módosulásokat? Pedig csakugyan ezt kellene cselekednie ahoz, hogy valamit bár a kezdetnél tudhassunk, habár ebből még egyáltalán nem következik, hogy a folytatásból valamit positivitással tudhatnánk.

Ratzenhoffer és hozzátehetjük, igen tekintélyes sociológusok, könnyen túlteszik magukat ezen a csekélységen Ratzenhoffer osztályozni is tudja ezen csirákat, t. i. vannak társadalmi szempontból jó és rossz vagyis gyenge és erős csirák, és ezek között levő fokozatok, a miután igen sokfajta emberi individualitások léteznek. Itt már positiv tudósunk csak azt a semmiséget feledi, hogy *visszafelé következtet* és vizsgálatra fennebb kitett *csirák helyett kész embereket* vesz vizsgálat alá és azokból következtet a csirák minőségére. Feledi, hogy ez a következtetés, a melyet merőben lehetetlenség ellenőrizni, miután a csiráig visszamenni senkinek sem adatott, még ha igaz volna, sem bírna semmiféle értékkel, miután ennek alapján még nem lehetne emberi csirák között

válogatni, sem azt megállapítani, hogy melyikből mi-
 iven akaratu ember fejlődik? Ne feledjük azt sem,
 hogy legújában sok számottevő szülész, szakorvos
 és tanár örökölhethőnk tartott betegségek örökölhethő-
 ségét tagadja, vagyis a „fair start” álláspontján van,
 a mi azt jelenti, hogy az újszülött, tehát a csira is,
 minden kifejezett fogyatékoságtól mentesen kezdi
 meg életútját, csupán öröklött hajlamok terhelik, a
 melyek azonban megfelelő viszonyok között épen
 ugy visszafejlődhetnek, mint a hogy kedvezőtlen viszonyok
 közt határozott fogyatékosággá avagy ellenkező-
 leg értékes tulajdonsággá fejlődhetnek. De még e
 nélkül is egészen bizonyos, hogy a társadalmi ember vi-
 selkedéséből az ember kezdetét tevő csirák erejére vagy
 gyengeségére az alaposágnak legcsekélyebb színe-
 zetével bíró következtetést sem fűzhetni. De ha le-
 hetne is visszafelé valamit következtetni, az már
 teljességgel nem érdekel senkit, hogy ki milyen csira-
 sejt alapján semmirekelő vagy honboldogító, hanem
 akkor érne valamit ez a tudomány, ha születésekor
 osztályozná ezen csirákat, s kolera-bacillusok mód-
 jára kezelvén a rossz csirákat, meg bírná akadályozni
 vagy csak meg tudná mondani, hogy mi veszedelem
 fenyegeti belőle a társadalmat.

Hasonlóan cselekesznek azok a sociologusok,
 a kik általános társadalmi jelenségekből szintén visszafelé
 következtetnek az egyesre. Hogy fajtalanságok,
 büntettek, öngyilkosságok különböző időszakokban
 és égalji, nemi stb. különbségek szerint szabályos
 arányokban fordulnak elő, lehetnek kétségtelen igaz-
 ságok, a melyek a társadalmi tudományok körébe
 tartoznak, csakhogy nem a szó valódi értelmében

vett sociologusnak felfedezései, miután nem a természet fizikai törvényeiből, a kezdő sejtekből levont következtetések.

Ez statistika és nem természettudomány. Magát a statistikát pedig a valódi sociologusok saját módszerükkel szemben képtelen és nevetséges mesterségnek tüntetik fel.

Az összejtekből, az organismus vizsgálatából és benső szervezetéből pedig soha egyetlen ilyen társadalmi jelenséget kiolvasni nem volna lehetséges. Ratzenhoffer legalább azt elárulja, mikor a csirasejtekhöz fordul, hogy tudományos következetességgel hol kellene megkezdeni és onnan nyomról-nyomra követni az okfejtés fonalát, miként el tudja kísérni a vegytan, hogy lesznek elemekből komplikált vegyületek. A sociologusok legnagyobb része azonban meg sem kíséri, a minthogy eredménynyel csakugyan nem kísértheti meg a társadalomban elkísérni az okfejtésnek, a társadalmi tünetmények keletkezésének ezt az egyedül jogosult módszerét, hanem a csiráktól, az ebből lett embereken merészen átugorva kihagynak minden további okozati láncolatot és a kész társadalomra vonnak következtetést a kész természetből. Ezt az analógiákból összerakott, merőben tudomány nélküli társadalomtudományt, mesterük, Spencer nyomain indulva el, hihetetlen bátorsággal úzi a legtöbb, úgynevezett sociologus. Ennek a nagy igényű tudománynak ilyen a módszere: a myxomicetesnek, ennek az elemi organismusnak, miként előbb is idéztük, nincs benső érzete, tehát — mond Spencer — a vad népeknek sem lehetnek közlekedő utaik. A fejlett szervezetnek van ütere és vizsere, tehát a fej-

lett államnak kettős sínpárral kell, hogy bírjanak a vasutai. A magasabb szervezetben munkafelosztás van: szív, tüdő, gyomor felosztják a munkát; a mely nemzetnél tehát a festő és szobrász egy személy és csak egy vallás van, alsóbb fokon áll a cultura, miután a foglalkozás és vallás magasabb fokon differenciálódik, megszorodik. Azonban ez a módszer visszafelé is jól functional, például ugyancsak Spencernél ilyenképen: a százlábú féregnek sok a lába, a ráknak hat, az ökörnek négy, az embernek kettő, következőleg a tökéletességre törekvő fejlődés fokán alól van a százlábú, utána jó az ökör és legmagasabban áll az ember. Nem tudhatni így, hogy miért nem készítik az üterek rostjából a vasutat, miért nem találják meg a myxomicetes gyomrában a vadembert? miért nincs az embereknek szarvuk vagy csőrük? miért nem fejlődés a többnejűség és miért nem szaporodik meg művelt népeknél a királyok száma és így tovább? Mindez pedig komoly, modern világhódító tudomány és kénytelenek vagyunk ép ezért mi is komolyan venni.

Világos, hogy nem képzelhető olyan társadalmi intézmény és olyan socialis álmokkép, a mire a változatos természetben megragadó példát ne lehetne találni, s ily alapon bármit is igazolni. Hogy azonban ily módon rá lehetne mutatni azon okokra, a melyekből az emberi cselekedetekre következtetni lehetne, a leghatározottabban kétségbe vonjuk.

Ha azonban sem a csirán elindulva, sem azt elhagyva a cselekvények benső rugóit nem tárhatjuk fel, mi következik ebből az akarat szabadságát és a társadalmi tudományokat tekintve?

Az, hogy az akaratszabadságot tekintve mégis csak legclassikusabb védelmezőjének, Kantnak kell igazat adnunk, hogy *az emberi akarat új cselekvési sornak kezdete*. Hogy nincs az a nagy ellentét a dualismus és monismus hívei között e tekintetben, a mint az eddig mutatkozott, miután ép ugy nem tagadhatni, *hogy az akarat okoknak szülötte*, mint nem azt, hogy *a miután létrejött, a társadalomban önálló cselekedeteknek a kezdete*.

Viszont a fennebbiek a társadalmi tudományokra nézve azon fontos következtetést vonják maguk után, hogy csirákból, össejtekből a társadalom sorsára teljességgel semmit sem lehet kiolvasni, hogy államférfiúnak, társadalmi tudományokkal foglalkozónak hasztalan és emiatt haszontalan fáradság ezeknek vizsgálata. Természettudósok feladata ez, a természet-tudós pedig ezen tudomány alapján nem lehet államtudós. A társadalmi tudományok nem az össejten, hanem az emberen kezdődnek és nem fizikai és vegytani, hanem a társadalmi és az állami élet természetes szükségéből eredő erkölcsi törvények uralkodnak az államban. Ezek is azonban ép oly természetes úton jönnek létre, mint bármely vegytani jelensége a világnak.

A különbség csupán az, hogy felfogásunk szerint merőben lehetetlen fizikai és vegytani okok vizsgálatából lehozni, meghatározni a társadalmi törvényeket. Nem a feltevés észszerűségén, hanem a feladat órási nagyságán, a kérdés szerfeletti bonyolultságán, emberi tehetségeknek éhez viszonyítva kirívó korlátoltságán múlik az egész vállalkozás sikere. Ezen állításunkat eléggé fogja igazolni az eddig felmutat-

ható eredmények később következő bírálata. Ezen fontos forduló pontjánál azonban az egész sociológiának, s-'ikségesnek tartjuk rámutatni más tényekre is, a melyek még szintén lehetetlenné teszik, hogy *fizikai törvényből társadalmi törvényeket olvasunk ki.*

Bizonyára a sociologusok is osztoznak ama feltevésben, hogy csak egymással okozati összefüggésben levő tüneményekre vonatkozólag lehetséges egyikről másikra következtetést vonni.

Világ sora szerint azonban olyan tünemények is találkoznak, a melyek egymással *semmiféle okozati összefüggésben nem állanak, s ezt hívják a falumnak vagy sorsnak.* Minden tünemény kétségtelenül okoknak okozata, de nem minden egymással találkozó tünemény áll egymással okozati összefüggésben. Epén itt lép tehát a színpadra egy olyan tényező, a melyikkel senkinek sem áll hatalmában számot vetni, következőleg egymagában összekuszálhat minden következtetést.

Mert világos tévedés azt is hinni, hogy minden okozatnak kivétel nélkül csak az lehetett volna az oka, a mi épen volt, és a tüneményeket előidéző okok oly előre megszabott utakon járnának és oly szigorú rendben sorakoznának, hogy ki lett légyen zárva, miszerint egyik a másikkal szerepét felcserélhetné az okozat létrehozatalában. Mondjuk, hogy a fedélről lehulló cserépnek feltétlenül épen egy közkatonát kellett agyon sújtania és nem a köztársasági elnököt, kinek a halála miatt bekövetkező elnökválasztásnál egy egész országot feldúló polgárháború keletkezett. Vagy annak a csatában eltévedt golyónak, mely egy

nemzetet fosztott meg legtehetségesebb vezéréből, természet előírt örök törvényei szerint épen egy életét kellett kioltania, a helyett, hogy egy érzéketlen fatörzsben akadt volna fenn.

A pozitívizmus, Budha és az ezeknek nézeteivel rokon praedestinatio tana nem akar tudni a véletlenről, mely nemcsak létezik, hanem keletkezésében és fellépésében teljességgel ellenőrizhetetlen és annál nagyobb szerepet játszik, minél több forrásból különböző irányokban kiinduló erők pályájukon sűrű érintkezésbe jutnak egymással, azaz épen a társadalomban. Vagy az egész praedestinatio fatum vagy egyszerűre jelent természeti törvényszerűséget és véletlent. Azon kétségbe nem vont igazságból, hogy minden okozatnak van oka, még távolról sem következik, hogy az örök törvények azt is meghatározták volna, hogy az okok felkeressék, a maguk idején fel is találják és a praedestinált helyen és időben létre is hozzák a nekik szánt okozatot; hogy a fedelén esésnek indult cserép megálljon útjában a végre, hogy épen a megmásíthatatlan törvény által neki szánt rangú, korú és gondolkozásu egyént üsse agyon. Már pedig így vagyunk az emberi élet túlnyomó tüneményeivel, s a mit sorsnak, szerencsének nevezünk, a legtisztább tudás szerint nagy szerepet játszik kivétel nélkül minden ember életében. A szerencsében pedig előírt törvényszerűséget feltételezni is lehetetlen, mivel logikus gondolkodás szerint sem tehető fel, hogy az erők, a melyek akár eredtek egy forrásból, akár nem, ha egyszer többféle irányban indultak útnak, egymással való kikerülhetetlen összeütközéseik csak előírt helyen és időben mehetnének végbe s minden ok

ne volna kitérítendő pályájáról s megkésése esetleg ne hozna létre épen ellenkező eredményeket, mint a milyennek előidézése természetében áll. Pár példa talán jobban megvilágíthatja ezen bonyolult és nehéz problémát. Magyarországon a korábban jelentkezett kolera állítólag hamburgi bőrökkel hurcoltatott be s egy virágzó ország lakosainak tekintélyes részét pusztulás fenyegette miatta. Válgjon állítható-e az komolysággal, hogy feltétlenül működő örök törvény írta elő, miszerint ott, a hol ezen állatbőrök voltak, épen élő kolera bacillusok is legyenek, hogy azok épen ezen bőrökre tapadjanak, hogy egy budapesti kereskedőnek épen Hamburgból kellett épen ilyen bőrt rendelnie és a hamburgi kereskedő nagy raktárából törvény szerint épen azt küldje, a melyen bacillus él; hogy ezen bacillusokat szellő útközben a bőrökről le ne kapja, hordár el ne hullassa és semmiféle vizsontagság meg ne ölje, de azután Budapestre érkezve viszont valamely véletlen a bőrökről a bacillusokat kapja le és épen olyan ember gyomrába juttassa, a kinek a szervezete a helyett, hogy megölte volna a bacillust, maga pusztult el miatta, hogy továbbá a hatóság későn és rosszul dezinficiált legyen stb. stb. Válgjon lehet-e most már azt követelni, hogy ezúttal is előre látható, kiszámítható, és megmásíthatatlan természeti törvény, ember által meg nem változtatható következetességgel idézte volna elő Magyarországon a kolerát? Feltéve, hogy e katasztrófa a hamburgi bőrök behozatalából eredt legyen. Vagy lehet-e mondani, hogy társadalmi szempontból közbömbös egy ország pusztulása? Már pedig itt tisztán természettantüneményekről van szó, s még sem te-

hető fel a bacillus, az ok, és a pusztulás, az okozat között a törvény által előírt sorrend. Hasonlóan természeti törvények szerint megy végbe a montecarlói roulette forgása, a kártyák keverése és sok más szerencsejáték, a mi évenként a társadalomban ezreknek sorsát dönti el. Az eldobott kocka géptani erők közreműködése mellett hoz felületére valamely számot és még sem tudható miként dönt a tétel felett. Annál jogosultabb volt a hadvezér felkiáltása: *alea jacta est*, a mikor átlépte a Rubicont, lévén kiszámíthatatlan az emberben lakozó anyagi erők ösztönközésének eredménye is. Még inkább áll ez az ember szellemi világára nézve, a képzetek, az ezeknek nyomán keletkező vélemények, az ezeknek összeméréséből eredő gondolatok, nemzeti, vallási öröklött hajlamok és meggyőzések, a kialakult egyesületi felfogások, szokások, divatok harcában, millió és millió egymástól mind, mind különböző ember érdekeinek és céljainak egymással való küzdelmében!

Ha azonban már most azt állítanók, hogy a társadalom felett tehát egyáltalán nem uralkodnak törvények, akkor a másik megbocsáthatatlan túlzásba esnénk. Közelből tekintve egy nyüzsgő város mozgékony lakosságát, a műveltségnek, foglalkozásnak, érzelmeknek, törekvéseknek változékony rajját, lehetetlen abban egységet, törvényes rendet állapítani meg. Távolabbról tekintve azonban a tarka tömeg egynemű gomolyt mutat, s ezerféle mozgás és szó zűrzavara egyenletes morajjá egyesül. Minél távolabbról tekintjük a földet, annál inkább elenyésznek a különbségek, az egymásra agyarkodó ellentétek és törnek előtérbe az általános jellegű vonások, míg-

nem egy szomszéd bolygóról tekintve, földünk is csak olyan planéta, mely minden rajta levővel rabja egy megmásíthatatlan astronomiai törvénynek. Való, hogy ez már a nyers anyag és nem a társadalom törvénye, de az is tagadhatatlanul való, hogy a társadalom is befolyása alatt áll az anyagot kormányzó törvényeknek. Szükséges itt élesen felállítani az elvbeli különbségeket, mivel épen ezen kényes forduló pontokon dől el a sociologia létjogosultsága.

Nem azt állítjuk mi, hogy nem a mindenséget kormányzó törvények uralma alatt áll a társadalom is, hanem azt csupán, hogy természettudományi módszerrel lehetetlen a társadalomban felfedezni ezen törvényeket és ezúttal e helyen azt, hogy ezen törvények felfedezésének egyik nagy akadálya a fatum is, mely számon nem tartható tényező és már magában is összekuszál minden számítást. Igaz más részt, hogy magasabbrangu, általános törvény legalább bizonyos időre és helyre vonatkozólag összemossa, elegyengeti a véletlen által okozott eltéréseket, így például természeti törvény szerint egykor ki kell húlnie a földnek és ha ez beállott, az egész emberiség egész culturájával sorsát nem kerülheti ki. Az eltűnő meleggel ő is ide hagyja a földet. Vagy a miután törvény szerint a sarkokon örökös tél uralkodik, az emberi nem terjedése most is fejet hajt e törvénynek és a sarkok körül állandólag nem lakik, így érvényesülnek a természet általános törvényei a társadalomban, minden emberi szervezet berendezésében, életrendében, sőt gondolkozásában is. Mondhatjuk például azt is, hogy természeti törvény a társadalomban a családalapítás, egységes kormányzás,

bűnösök büntetése, a forgalom, a tulajdon, vallás és éhez hasonló még nagyon kevés általános törvény, de sohasem szabad egy percre is felejtenünk, hogy már ezek a társadalmi törvények nincsenek a sejt fejlődésen, csirán keresztül *vegytani* és *fizikai* törvényekből, hanem a *történelmi* és *néprajzi* tudományokból lehozva. Ezúttal pedig csakis előbbi módját vitatjuk a társadalmi törvények kutatásának. Később még sokszor vissza kell térnünk a sociológiának eddig felmutatható eredményeit vizsgálva, a módszer képtelenségeire, itt azonban csak általánosságban szólva azt vitatjuk, hogy már magában a íatum megakaszt minden komoly következtetést s az ókor klasszikus népeinek, a kiktől művészetet, irodalmat, bölcséletet, jogot tanultunk, bizonyára meg volt alapos okuk arra is, hogy ezt a fatumot a nagy természetben működő minden erő felett álló hatalmasságnak tartsák, a melynek az istenek is fejet hajtani kénytelenek.

Fogadjuk el azonban azt a lehetetlen feltevést, hogy a társadalmi életben képzelhető minden jelenségnek világosan látjuk és ösmerjük minden kezdő okát és még azt is tudjuk, hogy az évek milliói alatt megvénült okok melyikkel hol és miként találkoznak össze, akkor is élőkbe áll és „megálljt” kiált az emberi tehetségeknek az a nagy gyöngéje, hogy a miként azt Stuart Mill logicája is világosan ránk bizonyítja s már előbb volt alkalmunk felemlíteni, az emberi elme még három egyszerre fellépő tényezőnek bekövetkező eredményeit sem képes kiszámítani, miként mondhatná meg tehát a társadalomban szereplő milliárdnyi oknak okozatait? Hogy ennek dacára a sociologia mégis ezen határtalan tudásra van

alapítva, az a tudomány megalapítóinak bátorsága, követőinek kára, hogy azonban az általuk így kiolvasni vélt okozat mind hamis, annak később kísértjük meg bizonyítását.

E helyen fennebbi vizsgálódásaink befejezésül felvetünk egy nem egészen lényegtelen kérdést: ha váljon az okok és okozatok láncolatában annak, a kit mindezen kérdések mégis csak legközelebről érdekelnek, az *embernek* jut-e valamely szerep? Részünkről azt hisszük, hogy ama természeti törvények érvényesülésének során a sociologia az emberben is olyan akadályra bukkan, a melyen nem csak megbotlik, hanem el is bukik. A sociologia általában úgy bánik az emberrel, mint más organismussal, olyan objectummal, a melyen kertsztül törtet a fejlődés törvénye minden időzés nélkül, hogy a társadalomban is érvényre juttassa a mindenség törvényeit. Aligha nem okozója ez a sietség némely tévedéseknek.

Okok számbavehetetlen mennyisége akaratot szül az emberben. Ejtsük el ezt a szót: *akarat*, a mely fogalom főként német metafizikai rendszerek egész birodalmának központja, és nevezzük csupán az emberben felhalmozott erő *megnyilatkozásának*. Ez az anyagi vagy szellemi erő társadalmi útra kelvén, ugyancsak öröknek természetes rendje szerint hozza létre az ember és társadalom egész világát. Gazdasági és ipari termelés, tudomány, művészet, találmányok, szeretet és gyűlölet, bizalom, lelkesedés, bátorság, önfeláldozás, hit és remény stb. stb. mind ezen test és súly nélkül létező jelenségeket két tényezőre vezeti vissza a sociologia. Ez a kettő: *örök-*

lött hajlamok és a környezet. Ebből születik minden. „A tudományok osztályozása” közben Spencer így szól: „A világot eszmék se nem kormányozzák, se nem *hozzák* ki sodrából; kormányozza és átalakítja az érzés, a melynek az eszmék szolgálatában állanak Az emberek hite és vágyai örököltének és a *környezettől* függenek.” Ugyanazon alapfelfogás, a mely Tainet gyönyörű műveiben arra vezette, hogy a milieuból fejtse meg különböző idők művészeti életének és egész szellemi világának termékeit; a mely felfogás a mi geniális Kossuthunkat azon szerény kijelentésre indította, hogy az óra t. i. ő maga, csak mutatta, de nem csinálta az időt. Szóval a sociológiának azon alapfelfogása, hogy a tálmányok és nagy emberek pusztá termékei, nem pedig factorai a haladásnak.

Értjük és megfoghatónak tartjuk, hogy a sociológiának semmi szüksége sincs a teremtő emberre, mert mi volna a megváltozhatatlan törvényekkel, ha a világ folyásába ember is beleszólhatna?

Három, egészen világos óriási *hézaga* van azonban ennek a tannak.

Ha minden csak örökség az emberben, valamikor valakinek mégis csak kellett léteznie, a ki ezt az örökséget hagyta, tehát az örökségnek szerzője volt.

Ha minden csak átalakító környezet, akkor én is vagyok valamikor másra nézve átalakító környezet.

Ha a bennem lakó örökség másokra termékenyítő hatást tud tenni és előmozdítja a haladást, akkor reám, tehát önmagára is átalakító, termékenyítő hatást tud gyakorolni, tehát saját magam leszek új

gondolatok, eszmék; találmányok teremtője, a természet keretein belül sorsomnak intézője. A legszebb és legfényesebb örökségekkel felruházott nagy ember lesz a társadalom vezetője, a genialis feltaláló jóitevője.

Hazaérkeztünk tehát. A természet rendjén és annak keretében *ember a társadalom sorsának intézője*.

Azt hisszük a természettudósok, is nagy hasznát vehetnék annak, ha ha környezettel folytatott „létért való küzdelem” keveset magyarázó elve mellé beiktatnák tényezőnek azt a tüneményt, hogy még az állatvilág is önmaga javítja, fejleszti, tökéletesíti faját. A mint igaz, hogy iszákossággal, testlő munkával, egészségének és testi épségének, szerzett betegségeinek elhanyagolásával az ember kárt okozhat utódainak, ép úgy elméjének okszerű fejlesztésével, helyes testgyakorlattal, testi épségének és szépségének ápolásával, élete párjának okos megválasztásával a létért való harc nélkül is jóltevője lehet gyerekeinek.

Azt hisszük a jó tyúk, mely vitézül megvédelmezi költött ivadékait; gondot fordít saját takaros megjelenésére és nem tűri, hogy mocsok és férgek támadják meg testi épségét, szintén önmaga nemesíti és szépíti saját faját, s nem értéktelen társadalmi tényező, a mit tudomány és tapasztalat a minket környező állatok és növények keresztezésével és nemesítésével kézzelfoghatólag, szemmeláthatólag felmutat.

A nagy emberek, találmányok, társadalmi eszmények, szóval az *értelem* hatalmas szerepéről pedig a társadalmi életben ismét csak a fejlődési elméletek taglalásánál szólhatunk részletesebben. Itt csak rá akartunk mutatni, hogy az ember a társadalom-

ban nem csak az *evolutio productuma*, hanem magának a fejlődésnek legtekintélyesebb és leghatalmasabb irányítója önmaga, hogy nem ötét szüli a környezetet, hanem ő teremti magának a természet határai között a környezetet.

Nem tagadhatja azt senki, hogy az *ittas és józan*, az *éhes és jóllakott* ember lelkiállapota között óriási különbségek vannak, tehát fizikai és vegytani tényezők kézzelfoghatólag átalakítják nemcsak kívülről, hanem belőlről is az egyes gondolatvilágát, viszont azonban erős a hitünk abban, hogy anyagi eszközök segítségével létrejövő képzetek és eszmék szintén átalakítólag visszahatnak az anyagra, s nem sokára elkövetkezik az idő, a mikor elemi erővel fog utat törni magának a vágy a *társadalmi ideálok* lerombolt oltárainak felépítésére. Maguk a rombolók meggyőződnek róla, hogy nem azt kell bebizonyítani és a serdülő nemzedéknek tanítani, a mit következő szakaszunk tárgyát, hogy a társadalom is állat, hanem azt, hogy a társadalom épen a természeti, vad állapotok megszüntetésére, a külső természet leigázására, erőinek kiaknázására alakul és ott kezdődik az ember, a mikor közös társadalmi eszmények erejével legyőzi magában az állatot. Szóval el kell következnie az időnek, a mikor a mai kor gyermekei felösmerek azt az igazságot, hogy a Spencérféle fizikai külső erőknél elvek és eszmék nagyobb hatalmasságok a társadalomban, és megsiratják elvesztett ideáljaikat vagy a felett fognak keseregni, hogy socialista és sociologus felfogás alapján a *jólét* kívül nem voltak más ideáljaik.

Az idő átalakítója minden létezőnek és nincs

olyan társadalmi eszmény, a mely minden körülmények között szeplőtelen tisztaságában megvalósítható volna, de azért mégis az hitünk, hogy a mai államok alapfogalmai: tulajdonképpen a nagy francia forradalom sutba dobott vezéreszméi, a melyek után hasztalan kutatunk a mindenség anyagában, erőiben és az állatvilág bármely fajtái között, — felkelnek még mint ragyogó csillagok a társadalmi élet egén. A *szabadság*, édes atyja a bilincseitől megmentett munkaerő mai kultúránkat létesítő csodás szüleményeinek; a *testvériség*, a kétezeréves keresztyénség alapelvének, a *szeretetnek* első megvalósítása az emberek között; az *egyenlőség*, a kasztok, rendek, címek, rangok szerint osztályozott, megalázott *ember* első megbecsülése emberi mivolta szerint; a *honszeretet*, az élet forrásának, az önfeláldozásig menő anyai szeretetnek kiterjesztése a közös hazára, — mind új erőben és régi fényben támadnak föl, ha téves tanokat hirdető tudomány és absolutismus fenn, nemzetközi szakszervezetek lenn; elbizakodott anyagi fensőbbiség és rangkórság a középosztály kebelében; hazátlan világpolgáriasság a népek között veszélylyel nem fenyegetik mindazon vívmányokat, a melyeket az emberiség a fennebbi vezéreszméknek hódolva mai kultúrájában felmutat.

II. A szerves elmélet.

A sociologusnak arra, hogy az emberi társadalmat a természet törvényei alá foghassa, el kellett oszlatnia azon feltevést, mintha az emberi alkotások legmagasabbika, az állam és a természet más alkotásai között különbség volna s így jött létre azon tan, hogy *az állam szerves lény*. Comte Ágoston még nem nevezte a társadalmat organismusnak, de már azt állította, hogy a szervezet elvei közösek a társadalmak és állatok között s a természeti fejlődéshez hasonlóan a társadalmi haladás egyik állapotát a megelőző állapotok kikerülhetetlen eredményének mondotta. Az út, tehát a melyre lépett, önkénytelenül oda vezetett, a mely állásponton a németek között a legszélesebb alapokon már Schaffle, s nagyobb arányú kutatásokra támaszkodva az angolok között H. Spencer az állam és társadalomszerves voltát konstatálták, nagy raját támasztva maguk után a szerves elmélet híveinek. E tan megemlékezve arról, hogy már Plató az egyes emberhez hasonlította az államot, miután az egyes emberben távolról sem lehetett feltalálni az egész társadalom életjelenségeit, kiterjesztette vizsgálódását a szerves fejlődés minden fokozatán található lényekre s a mennyiben megfelelő adatokat a bizonyításra a művelt tár-

sadalom nem nyújtott, a világ vad és félművelt népeinek is döntő szerep jut a feladat megoldásában. Shäffle a legelső szerves növénysejten kezdődőleg, Spencer a világ kezdetén indulva el, nagy arányú állat- és embertani készlettel törekszik kézzelfoghatóvá tenni ezen feltevést.

„Két nagy osztálya van — úgymond (System of Philosophy I. k. 466 l.) — az aggregátumoknak, nielylyel a társadalom összehasonlítható: a szerves és szervetlen. Olyanok-e a társadalom sajátságai, *eltekintve az ő élő egyedeitől*, hogy bármely tekintetben hasonlít az élettelen testhez? vagy hasonló-e valamely módon az élő testhez vagy teljességgel egyikhez sem hasonló?”

„Ezen kérdések közül az elsőt csak kérdezni kell és tagadó rá a felelet. Egy egész, melynek részei élők, nem lehet általános jellegében az élettelenhez hasonló. A második kérdésre csak megerősítő válasz nyerhető.” „Miután tehát Organismus, a társadalom, miként más élőlény, növekedik.” stb.

E pár sor is elének tárja azt a könnyüséget, nem akarjuk mondani könnyelműséget, a melylyel legnagyobb sociologusok a legkényesebb kérdéseken átsiklanak.

Már a kiindulási pont, mely szerint minden, a mi van vagy szerves vagy szervetlen, önkényesen felállított logikai csapda, olyan Syllogismus, a mely sem a társadalomra nézve, sem általában nem áll meg. Az állam és társadalom se nem szerves, se nem szervetlen, hanem erkölcsi valóság; sok mindenhez hasonlít e világon, de legjobban mégis csak önmagához, s bárha nagy rokonságban van a szerves és szervetlen vi-

lábbal, sőt ezeknek befolyása alatt áll, azért maga sem az egyik, sem a másik, hanem társadalom. Nagy tévedés általában azt állítani, hogy a mi a világon van vagy szerves, vagy szervetlen. Már magában az eszme, a milyen igen sok és igen szép van lerakva a Spencer könyveiben is, szintén csak e világban levő valóság a nélkül, hogy a szerves vagy szervetlen világba osztályozható volna. Egy könyv, kép, vagy szobormű meghatározása még nincs befejezve azzal, hogy szervetlen anyag, hanem megőrzője, terjesztője valamely gondolatnak és ezeknek, nem pedig anyagának segítségével támaszt képzeteket és hoz esetleg nemzetekeket mozgásba. A kép és szobor anyagában pedig ember fel nem fedezheti, belőle le nem vonhatja ezt az erőt. Ép így valamely részvénytársaság, jótékony egylet, egyházi felekezet, nemzetiségi eszme körül egyetértő egyének öszszetartása annál kevésbé lehet szerves lény, miután létezése ideig-óráig a résztvevő egyénektől függ, s megszűnhetnek a nélkül, hogy az alkotó elemek a legkisebb változáson mennének keresztül, s mégis létező dolgok, egy gondolat uralma alatt élő valóságok. Avagy tekintsünk más társadalmi jelenséget. Nem államforma, alkotmány, törvényhozás, kormány, bíróság alkotja a társadalmi együttlét legfontosabb kapcsolatát, hanem a különböző magán-szerződések végtelen sorozatából állanak túlnyomó részben a társadalmi élet kötelékei. Házassági szerződéssel kezdődik a család, szerződéses viszony áll elő a család és szolgaszemélyzet, a vállalkozó és munkás, kisebb-nagyobb egyesületek, a munkaadó és szellemi munkások között, szóval az egész élő társadalom minden ízét szerződéses kötelékek fűzik

egybe. Nincs az egész növény- és állatvilágban egyetlen lény, a melynek egyes tagjait, a szarvat a fejhez, szívet a hashoz szabad szerződés kösse. Csakis a társadalomnak kizárólagos tulajdona a szerződés. Ezek a szerződések kétségtelenül létező valóságok, annyira azok, hogy maga Spencer, utána oly tekintélyes sociologusok, mint Fouillée, de Greef, Durkheim, azt tartják a szerződésről, hogy jövőre a társadalmi vonatkozásoknak egyetlen szabályozója lesz és az államot is feleslegessé teszi. Hol jut hely ezen a világon most már e határtalan mennyiségű szerződésnek, ha minden, a mi létezik, vagy szerves vagy szervetlen és ha a szerződés egyik sem?

Ép ily hatalmas tényezője a társadalmi életnek a *hitel*, a melyről azt tartjuk, hogy azon esetben, ha Spencer olyan nemzetgazdasági ösmeretekkel birt volna, mint a milyen természettudományi képzettsége volt, jövőre állama összetartó ragaszának nem a szerződést, hanem a hitelt nevezte volna ki, miután a szerződés csak a hitel ingatagságának bizonyítéka, és involválja magában azt a fetevést, hogy magasabb hatalmi kényszerrel érvény szereztessék neki, a mi Spencer államnélküli társadalmában nem fog létezni. Ha tehát annyira tökéletesek lesznek az emberek, hogy állam nélkül is fenntartják a jogrendet, akkor első sorban hitelt érdemlő, megbízható embereknek kell lenniök. A hitel is, ez a pusztá feltevés embertársainkról, hogy meg is cselekszik azt, a mit róluk hiszünk, egyik leghatalmasabb támaszlopa a társadalomnak és rajta kívül sehol sem létezik. Élő valóság a nélkül, hogy Organismus volna.

Az egyéni szabadságnak, szabadvallásgyakorlat-

nak, a sajtónak, kenyérkeresetnek jogai szintén mind léteznek, a nélkül, hogy a szerves, vagy szervetlen testek közé sorozhatnék őket. Az osztrák polgári törvénykönyvnek 292. cikke így szól: „Testi dolgok azok, a melyek az érzések alá esnek, különben tetleneknek hivatnak, például a vadászati, halászati és *minden más jogok.*” Erre azután válaszul Spencer elítélheti az egész jogrendet és anarchicus társadalmát képzeletben berendezheti jogi structura nélkül; e helyen azonban nem arról van szó, hogy helyes-e vagy sem jogok létezése, hanem arról, hogy léteznek-e testnélküli valóságok vagy sem?

Sokkal több joggal tehetnék azonban a sociológusok azt az ellenvetést, hogy az összes, most felsorolt létező dolgok csakis képzeletben léteznek vagyis jobban mondva sehol máshol, hanem csak az emberi képzetekben élnek és sem szobor, sem kép, sem könyv semmiféle eszmét nem rejteget magában, hanem csak eszköze, hogy egyik emberben levő képzetet másokban is felébresszen. A hangszer például bizonyos számú hanghullámot hoz létre a léghen, a zeneíró hangjegyen jelt készít a rezgések ilyen és amolyan számáról és a kinek tanítás agyába vést róla a képzetet, hogy ama jegyek minő hangokat jelentenek, ugyanazon hangokat a saját hangszálaival vagy más hangszeren visszaadhatja, s ugyanazon lelkesítő vagy leverő érzelmeket keltheti fel, a melyek az eredeti szerzőt áthatották. Valamely törvénykönyvbe iktatott jognak is épen csak az általa felkeltett képzetekben, a létrejött képzetekhez fűzött következményekről alkotott fogalmakban rejlik minden ereje, és a mikről tudatlannak nincs fogalma, azokra

nézve a törvénykönyben foglalt jogok sem léteznek, hanem csak ráolvastatnak azok által, a kik fogalmait elméjükben hordozzák, llykép azt lehetne állítani Spencerral, hogy csak szervetlen vagy szerves lények léteznek, az utóbbiak a bennük levő képzetekkel egyetemben. Részünkről is azt hisszük, hogy szerves lények nélkül nincsenek képzetek és azoknak társításai a gondolatok; sőt reméljük is, hogy valaha kézzelfoghatóvá teszi a tudomány mindezeknek a jelenlegi titkoknak természetes keletkezését, de abból, hogy a képzet, a gondolat, az eszme csakis szervezetnek fizikai vagy vegyi úton létrejövő terméke, ebből még nem következik, hogy egyáltalán e világon nem léteznék. Ha pedig létezik és világszerte hatást is gyakorol, lehetetlen a szerves vagy szervetlen lények közé osztályozni.

A mint később is látni fogjuk, épen ez a válaszfal különíti el egymástól azon sociologusokat, a kik csak az élettant fogadják el a társadalmi jelenségekre nézve is tudománynak, azoktól a kik a lélettant is ide- sorozzák; a kik azonban nézetünk szerint ezzel a társadalmi tudományok régi alapfogalmaihoz tértek vissza.

Ezek után tovább vizsgálva Spencer előbb idézett syllogismusát, azt tartjuk, hogy még merészebb az ugrás a második rövid tétel felállításában, mely szerint egy egész, melynek részei élők, nem lehet élettelen, tehát a társadalom organismus. Szinte megdöbbenő e tételnél a mélység hiánya oly hatalmas bölcselőknél, a kiknek tehetsége ez elbizakodott, modern korszakban világra szóló szerephez jutott. A magyar államnak épen ugy alkotó részét képezi az

Alföld síksága, a Balaton tükre, a Kárpátok ormai, miként lakossága. Lehet-e? szabad-e most már bölcséleti igazságnak felállítani, hogy a magyar állam futó homok, hullámozó folyadék vagy sziklabérc? Holott ennek szószerint olyan jogosultsága volna, mint azon állításnak, hogy a benne élő állatok folytán a társadalom is egy állat avagy ember következtében ő is ember.

A legnagyobb tévedések közé tartozik az állammal összezavarni az egyest, egyiket azonosítani a másikkal. Az egész társadalmi élet felkavarodnék, s fejetetejére állíthatnák minden jogrend, ha ezt valaki gyakorlatilag is meg akarná valósítani. Spencer csak épen azt nem cselekedte, a mit praemissáiban még előzetes feltételnek tartott, hogy t. i. a társadalom minőségét „*eltelkintve az ő élő egyedeitől*” kell meghatározni. Szerfelett szükséges pedig e valutákon tisztán látni.

Az államnak például van akarata és szervei, törvényhozás, kormány ezen akarat kinyilvánítására és végrehajtására, de maga azon jogi személy, a melyet államnak nevezünk, sem akarni, sem gondolkodni teljességgel nem tud, hanem ezt megcselekszi helyette mindig valamely pártvezér, miniszterelnök, államfő. Az állam nem táplálkozik, sőt nem is él, hanem benne és helyette az államtagek.

Az állam vasutakat, iskolákat épít, adót szed, igazságot osztogat, ellenségtől megvédelmez, s megtapinthatólag egyáltalán még sem létezik. Olyan valaki, a kinek történelme, óriási ereje, vagyona, szolgálatszélyzete, színe, címere határai, kormánya, hadserege, bírósága, stb. egy ország területén mindenütt

jelenvaló s még sincs sehol. Leviathan, miként Hobbes elnevezi, azzal a különbséggel, hogy képen nem ábrázolható, miként művének címlapján ő tévé. Mi ez a Leviathan? Erkölcsi, jogi személy, a mit minden eddig létezett jogrendszer az első lépésre megkülönböztet más személyektől, s ha erkölcsi és kézzelfogható személyek között különbséget nem teszünk, az állam és társadalom valódi lényegét soha sem ösmérhetjük fel. Tépje ki a sociologia minden állam törvénykönyveiből a jogi személyekről szóló fejezeteket, az államról, vallásról, felekezetekről, társulatokról, egyletekről, szövetkezetekről, bankokról, cégekről szóló részeket, s akkor meggyőződést szerezhet róla, hogy vannak-e a megfogható embereken kívül megfogható erkölcsi személyek? Már pedig ez a megfogható erkölcsi személy még az emberi társadalmon kívül is létezik.

A mikor megölte például a gazda a méheket, vett-e ki valaha valaki a méhkasból egy szerves államot? Holott egész kétségtelenül az is ott volt. Azok a lakósok államilag voltak szervezve. Az államfőről, a királyné állapotáról, ha gyenge és beteges volt, meg lehetett ösmerni az egész állam züllött állapotát. Ebben az államban, ha egészséges volt a kormányzat, a legszebb munkafelosztást, közös védelmet, gyermekek nevelését, a munkás méheknek agyondolgoztatásáig menő altruizmusát találhatni fel. Ha felszaporodtak ott az államtagok, bekövetkezett a kivándorlás új államfők vezetése alatt rajok alakjában új államok létesítése. A közben a trónpretendensek között örökösödési háborúk is ütöttek ki, a melyek ép úgy ártalmára vannak az ők államának, miként embere-

kének, s a jó gazda megfigyelve a fejtelenséget, esetleg az egyik trónkövetelő legyilkolásával fojtja el a belviszályt. De azért megfogható méheken kívül egy szerves államot még senki sem rázott ki a -kasból, valamint fizikailag nincs sehol a világon és nem volt soha egyetlen állam sem, dacára annak, hogy a mióta ember van, állam is volt és van most is állítólag vad népeknek egészen véletlenül keletkező összecsoportosulásáig.

Ha azonban látni és megfogni soha egy államot sem lehetett, akkor miként lehet az Organismus, miután minden organismusnak első és elengedhetetlen feltételei, hogy *létezzék* és éljen, valamiképen érzékeink alá jusson? Hol van tehát az állam? *Kizárólag* az államtágok képzetében. Valószínű, hogy a képzet az agynak váladéka, s ha valamikor a hangya, a méh, az ember *agyában* *p* képzeteket egymástól szabad szemmel vagy górcsővel meg tudjuk különböztetni, akkor ott és azok között megkapjuk az államot is, de másutt soha és sehol. Mi tehát az állam? Pusztá képzet, s mégis mennyire *érezzük* létezését minden lépten-nyomon. Semmit sern különbözik lényegére nézve más képzeteinktől, akár alkotuk legyen *azokat* a pokolról, a menybeli angyalokról, a Hadúrról, a kinek tiszteletére templomokat építünk és papokat fizetünk. Ezért oly szerfelett nehéz embereknek külömbiséget tenni helyes, üdvös és „hamis képzetek között.”

Talán legjobban összehasonlíthatnók az államot, — hogy bár egy alkalommal mi is élő lényben keressük az analógiát, — az emberi lélekkel, a menyben erről is azt hisszük, hogy mint önálló egyé-

niség *nem létezik* és ennek dacára lépten-nyomon érvényesíti magát. Ez is csak a szervezet összeműködésének eredménye a nélkül hogy léttel rendelkeznek. Mint képzetek kapcsolata, gondolat, *eszme* mint rejtett mozgató okoknak közös okozata, az *akarat* neve alatt; mint tudomásulvétele a meglevő képzeteknek: *az öntudat* képében él és hatékonyan érezteti másokkal is lételetét. A lényeges különbség állami és egyéni lélek között abban áll, hogy a míg egyénnél a lelki tevékenység egy személyben nyilatkozik meg, addig az államban, például az akarat az államfőben, törvényhozókban, ministerekben, bírákban stb. jó létre és egységes megnyilvánulása, mondjuk: *a törvény* megszületése különböző meghatározott szervek közreműködése mellett történik. A míg továbbá egyénnél a képzetek tudata egyetlen agyban él, addig az állami öntudat számtalan egyén fejében székel.

Nem vagyunk másként a társadalommal sem, a melyet minden politikai tankönyv az államtól megkülönböztet.

Mi már most a társadalom?

Az állam alkotó eleme, fenntartója, de már távolról sem egy személy. Millió és millió különálló fizikai és jogi személyeknek, cégeknek, egyesületnek, vallásos felekezeteknek az állam határai közt, sőt azon kívül is élő halmaza. Sem feje, sem kormánya, sem törvényhozó, sem végrehajtó hatalma, minden egységet nélkülöző agregatum. Hol van ez a társadalom? Ez sincs sehol, csak az emberek képzetében. Figyeljünk jól. Valamely nagyszabású jótékony egyesületben él és működik a társadalom. Mindazon ideig, a míg elnök és titkár az egyesület helyett és annak

névében a tagok akaratával egyezőleg cselekesznek, a társadalom is ott van. Mihelytt azonban hűtlenül, nem a tagok képzetében élő célra, hanem saját céljaira fordították az egyesületi vagyont, már ő bennük nem a társadalom él, hanem a társadalomból is kihal ezen egyesület eszménye, s ezzel maga az alkotás is eltűnik a földszinéről, benne a társadalmi ügy nevezett test egy része is. A társadalom egyes emberek azon parányi képzetében, hogy állam nélkül nem élhetünk, egy óriási államnak a fenntartója és ezen vonatkozásában a lakosság összessége, az egész társadalom, maga az állam. Más vonatkozásokban ugyanazon egyesek, a mint magukra névé ezt vagy amaz egyházat szükségesnek érzik, ugyanazon társadalom: *az egyház*. Ezerféle más képzeteknek alapján a társadalom népgyűlés, kirándulás, színházi közönség, forradalom, tolvajbanda, jótékony egylet, stb. Ez is, miként az állam, mindenben ott van és még sem tappintható meg sehol sem; hanem csakis az egyes lények, a kik helyette léteznek, azok, a mik érzékeink alá esnek.

Nagy tévedés volna azonban azt hinni, hogy az egyesekben és azok cselekedeteiben meg lehetne ösmerni a társadalmat. Bármennyire elvont fogalom a társadalom, reális eredményei bámulatosak és ebben rejlik épen erkölcsi, megfoghatatlan személyek mérhetlen hatalma egyesek felett. Az egyesek életének az államban, részint egyező akarat, részint intézmények, részint önkénytelen cselekvés folytán olyan kézzelfogható tünetényei vannak, a melyek teljesen más jelleggel bírnak, mint az egyesek magánélete és létezésüknél fogva elementáris erővel visszahatnak az egyesre.

Miként Comte helyesen jegyzi meg: még a halottak is kormányozzák az élőket. Ha egészen el is tekintünk az államtól, a mely szintén csak a társadalomnak kifejeccedett egyik alakja és a társadalmi életfolyamatnak törvényes gyermeke, rajta kívül a napi sajtó és más olvasmányok avagy emberek érintkezése alapján születik a *közvélemény*, a *szokások*, a *divat*; az erkölcsiek terén a jónak és rossznak különböző felfogása, a társadalmi *morál*; hagyományok, nevelés, intézmények hatása alatt a *vallás*, ennek árnyalatai a felekezetek; az egységes *nyelv* és *hagyományok* folytán nemzetiségek; a kenyérkeresetnek túlnyomólag döntő befolyása alatt *mezőgazdaság*, *ipar*, *kereskedelem*, vele a közgazdaság tudományának egész világa és így tovább mindazon közös tünemények a társadalmi életben, a melyek az egyes állampolgár életétől teljesen elütnek.

Ezek a tünemények túlcsapnak még az állam határain is, miután társadalmi jelenségek azok is, a melyek akár felfogásban, akár divatban nemzeteket, sőt az emberiséget egyesítik. A katholicus vagy protestáns vallás, szabadkőmives-liga, nemzetközi munkásszövetkezet, államok szerződése, néhai szent szövetség vagy modern hármasszövetség mind a társadalom különböző, egyetértő megnyilatkozásában, De bármily egyhangú vélemény, hit, nyelv, foglalkozás még nem élő szervezet, annál kevésbbé lehet ezeknek pusztán *gyűjtő neve*, a társadalom az.

Némely társadalomtani író, mint Apáthy I. a természettudós, azt tartja, hogy a társadalom szerves lény, de már az állam pusztá mechanizmus, emberi készítmény.

Mindenesetre figyelemre méltó, hogy ember után a leghatalmasabb személyiség, az állam, ilyenképpen künnmarad a természet törvényes rendjéből és a társadalom, a melynek nemcsak kevesebb az államénál a hasonlósága a természeti organismusokhoz, hanem semmi hasonlósága sincs, besoroztatnék az organismusok közé. Az organismusnak első kelléke, hogy valamely egységes szervezettel bírjon, holott a társadalomnak az állam nélkül épen egységes szervezete nincs. A mi pedig legalább sánta hasonlatokra alkalmas tünemény, a fő, a végrehajtó kar, közlekedési érzet, a vilamos ideghálózat, egységes akar: és cselekvés mind olyan sajátság, a mi a társadalomban nem létezik. Itt is onnan ered a tévedés, hogy az alkotó elemek, az emberek után, ezek együttesen is szerves lénynek declaraltatnak, de már abban valóssággal nincs következetesség, hogy az egyik: az állampolgárok szervezetlen és személy nélküli csoportja, a társadalom, organismusnak állíttassák, ellenben személyiséggel bíró szervezett alakja az állam, már nem. Ha az egyik elvont fogalmat élő állatnak nevezzük ki, fej és tagok nélkül, akkor ezen előléptetésre még is csak inkább megszolgált az állam.

Orthodox sociologusok nem követnek el ily logikai hibát, mivel ők minden létezőt a természeti törvények készítményének tartanak és nem fogadnak be a természet mellé még egy külön mestert, az embert, a ki a maga fejétől valamit készíthetne.

Viszont azonban Steinon és Savignyn kezdve tekintélyes államtudományi írókat idézhetnénk, a kik tagadják a társadalom személyes jellegét, ellenben az állam személyiségét, főként az egyénihez hasonló

állami akarat létezését documentálják. Ezek a felfogások képezik a szerves elmélettől az átmenetet azon tanhoz, a mely az államban csak jogi személy létezését ösmeri el. Vannak viszont, a kik a társadalom fogalmában benne rejlőnek tekintik az államot is és az egészet egy szerves testnek tekintik, de nem ösmerünk a fennebbihez hasonló elméletet, a mely az államot kizárja, mint mechanical alkotást a társadalmi organismusból. Apáthy I. e tekintetben a társadalmi tudósok között magában áll és felfogása csak némi rokonságban van a sociálista vezér, Engels alapelveivel, a ki annak bebizonyítására törekszik, hogy az állam a történelemben csak újabb találmány, természetesen az alsóbb osztályok leigázására és nem egyéb, mint „a bér munka kizsákmányolásának eszköze a tőke által”. Általában jellemző a legtöbb sociologusra nézve a filozofikus nagy általánosság, a melylyel tárgyukat, a társadalmat kezelik, gondosan kerülvén az elmélyedést konkrét társadalmi intézmények taglalásába. A ki ezt, mint Schäffle is, megcselekszi, rendszerint a megfelelő szaktudomány, például a nemzetgazdaságtannak jól kitaposott ösvényein halad. A sociologia ambícióit azonban teljességgel nem elégíti ki bármely tekintetben visszatérni a társadalmi tudományok eddigi vívmányaihoz. Innen ered, hogy a társadalmi élet meglevő intézményeit a sociologia rendszerint elhanyagolja. Magát az államot is csak kényszer-helyzetekben látja meg. Kormányformák, állami főszervek, államjog kimaradnak a tárgyalásból. Ha azonban organismusokat keres e tudomány a társadalomban, mégis sajtáságos, hogy a legerősebb társadalmi szervezeteket, a melyek a leghatározottabb

egységes célra, törekszenek, mint a milyen a világ fennállása óta a leghatalmasabb és legkiterjedtebb szervezet, a *katholikus hierarchia*, az újabbkori *munkásszövetkezetek*, nemzetközi *szabadkőmives* szervezet az egyes államokban külön a *katonai és rendőri organisatio* egyáltalán nem foglalnak helyet az élő szervezetek között, ellenben az egységesen legkevésbé szervezett társadalom kizárólagos jogot nyer ahhoz hogy a szervezet tekintélyével felruháztassék. Természetes következménye ez annak a ténynek, hogy a társadalom határtalan sokoldalúságában minden irányú analógiára bőséges anyagot szolgáltat, míg egy erős rendőri szervezet nem tudná kielégíteni ez irányú igényeit a sociologusoknak. Hová vezetne továbbá az élőlények száma, ha minden társas cégen kezdve a legnagyobb szövetkezetig, a melyek egytől egyig jobban vannak szervezve, mint a társadalom, mind élőlények volnának és milyen halmazából volna összeállítva az élőlényeknek az a legnagyobb állat, a melyet sok sociologus szintén szervezetnek tart, — *az emberiség?*

Általában pedig állítani, hogy akár államról, akár társadalomról a képzet, valóságos Organismus, élő test, a melynek miként Kossuth Lajos monda, szíve, szeme, keze, lába, tüdeje van, a szellemeket szenvedélyesen üldöző sociologusokhoz sehogy sem következőes foglalkozás. Hogy a láthatatlannak és megfoghatatlannak teste van, él és mozog, tehát Organismus, egyet jelent dajka-mesékkal és Tündérország legendáival. Csakhogy a míg ezekkel gyerekeket mulattatnak, a sociologia súlyos következményekkel járó tudományos következtetéseket von le belőle, mely fel-

nőttek nagy számának sorsát dönti el. Ha nem közömbös az állampolgárokra nézve, hogy van-e szüksége az államnak eszményekre, erkölcsi elvekre, állrimfenntartó intézményekre, avagy legalább ez utóbbiakat Spencer szerint ki kell irtani? vagy pedig mások szerint a szabadszerelemnek van jogosultsága, — akkor az sem közömbös, hogy van-e igazság az Organismus gyerekmeséjében, melyre a legtöbb valódi sociologus tanaít alapítja. Alapítja pedig azért, mert a megkezdett ösvényen, ha arról letérni nem akar, csakis így haladhat tovább, vagy meg kell állania. A ki az államban és társadalomban fizikai törvények uralmának kimutatására vállalkozik, útközben nem hullathatja ki az őslényeket, sejteket, csirákat fel a legfejlettebb organismusig, ha egyáltalán fenn akarja tartani az okozati összefüggést az állam és a természeti világ között. Miképen mutathasson ki természeti törvényeket az államban, ha ezt nem látja természeti testnek?

Feltétlenül organismusnak kellett tehát kinevezni az államot, akkor is ha teljességgel nem az, miután csakis a természeti tüneményekkel való legszorosabb okozati összefüggése az államnak adott léteit az egész sociológiának. Az egész tudomány nem is bukik el más akadályon, hanem csakis azon, miszerint lehetlenség nyomról-nyomra kísérni miként alakulnak át fizikai és vegytani hatások az emberben akarattá és erkölcsi elvekké. E miatt kénytelen a helyes társadalmi tudomány a már megszületett emberi akaratot, a meglevő etikai elemeket venni kezelés alá, tehát ott kezdeni mesterségét, a hol a sociologia előtt az államtudomány elhagyta.

Tartunk azonban tőle, hogy jogász-megkülön-

böztetéseket az élő test és jogi személyek között az épen ilyen emberi csinálmányok bilincseitől megszabadítani vágyó sociologia már elvileg vissza fog utasítani.

Részünkről azonban megvalljuk, szinte nevetséges feladatnak tekintjük ezeket a tudományos babonákat tovább boncolni; de a legtöbb sociologus, s különösen természettudósokból átvedlett társadalmi bűvárok oly görcsösen ragaszkodnak ezen alapelvekhez, hogy például Apáthy az egyetemeken az *állattani* intézetben kivan berendeztetni a társadalmi tudományok részére műhelyet, miként ez a Magyar társ. tud. szemlében megoldvasható. Ebből pedig csak azt következtethetni, hogy vannak, a kik a társadalom élő testét boncolhatni, praeparálhatni vélik, s ha egy ilyen fejlett állatot sikerüli elejteni, talán a gyűjtemény részére ki is tömetni.

„Minden kulturszervezetben-mond Méray-Horváth, aki magyarsociologusok között tagadhatatlan következetességgel, de ép ezért legmeszebb hajtja a szerves elméletet, — egy a földön fekvő óriási lényt, egy állat-fiziológiai teremtményt kell látnunk . . . , a mely úgy fekszik itt, mint állati szervezet és így él.«

Nem térhetünk ki tehát a feladat elől, hogy az élő szervezet, a társadalom és állam között levő eltéréseket tovább is ne vizsgáljuk.

Tekintsünk például egy gyakorlati esetet.

Emberek nélkül nincs állam és az emberek távozásával meghalt a társadalom is.

De dobjunk össze olasz módra egy kalapba erkölcsi és érzékelhető személyeket, államot és társa-

dalniat, s tekintsük még így is miként hasonlítanak élő állathoz vagy növényekhez?

A legvirágzóbb ausztráliai gyarmatállamot a múlt század harmincas éveiben vallásos okokból kivándorolt angol alattvalók alapították. Az új állam már akkor megszületett, a mikor néhányan összebeszéltek alapítása felől, a mikor szervezet ez az állam annál kevésbé lehetett, mert még tappintható föld sem volt lába alatt. Azt sem állíthatni, hogy a régi állam élt bennük, miután abból teljesen kiváltak. Részünkről azonban egyáltalán nem ösmerünk a természetben organismust, a melynek kebelében vallásos harcok volnának, a melynek egy része a testből e miatt kiszakadna és tengerekre kelve új hazát alapítana. Nem ösmerünk olyan organismust, a melynek vitorlás, hajói volnának, s iránytűvel a gyomrában vezetné magát heteken át új hazába a tenger hullámain keresztül. Nem olyat, a melynek minden része külön teljes önállósággal és külön belső szervezettel ellátva partra szálván, földterületekért harcokat folytasson; ígyvert kovácsoljon és löporral más szervezeteket pusztítson; templomot, oskolát, színházat, kórházakat építsen, még pedig saját testének belső részeiben, a vele egységes államban, Törvényeket foglaljon írásba, s azokhoz mérje cselekedeteit; saját gyomrában bírói székeket állítson fel és saját szervezetének egyes részeit csalárd módon vagy bírói ítéletekkel megfossa életétől. Részünkről olyan organismust sem ösmerünk, a mely saját testében gőzhajókat, csatahajókat tartana fenn, önmagában kőből, vasból utakat építene. Mi nem. De a sociologusok nagy része Spencerral, a ki, mint később

látjuk, utólag eléggé megingott szerves elméletében valóságos érhálózatnak declarálta az úthálózatot, dacára annak, hogy ugy alakjára, valamint anyagjára nézve a vérkeringésre utalt út- és visszerektől teljesen különbözik és semmiféle organismus testében még nem találtak az erezeteken rohanó négy lovas hintókat, miniatúr gőzmozdonyokat, kéjutazásra indult családokat, hadgyakorlatokról érkező katonaságot stb. Ha Schäffle a házakban található lépcsőket is tápláló szerveknek tekinti, akkor pincét és a lépcsőkön oda szállított boros hordókat is kellett volna felmutatnia valamely szervezetben. Mert a társadalmi organismusra nézve, ha fontos, hogy szállítóerezettel bírjon, még fontosabb, hogy *mi* szállittatik ezen erekben, hogy a vért a bor, petróleum, cséplőgép, ágyú helyettesitheti-é? Vagy a mikor Spencer így érvel: a fejlődéssel apad az állatokon a lábak száma, a száz lábútól a négyen, tizenkettő, sőt hat lábú rákokig, innen a négylábuakon át a kétlábu emberig jutunk, — ezen bevezetésből azt várná folytatásul az olvasó, hogy mutassa be a nagy gondolkodó, hol vannak a mozgásnak és életnek ezen fontos szervei, a társadalomnak a *lábai*? Valjon most már a lábak törvényszerű apadása következtében az embertől felfelé haladva egylábu-é a a társadalom vagy egyáltalán nincsenek lábai? Spencer azonban nem az élet ezen fontos szerveit tartja lényegesnek, hanem hivatkozva még arra, hogy alsó fokú állatok minden szerve egy szájnnyílásból áll, míg a fensőbb rendű állatok, — nem több szájj, — hanem több szerv felett rendelkeznek, azt a következőt vonja le, hogy a kezdetleges ember egyszerre katona, vadász, építész, földmivelő, de később külön

osztályok keletkeznek ezen foglalkozásokból. Tehát a sok láb a többféle foglalkozás és az egy száj az egy ember, és a társadalomnak mint legfelsőbb lénynek valószínűleg nincs lába sem, szája sem. Igazoltabb lett volna talán megfordítva a hasonlat a lábatlan férgektől a többlábuak felé haladva, miután a fejlettebb társadalomnak mégis csak több a mozgási szerve, mint a fejletlennek, s így inkább hasonlít valamely százlábú, mint lábatlan féreghez. Annyi azonban bizonyos, hogy bogarak lábairól sem előre, sem visszamenőleg a társadalomra észszerű következtetéseket nem lehet vonni.

Külső hasonlatok soha sem teremtenek benső lényeket. A nagy természet oly csodálatosan változatos, a társadalom pedig oly sokoldalú és mint a természet keretében annak alkotó elemeiből létrejött intézmény, annyi vonatkozásban van a természethez, hogy nem tartozik a nehezebb feladatok közé ő benne is a nagy természet visszatükröződő képeit feltalálni. De bármily szolgálatkész a jó természet valamely állítás ellenkezőjének is igazolására, azért még sem mutat fel olyan organismusokat, melyeknek kebelében más szerves lények ipart, kereskedelmet, földművelést üznének, vallásokat alapítanak, költészetért, szép művészetekért lelkesednének és érzékelhetetlen, pusztá hitért minden földi javaikat, sőt életüket is feláldoznák.

Ha egy volna a társadalom a fejlettebb organismusokkal egyik organismusnak alapos ismerője, például az orvos, ugyanezen módszerrel segíthetne a másik baján, s például a társadalmi kormányzó szervezetnek, mondjuk a parlamentnek betegségeit azon

szerrel gyógyíthatná meg, amivel a főfájást, s arra, hogy a vasutat ne sodorja el az árvíz, eret kellene vágni az organismus testén, hogy az egésztest hűdés ne érje. Embereken kellene végezni vivisectiót, kísérletezni gyógyszerekkel, a melyeket társadalmi betegségek ellen kellessék adagolni. Szón kívül banális kívánságok ezek, de a szerves elmélet vezet ide, miután az egész elméletnek csak úgy lehet tapasztalati értéke, ha a szerves lényekre alkalmazható igazság a társadalomra nézve is érvényes. Avagy viszont a mi a társadalomra nézve áll, érvényes az egyes organismusokra nézve is. És csakugyan akad sociologus, például Lilienfeld P. a ki mindezt komolyan veszi, állítván, hogy nemcsak a társadalmat lehet megmagyarázni a fizikai életből, hanem ezt is a társadalomból, így például az agyműködést csak a társadalomban a táviratozás reflexei által lehet megérteni; az erjedési jelenségeket legjobban először a társadalomban lehet tanulmányozni, hogy a nyert eredményeket az erjedő folyadékokra vigyük át. A pszichiatria szerinte sokat nyerne azon analógiákban, a melyeket a társadalom kínál, így aztán nem csodálkozhatni azon, hogy ugyancsak ő a hadi erősségeket és a jégkár ellen biztosító társulatokat az állatokat védelmező pajzsokkal azonosítja.

Mindenesetre jellemző, hogy a kor ez ideig pozitívnek mutatkozó irányzata illyszerű tudományos romanticismusban csúcsosodik ki.

Tekintsük azonban más oldalról magukat az érveket, a melyeket az úgynevezett organacista sociologusok csatasorba állítanak. Első és legfontosabb érve magának Spencernek, hogy azért szerves lény

a társadalom, mivel *nő* és *szaporodik*. Részünkről megvalljuk épen az oknál fogva sem tudjuk a szerves lények közé sorozni a társadalmat, mert se nem nő, se nem szaporodik. Az emberekről tudjuk, hogy megvan ezen tulajdonságuk, de azt senki sem vonta kétségbe hogy az ember nem volna élő lény; de ha a társadalom egyéb, mint az egyes és őt Spencer szerint *egyedeitől eltekintve kell vizsgálni*, akkor azt tapasztaljuk, hogy az államok és társadalmak sem párosodni, sem szaporítani nem tudnak és e földön helyszúke miatt sem növekedhetnek gomba, vagy házi nyúl módjára.

Még Amerikában is hol gyérebb, hol sűrűbb lakosságú államokat és társadalmakat találtak a kivándorlók, s a régiéik helyén csupán más név alatt nem is nagyobb, hanem kisebb államokat létesítettek. S ha itthon megnagyobbodott Németország, annyival kisebbedett a francia állam, és Svédnórvégország a helyett, hogy párosodott és nevededett volna, szétvált és kisebb államtesteknek adott lételt. Ha természeti organismusok törvénye szerint az alsó fokon oszlás útján, a növényeknél a himpor termékenyítése, fejlettebb állatoknál a pete és himszálcsák egyesülése folytán ezeknek arányaiban tényleg szaporodás és növekedés volna a társadalomnak is élettörvénye, nemcsak komikus, hanem képzelhetetlenül szertelen eredményekhez jutnánk, a melyeknek vázolását nem sorozhatjuk komolyabb feladataink közé.

Spencer szerint a társadalom azért is organismus, mert további főjellemvonása a *táplálkozás*, a *munkafelosztás* és *anyagcsere*.

E három szóban összefogható mindaz, a mit

szellemes példákkal illusztrálva 3 kötetben még elmond.

Az elsőre, a táplálkozásra nézve, úgy véljük jogosultsággal bírma a kíváncsiság az iránt, hogy *növényevő* avagy *husevő-e* a társadalom? Naponként hol és mikor szokták etetni? Milyenek a fogai? hol tartja a gyomrát és beleit? s nem bántják-e olykor emésztési zavarok? Azt tartjuk, hogy mindez teljességgel nem is indiskrét kérdés Spencerral szemben, a ki csakis a biológiát tartja jogosult tudománynak a társadalmi kérdések megoldására, a ki a társadalom szellemi életét a biológia segítségével, *a belső szervezet vizsgálásával megfejthetőnek véli*. Semmi sem lehet tehát jogosultabb, mint az, hogy magunk is vizsgálni óhajtván ezen benső szervezetet, első sorban számon kérjük ezen csodálatos társadalmi szerveket, miután belek és gyomor nélkül táplálkozást nem tudunk elképzelni.

A *munkafelosztás* és a *csere* azonban már csakugyan valóságosjtársadalmi tünemény. A táplálkozás a társadalomban élő egyeseknek kizárólagos saját-sága, de munkafelosztást és cserét a magában álló egyes társadalom nélkül nem létesíthet. Kell még lennie valakinek, a kivel az egyes munkáját *megossza* és az utóbbinak tulajdonában kell lennie olyan tárgynak, a miért hajlandó a másik sajátját *elcserélni*.

A legmesszebbmenő bizonyítás dacára sincs azonban arról tudomásunk, hogy bármely természeti organismus a társadalmihoz hasonló munkamegosztást és cserét folytatna. Ha a társadalom azért sem élő lény, mert nem szaporít és nem nő, akkor az Organismus azért sem társadalom, mert nem létezik benne lényegében a társadalmival azonos munkamegosztás és csereforgalom. Mert hiszen, ha a szívem más

munkát végez, mint a tüdőm, és az elfogyasztott táplálék átváltozik bennem vérré, csonttá: ebből tudományos következetességgel a társadalmi, bámulatos munkamegosztást nem lehetkiolvasni. Valamint a miatt hogy a természetben nem marad minden anyag változatlan állapotában és eredeti helyén, a társadalom óriási anyagcseréjét a szerves lények benső életével azonosítani csakugyan nem volna szabad.

Óhajtanok tehát tudni, melyik természeti organismus bensejében szokták reggelenként külön munkásoknak kiosztani a teendőket? postaérkezéskor szétosztani a hivatali munkát? falvakra szétküldeni elkészítésre különböző csoportoknak egy óra szerkezet külön részeit? Melyik szervezetben vannak milliányi külön önálló, az egészhez hasonló szervezetek, a melyek válogathatnak az életpályában, s egyikről átmehtevén a másokra, a szív átvehetne a gyomor szerepét, s méltatlan bánásmód miatt egy más szívvel cserélne helyet? Melyik Organismus az, a melynek bensejében a legszebb munkafelosztást többezer lóerővel működő gépek végeznék? a melynek bensejében egyik helyen izzó vas lávája áradna szét mindenféle alakzatokká meredve; máshol py r amisokat építenének, ágyuk tüzével embereket irtanának, egyik része szárnyakon a légbe szállna, míg a másik a föld mélyében kincset keresne?

Hiszen a társadalmi munkafelosztás lényege talán nem abban rejlik, hogy egyik része a testnek más munkát teljesít, mint a másik és hogy ebben a munkában bizonyos összefüggés van, a mire Spencer és követői igen nagy súlyt fektetnek, hanem legfőképen abban, hogy mely eszközökkel miként és *mit* létesít ez a munkafelosztás?

Ha élő szervezet bensejében sem arra nézve, a mit létre hoz a társadalom, sem arra nézve, hogy kik és milyen eszközökkel *hozzák* a productumokat létre, azonos példát nem találhatni, mi értékkel bírhat a szervezetek és a társadalom azonosságának bizonyításában az egyetlen elvont közös vonás, hogy szervezetek bensejében is bizonyos munkafelosztás fejlődik ki?

Még inkább sántít a hasonlat a csere kérdésében. A társadalomban két tudatos lény szükségleti cikket cserél ki. Szükségletinek mondjuk azt is, ha fényűzésnek vagy szellemi élvezetnek érzi az állampolgár szükségét. A szervezet azonban magába felvett anyagokat szállít egyik testrészből a másikba és vegyi úton *átalakít, azonosít* saját szervezetével. Hol van itt a társadalmi csere? A szervezet senkinek semmit nem ad, azért a mit elvett, csupán a meglevőt alakítja át. Hol van ugyanazon szervezetben a külön egyéni tulajdon, a mi minden társadalmi cserének alapfeltétele? Azt azonban már kérdezni is unjuk, melyik szervezetben forog a pénz, a társadalmi csere általános eszköze, melyik szervezetben lehetne megtalálni vásárokat, piacokat, a piacra vitt tárgyakhoz hasonló vegyes kereskedéseket, élénken hadonázó börzespeculánsokat, hatalmas börzepatolókat, a mik és a kik csakis a társadalmi cserét bonyolítják le?

A felelet egészen világos. A társadalom azért sem lehet organismus, mert semmiféle organismusban a társadalmihoz hasonló csereforgalom egyáltalán nem található fel. Feltéve, de meg nem engedve, hogy egyáltalában a hasonlóság azonosságot jelentene és még teljesen hasonló csereforgalom mellett is egyiket a másikkal azonosnak lehetne mondani.

Természettudósok tanítanak rá, hogy „a béka fehér véresejtje épen olyan fajilagosan békasejt, mint a milyen fajilagosan embersejt az *Ember* fehérvéresejtje.” Ha tehát a külsőleg hasonló fehérsejtek a valósággal szerves lényekben, emberben és békában is különböznek egymástól, miként adjanak jogot esetleges hasonlatok arra, hogy a békát és a társadalmat egyforma szerves lénynek tartsuk?

És volna bár szerves lény mindkettő, váljon a fűszáלבól az oroszlánra, a gerinces hal ikról az elefántra lehet-e tudományos törvényt olvasni ki?

„Nem csőd, — úgymond Apathy I. — hogy van, a ki tagadja, hogy a társadalom is szervezet volna és legalább is semmitmondónak jelent ki minden összehasonlítást az élőtesti szervezetek és a társadalom között. Hogy a társadalmat szervezetnek tartsuk, ez csak attól függ, miképen határozzuk meg a szervezet fogalmát. Ha úgy, hogy a meghatározás csak testi — állati és növényi szervezetekre üljék, hát akkor a társadalom nem szervezet. Ha tágabb körrel és úgy határozzuk meg, hogy abban a körben a társadalom is helyet találjon, akkor a társadalom is szervezet. A döntés azon múlik, melyik meghatározást fogadjuk el”.

E soroknak minjárt kiindulási alapja jogosult kifogás alá eshetik. A sociologusok eddig a növények, és állatok sajátosságaiból vontak arra következtetést, hogy a társadalom is szervezet, a mennyiben azt vitatták, hogy ama szervezetekkel azonos tulajdonságai vannak. Szerzőnk beösméri, hogy ezen az alapon nem lehet azt igazolni, hogy a társadalom szervezet volna. Már most miként segít magán?

Kiterjeszti meghatározását, beleveszi a társa-

dalmat és *azután* saját magával meghatározza őt. Csakhogy tényleges bajon nem lehet új meghatározással segíteni, miután definitió semmiféle valóságot nem változtat meg. De nem lehetséges másrészt valamit úgy meghatározni, hogy saját magához hasonlítjuk, miután mindent csak más tárgyaktól vagy képzetektől való különbözősége, vagy hasonlósága alapján határozunk meg. Nekünk úgy tetszik, hogy a társadalmi tulajdonságokból, a mennyiben azok egyezők a szervezetekkel, csak azt lehetne kiolvasni, hogy a növény és állat is társadalom, mint a hogy az organismusoknak a társadaloméval azonos tulajdonságaiból ki kellene olvasni a társadalom *organicus* voltát. Midenképen egyikről a másikra létezik következtetés. Az pedig nem bizonyítás, ha mindkettőről ugyanazt állítjuk.

Ettől eltekintve az idézett néhány sor élénken illusztrálja azt a ködöt és zavart, a mely a társadalom felfogása körül uralkodik.

Azon kívánságból, hogy „*a meghatározás ne csak testi szervezetekre üljék, hanem tágabb körrel, a társadalom is helyet találjon benne,*” Arra kell következtetnünk, hogy ezen felfogás szerim a társadalomnak nincs testi szervezete, tehát sem növény, sem állat. Mindenesetre nagy haladás volna, hogyha, a társadalom fogalmát megszabadíthatni *állati* testétől, miután legalább is magasabb rendű szervezetek közé kellettven sorozni, ha testéről van szó, nem növényi, hanem csak valamely állati teste lehetett. A fogalom tisztázásában sokat haladtunk, ha egyszer kivezettük a társadalmat a növény- és állatvilágból. Ha azonban a társadalom nem terelhető jászolba,

akkor kicsoda ő? Talán testnélküli lélek vagy szellem? Ekkor az olvasó bizonyára az iránt kíváncsi, hogy milyen lehet ennek a megfoghatatlan szellemnek a benső szervezete? Milyen az a lélek, a melynek szervei vannak? miután eddig a legábrándosabb spiritisták sem kísértették meg a szellemek benső szervezetének boncolását? Ha pedig valóban nem tapogatható, nem látható lény a társadalom, miként és mely tulajdonságainál fogva lesz megbizonyítható szervezeti rokonsága az állatokkal?

Tudós természetvizsgálónk fejtegetéseiben nem terjeszkedik ki arra a kérdésre, hogy test hijján mi a társadalom? sőt következtetési arra utalnak, mintha testet is, lelket is tulajdonitana neki, de a leghatározottabban fenntartja azon állítását, hogy szervezet és arra is felel, hogy állítólagos szervezete miben egyezik más organismusokkal.

„Mi — úgymond — a szervezetet következőleg határozzuk meg: Szervezet minden, a mi életmunkát végez; a mi a rajta kívül álló világgal szemben egységként jelentkezni képes; a mi megkülönböztethető, de egymással kapcsolatban álló részekre tagolódott és munkáját e részek között megosztotta; a mi végül fejlődésnek az eredménye.” „Tulajdonképen elég volna jellemzőül a végzett életmunka; mert nem ismerünk semmit, a mi életmunkát végez a nélkül, hogy többi jellemzéke is meg ne volna: az egység a külvilággal szemben, a részekre tagolódás, a részek különböző alkotása, kapcsolat a részek között, a munkamegosztás és a fejlődés útján való létrejövetel. A *fejlődés* persze itt nem azonos a *növekvéssel*, a *tömegbeli gyarapodással stb.*”

Mi is azt hisszük, hogy a társadalom „eltekintve egyedeitől” nem élő lény, de nem is szellem és bizonyos vonatkozásokban mégis létezik. Mint állam, erkölcsi személy; mint társadalom személytelen öszszege sok jogi személynek, s hol állandó, hol időleges egyezése emberi akaratoknak és hajlamoknak. Azt tartjuk, az emberi lélek is csak összeműködése a szervezetnek, állandó folyamat, a melyhez sokban hasonló a társadalmi folyamat is, mely csakis” ott jelenkezik, a hol ilyen öszszhangzó *akarat* vagy *tevékenység* létezik két üzlettárs egyező akaratán kezdve felekezeti, nemzeti és nemzetközi társulásokig.

Életmunkát azonban csak az egyesek végeznek és nem a társadalom elvont fogalma, életmunkát testnélküli lényektől hasztalan várunk, s ennek folytán elesik mindaz, a mi ezen munka alá foglaltatott. Életmunkát végez kellő munkamegosztásban és anyagcserével a földmives, a mikor munkásaival megmívelés alá veszi tagját vagy a gyáros, a ki munkásainak ezreit tervszerűleg foglalkoztatja, s mégsem organismus sem a gyár, sem a mezőgazdálkodás. A társadalom valódi életmunkája a *mezőgazdasági* és ipari termelés, a mely nélkül állandó társadalmak egyáltalán nem is léteznének, a mi nélkül mai állapothoz semmiféle állam nem juthatott volna. A javaknak ilyenszerű előállításában azonban semmiféle organismusnak nem sajátja, s ez egymagában döntő különbséget konstatál a kettő között.

A további érvek közül az „egység a külvilággal szemben” annyira tág fogalom, mely első tekintetre semmit sem bizonyíthat, miután minden létezőnek lehet közös vonása. A nap és az összes csillagok

szintén egység a külvilággal szemben és még sem organismusok. De ha sok minden jelentkezik, mint egység, épen csak a társadalom az, a mely *kimarad* a jelentkezők közül. A társadalom csakis állami alakjában jelentkezik, mint egység, az állam pedig Apáthy szerint nem organismus, hanem emberi csinálmány. Az emberi csinálmányok közül azonban épen ez az, a melyik eddig szerves emberi lényeknek legnélkülözhetetlenebb életszükséglete, fennállhatásának szerves kiegészítője. Az államon kívül minden: a divatok, szokás, a gyűlések, egyesületek mind-mind sokkal inkább emberi csinálmányok vagy is mind inkább függenek emberi akarattól, mint az állam élete. De azért még az állam sem öleli fel és nem képviseli az egész társadalmi életet, annál kevésbé képviselik egységként a külvilággal szemben a társadalmat a benne élő másféle egységek, az egyház és bármiféle más társulás. Világos összezavarása tehát a társadalomnak az öt alkotó elemekkel az a feltevés, hogy „egysége volna a külvilággal szemben.”

A „részekre tagolódásról, a differentiációról, Spencernek ezen legsajátosabb, eredeti felfedezéséről később fogunk a fejlődési elméletek taglalásánál részletesebben szólni. Ezúttal csak jelezni kívánjuk, hogy mily szükséges volna ezen tagokat a társadalomban valahára sorra bemutatni.

Szerzőnk elejt ugyan ilyszerű, más sociologusnál szokatlan hasonlatot: a „sejtmagot az ember fejéhez, kezéhez, lábához, törzséhez hasonlíthatjuk,” de hát minő csodálatos sejt az, a melynek közepén emberi koponyához, a körülötte levő anyagban pedig emberi kezekhez és lábakhoz hasonló alakulatok vol-

nának és hogy lehetne most már ennek a különös sejtnak benső életét kapcsolatba hozni a társadalom életével? Ilyképen a sociológiának sejtbe rejtett titkai csakugyan megközelíthetetlenek és felismerhetetlenek a természettudósokon kívül más lényeknek. Igaz ugyan, hogy a sociologusok még az iránt sem egyeztek meg egymással, hogy ez a sejt hol van a társadalomban? Spencer szerint egy sejt az egyén, Worms szerint a férfi és nő, a kikhez Schäßle, hozzá adja a gyermekeket is, míg Stein és Ratzenhoffer szerint az egyén csak atom és a család tömege. De mi e téren laikusok, azt sejtjük, hogy ily természet-tudományi alapon igen sokféle hasonlatot lehetne felfedezni a világon. Részünkről nem mérnök a szűnyogot elefánthoz hasonlítani, de ha az embernek a feje tudományosan kibírja a hasonlatot a sejthez, miután terjedelmét tekintve talán csak úgy aránylik egy sejt egy emberi fejhez, mint ez a gömbölyű földtekéhez, ez viszont— úgy lehet — a nagy mindenséghez, s ha egy növénysejt magjában feltalálhatni az ember fejének a képét, akkor talán inkább a földgömbhöz lehetne azt hasonlítani, a melynek folyékony lávájában a hígvelejűség és izzó gondolatok kárhuzatos kitöréseikkel inkább magukra ösmernének. A mily alapossággal a sejtnak magja körüli anyagában kezket és lábakat kell látnunk, a földön inkább található lábakat, ha sántát is; de ezenkívül, a mit a sejtben kevésbé lehetne kimutatni, az organismusoknak egyéb nélkülözhetetlen kellékeit is: a vesét, ivarszerveket, szarvakat, csápot, kopotyut, gyümölcsöt, virágot, a nélkül, hogy máshol keresnők, mint a hol vannak. Feltéve mindezt egy valóságos

élőlényről, mert ha csak szellem a társadalom, megfogható részei egyáltalán nem lehetnek. Magukat az embereket, a kiket általában a sociologusok csak egy sejt számába vesznek, kézhez-lábhoz hasonló tagoknak szintén nem tekinthetjük, mivel kívülről nézve semmiféle organismusban nem találunk egy egész emberhez hasonló tagokat, a melyek tetszés szerint funkciókat és helyet cserélnének a testen: a kéz felváltaná a lábat, a szem az orrot; vagy a mely tagok a testből egyszerűen megszöknének, más testbe költöznének vagy magukban is megélnének, miként ezt megtehetik az egyes emberek. Mi bizony azt tartjuk, hogy ez a gyűjtő fogalom: társadalom nem is úgy jó létre, hogy egy egészből szét tagolódnék, hanem egyenként létrejött, egymással érintkezésben levő részeket foglalunk össze a társadalom neve alá. Hogy azután ezen részek munkafelosztása és anyagcseréje egészen egyéb, mint a mikor a szervezet a táplálékul magába vett anyagot áthasonítja, vagy egyik testrészről a másikba szállítja, már előbb kimutattuk. A csoportosított bizonyítékok utolsó tételére pedig megjegyezzük, hogy a társadalmaknak „*fejlődés útján való létrejövetele*” kihívólag bizonyítást igényel. Az amerikai kivándorlások, az indiai és afrikai kereskedő társaságok, a folyton létesülő gyarmatok korántsem valamely organicus fejlődés, hanem egyszerű megbeszélés, egység útján adtak társadalmaknak életet. Talán inkább szólhatnánk fejlődésről, a mikor ezek a kezdő társadalmak *allamokká fejlődtek*, ha nem állana elibénk szerzőnk azon meggyőződése, hogy az állam már mesterséges készítmény.

Mindezeknek alapján a társadalmi életmunkát, a

termelést, az ezerféle emberi foglalkozásokat, a világhereskedelem anyagcseréjét nem tudjuk felfedezni seipmiféle fejlett állat bensejében. Viszont egységes személyét, állati szerveit és fejlődés útján való születését nem tudjuk felfedezni a társadalomnak.

A sociologusok váltig azt bizonyítják, hogy egész tudományuk oknak és okozatnak szoros összefüggésére van alapítva. Csodálatos, hogy ebből az ok és okozati törvényből rendszerint épen csak a leglényegesebbet: *az összefüggést* ejtik el. Elég érdekes, olykor szép hasonlatokat is találunk ez új tudományban a szerves lények és a társadalom között; a csekély hiba azonban mindig ott esik meg, hogy az összefüggést elhanyagolják a kettő között. Nem vonható például kétségbe, hogy sejtből lesz a szervezet. A mikor azonban a társadalomra kerül a sor, természettudósaink ott hagynak magukban minden sejtből készült szervezetet és hirtelen ugrással egy egész családot, egy embert, vagy annak a fejét kinevezik egyetlen sejtnak. Hol létezik itt a tudományos összefüggés? Ha az oroszán vagy az orrszarvu nem egyetlen sejt, miért volna egy sejt az emberi család? Avagy miféle alapon kerül egy rangba az idegzettel nem bíró alsórendű állat az olyan állammal, a melynek nincs távirdahálózata, ha mindjárt sodronynélküli sürgönyközlekedést rendezett volna is be, s így minden ideghálózat nélkül a cultura legmagasabb fokán volna?

Mindezen fejtegetéseink természetesen nem szólanak azon sociologusoknak, a kik gúnyt űznek mindazon tudósokból, a kik megfogható organismusnak tekintik az államot és társadalmat. Amazok kö-

zött azonban sokan vannak, a kik semmi áron sem hajlandók eldobni a szerves elméletet, a mi nélkül — mi is azt hisszük, — nincs sociologia, de elől járnak a groteszk sociologusok nevetségessé tételében, a kik a papságot elhízott idegszövetnek, a takarékpénztárakat véredényrendszernek, a központi táviróhivatalt agynak mutatják be és a társadalomban izmok, combokat, csiralemezeket, edényeket, sőt daganatokat, keléseket, emboliákat, pericarditiseket találnak s nagy történelmi, biológiai és néprajzi apparatusok segítségével még azt is bebizonyítják róla, hogy ízlelni és szagolni is tud.

Még maga Herbert Spencer is megingott a támadás súlya alatt, a melyet szerves elmélete ellen intéztek s bár Sociológiája II. részének első fejezete e címet viseli: „Mi a társadalom? „, második fejezete pedig azt, hogy „A társadalom Organismus”, mindazonáltal saját vallomása szerint az eddigi cáfolatokra való tekintettel határozottan kijelenti, hogy a részeknek egymástól való kölcsönös függését kivéve, nincs analógia, (tehát még analógia sincs) a politikai test és az élő test között. A társadalmi szervezet diszkrét a helyett, hogy konkrét volna, arányosság helyett nélkülözi a symetriát, érzékeny minden egyedében a helyett, hogy csak egy központja volna, s így nem hasonlítható össze az egyéni organismusok semmiféle fájával, sem az állat, sem a növényországból „Csak a szervezet alapelveiben levő közösség az egyetlen bebizonyított közösség.”

Ugy véljük, hogy a fennebbiekből eléggé kitűnik, hogy ez a közösség a szervezet alapelveire nézve sem áll fenn, s mint pusztá hasonlat a társadalom-

tiak csupán egyes részeire, működésének egy némely igáira nézve használható, ilyenekül csakugyan használta eddig is a közélet az organismus elnevezést. Organisálva volt valamely támadás, összeesküvés részvénytársaság, s a társas életnek ezer más mozzanata; hallottunk beszélni arról, hogy például Paris az emberiség szíve, de ugyanakkor készségesen beösmerte volna bárki is, hogy ezen kívül még megszámolhatatlan apró szíve van az emberiségnek külön vérkeringéssel az utolsó községig. Avagy a pápát emlegették, mint a keresztyén emberiség fejét, de tudatával annak, hogy a legkisebb hivatalfőnökön kezdve a koronás főig az emberiségnek kivülről még igen sok apró és nagy feje van. Az ily ártatlan példálózás azonban egyéb, mint a sociologia. Spencer meghátrálása merőben látszólagos, s ha ki is nevezte „szervfeletti” hyperorganicus lénynek a társadalmat, köteteken át csak úgy kezeli, mint más természeti organismusokat és a szervezetek tanáival, a biológiával befejezettnek tartja a társadalmak tudományát.

Tanítványai részint elmerülnek e szervezetnek fennebb ösmertetett testi vizsgálatában, részint gúnynyal ostorozzák e képtelen túlhajtásokat és a társadalom lelki tulajdonságait vitatják. Az újabb keletű sociologiai vizsgálódások a szerves elmélet alapján ugyan, de már a társadalom „lelkét” is bemutatják az olvasónak, s ezen felfedezés mondhatni általános népszerűségnek örvend.

Mindenesetre sajátságos vívmánya az új tudományosságának a *testnélküli lélek*, de a mennyivel ködösebb és zavarosabb ez a szellemidézés, annál alkalmasabb arra, hogy az egész szerves elméletet el-

temesse. Ha a társadalomnak kivégezték a testét, remélhetőleg test nélkül nem tarthatják fenn sokáig a lelkét sem. Ha pedig sikerül megugratni ezen társadalmi lelkekben hazajáró kísérteteket, akkor szétfoszlik vele a szerves elmélet babonája is. Igaz, hogy a miként mindjárt látni fogjuk, a sociologia is elpárolog vele, de már ez nem a mi hibánk. Ezeknek a most említett lelki elméleteknek Amerikában Giddings, Európában Gumplovicz legerősebb képviselői. A magyar sociologusok között Hegedűs Lóránt mélyen járó könyvet szentel annak az egyetlen feladatnak, hogy kézzelfoghatóvá tegye a társadalmi lélek öntudatát és ez úton mentse meg a szerves elméletet, a melyet teljes joggal nevez „A sociologia sarktétele”-nek.

El kell ösmernünk, hogy Hegedűs L. a társadalmat és az öntudatot világosan fogja fel, a mi a következő soraiból is kitűnik: „azt állítjuk, hogy a társadalmi öntudat nem egyéb, mint azon viszonyoknak az összessége, a melyek egy azon társadalomban lévő egyének közt, együttélésük következtében kifejlődtek A társadalmi öntudatnak ilyképen való felfogása megegyezik az egyéni öntudatnak a mai physiologiai lélektan kutatásai alapján megállapítható tanával, a mely azt tartja, hogy (objective tekintve) az öntudat tartalma sem „anyag,” sem objectum, sem állandó functió, hanem egyazon szervezetben jelentkező psychikai viszonyok, melyek hol tartósabban, hol rövidebb ideig, hol határozottan, hol elmosódottan egybekapcsoltaknak mutatkoznak. „Külömbőség az egyéni és társadalmi öntudat között abban áll, hogy a „társadalmi öntudat nagyobb mére-

tei folytán szakadozottabb, mint az egyén „én”-je, s mert a társadalomban a világos, koncentrált öntudati állapot kisebb mérvben, ritkábban s kevesebb állandósággal szokott jelentkezni, mint az emberben, más részt a társadalom öntudata csak objective jelenik meg előttünk, s subjective csak *azon töredékében, mely egyéniségünknek socialis oldalát képezi*”

Kevés az, a mit első tekintetre ezen állításokban kifogásolni lehetne, A kérdés csak az csupán, hogy az ilyenképen meghatározott öntudat, mely így nem különbözik a Comte-nál fontos szerepet betöltő „consensus”-tól, elégséges-e arra, hogy a társadalom organicus szervezetét bebizonyítsa, hogy aztán ennek alapján a szervezetekre vonatkozó természeti törvényeket a társadalomra is vonatkoztassuk? Hiszen ebben rejlik az egész tudományos törekvés veleje.

Mondjuk például, hogy egyike a legspecificusabb társadalmi tüneménynek, az egyéni becsület. Társadalom nélkül ez a tünemény nem létezik, mivel embertársaimnak irántam táplált véleményében gyökerezik, de szerepe a társadalomban kétségtelenül döntő fontosságú, s egyike a legerősebb társadalomfentartó elemeknek, miután azon körökben található a legegészségesebb társadalmi életet, a hol erre legérzékenyebbek az egyesek. Objective kétségtelenül létezik, miután büntető törvények is oltalmukba veszik; subjective annyiban létezik, a mennyit embertársaim véleményére adok. Váljon ennek az egyéni becsületnek van-e öntudata és szerves lény-e ő is? Bármiként fogjuk fel az öntudatot, a becsület objectiv formájában nem fedezhetjük fel, ellenben subjective fennállását vagy elvesztését az egyéni tudat szerfelett érzékenyen veszi. A

társadalmi becsület tehát csakis az egyesek tudatában él s mégis társadalmi factor, így vagyunk a többi társadalmi tényezőkkel is. Létezik-e például főként napjainkban szilárdabb kapcsolata a társadalmi együttérzésnek a közösen beszélt nyelvvel? És lehet-e azt állítani, hogy bármely nyelvnek saját egyéni öntudata volna? Ez is kizárólag egyenként a közös nyelvet beszélőknek tudata csupán.

Hol kezdődik ez a tudat?

Wundt, a modern pszichiatrák apostola, azt tanítja Hegedűs L. szerint is, hogy az öntudat határait biztosan kijelölni nem lehet, mivel a belső állapotok bárminő összeköttetésében megjelenhetik a tudatnak valamely foka. Erre a kijelentésre alapítva szerzőnk tehát azt következteti, hogy a társadalomnak is lehet öntudata.

Csakhogy igen lényeges hiba csúszik a hivatkozásba. Modern psychologus nem állíthatja, hogy olyan öntudat is léteznék a világon, a melynek nincs semmiféle materialis széke. Sőt éppen szerzőnk idézetében áll, hogy az öntudat ott kezdődik, a hol élet van, s így már az összehuzódó plasmában.

Részünkről azt hiszük, hogy még a szervesetlen anyag is, amikor elárulja, hogy egy másik anyag megjelenését érzi s például savra mozgásba jő, az öntudat kezdetét jelzi. Az öntudat élőlényeknél már meglevő és kívülről ható benyomásoknak visszaverődése, önmaga csakugyan távolról sem anyag, de anyag nélkül mire és miként fogja fel és őrizze meg a benyomásokat, miként vésesse magába azoknak létezését, tudatát?

Szerzőnk egész művének összes tendenciája annak

bebizonyítására van szánva, hogy azért létezik szervezet, mert van társadalmi öntudat; azért van társadalmi szervezet, mert tud magáról. Részünkről azonban ismételjük, hogy csakis az egyesek tudnak az egész társadalomról, csakis egyeseknek a társadalomban lehetséges benyomásokat felfogni, azokra reagálni, éppen azért, mert van megfogható szervük *hozzá*, a melyeknek segítségével azokat felfogva egymás mellé helyezhetik, mert van testük. Ha azonban Hegedűs lenézi azokat, a kik testet képzelnek a társadalom részére, ki lesz az, a ki tudást szerez magáról és a reáható benyomásokról? Helyes logikai következetességgel mutassák be a sociologusok előbb azokat a szerveket, a melyek a külbenyomások felvételét eszközlik és azután következtessék azt, hogy a társadalomnak van öntudata, de ne állítsák oda ezt az öntudatot, a mely hol van, hol nincs, hol kisebb, hol nagyobb mértékben van és egyszerre az egyéneken is, a társadalomban is van és a miért az utóbbiban is volna, tehát van neki önálló szervezete is, a mi azonban olyan önálló szervezet, mely megtappintás alá nem eshetik. Válgjon lehetséges-e elképzelni a társadalomra nézve egy „szakadozott énM? Az „én” csakis egy, a külső benyomásokat felfogni alkalmas testi szervekkel felruházott élő lény lehet „megszakadozott” állapotok nélkül. Ha ilyen nincs, öntudat sincs. Ha egyik sincs, tudomány sem létezik, a melyik . a nem létező társadalmi szervezet részére a más szerves lényekkel közös törvényt megállapíthassa. Sociologusokat a társadalom azon talányszerű tulajdonsága vezeti félre, a mely szerint jelenségei eltérők az egyes ember életében mutatkozó tünemé-

nyektől, sőt igen számos esetben a társadalom önkénytelenül magával ragadja nemcsak országok, hanem világrészek lakosságát s igen gyakran kényszerítőleg is szembe helyezkedik az egyessel. Keresztes háborúba induló országok és gyermekcsapatok, a világ minden tájára szétterjedő egységes francia és angol divat, futótűzként terjedő forradalmi láz és a statistika által kimutatott sok, egy fajta társadalmi jelenség kézzelfoghatólag bizonyítja a társadalomnak egyesekre kiterjedő hatalmát. Miként Fouillée mondja „eszméivel”, a melyek szintén csak erők, „a társadalom visszahat önmagára”.

Miként lehessen feltételezni egy, sem testtel, sem lélekkel nem bíró, seholsem létező lényről ily átalakító erőt és hatalmat? Sociologus, a ki a szervezeteknek csak élettanát fogadja el, a talányt csak úgy fejtheti meg a maga részére, ha a társadalmat is az állatkert lakosai közé sorozza. Az a része pedig ezen tudósoknak, a mely lelki egységet és főként öntudatot tulajdonít a társadalomnak kénytelen a szellemek között adni a társadalomnak igen tekintélyes állást; szóval mindkettő személyes létezését.

A már fennebb előadottakból is meggyőződhetett olvasónk, hogy mind a két feltevés pusztá babona. Ez a hatalmas társadalom sehol sem lakik máshol, mint az őt alkotó emberekben. Két egyén, a kinek akarata egyez akár az által, mert egy véleményen vannak; akár az által, hogy egyik megnyerte a maga részére a másikat, — épen kétszer olyan erős, mint két más, egymástól különböző célokra működő egyén. Az új erő, mely együttvéve nagyobb mint külön-külön tekintve ugyanazon négy egyes ember erejét, képzetek,

törekvések egységéből ered. Viszont ezen egyeségnek tudata teljesen átalakítja, a róla fogalmat szerző egyén képzeletét is. Egy nemzetiségnek valamely tagja egészen másként fog társadalmilag viselkedni, ha annak képzelete él benne, hogy egy államban csak tízen vannak vele nyelvben és szokásokban, vallásban rokonok, mint akkor, ha a vele érzők tömege egy milliót tesz. És egészen más törekvéseket fog táplálni, ha ez a millió egységes, sok más milliót tevő nemzetben van elszórva, vagy, ha sokféle nemzetiség között egy tömegben él. A hegy ormán madár szárnyától megmozdított hópehelyből hógomoly ered és éhez hasonló lavina módjára növekszik nagyságban és erőben a társadalmi eszmeáramlatok által megindított mozgalom. Természetes, hogy a lavina nem fog hasonlítani sem alakjára, sem erejére a megindító madárhoz, vagy a hópelyhez.

Ember életét venni az egyesnek főbenjáró bűn, de ha egyező akarat bizonyos esetekre törvénybe iktatja a fejvesztést, átváltozik társadalmi kötelességgé. A vélemény, ha egyes áll vele szemben, tiszteletet követel, de országoknak évszázadokon át erény volt ördögöket üldözni, boszorkányokat úsztatni, eretneket kerékbe törni, ezreivel máglyára hurczolni. Vallásos ceremóniákban, népviseletben és különböző századok divataiban, szokásaiban nem létezik olyan képtelenség, a melyet bizonyos társadalom bizonyos időben a közvélemény erejénél fogva nem tartott volna szentnek és szűz igazságnak, és a melyet más idő és más társadalom ne tett volna nevetség tárgyává, vagy nem sorozott volna a társadalmi bűnök közé.

Az ily szerű történelmi tanulságok beszélnek arról, miként változnak át társadalmi ható erőkké, és felülkerekedvén, miként tartanak évszázadokon át uralmuk alatt országokat a legfonákabb emberi képzetek. A közös eszmék tartalma — mond Giddings, — határozza meg a társadalmilag élő ember cselekedeteit. Mert az akarat mindenek felett az eszmének engedelmeskedik. Ezek a vezéreszmék, társadalmi ideálok nemcsak születnek, hanem nőnek, szaporítanak, utódokat nevelnek, de mindig csak sokaknak, élőknek és elhunytaknak újabb nemzedékekbe oltott képzete valamennyi és életük addig terjed, a míg ugyancsak emberekben keletkező újabb elvek ostroma alatt össze nem roskadnak.

Vannak azonban sociologusok, a kiket félrevezet az egységes cél, a mely a társadalomban ezen közös elvekből kidomborodik. Külön irodalmat alkot a társadalmi tudományok terén a *célelmélet*, a melyet itt csak annyiban érintünk, a mennyiben a társadalom szerves létére vonnak belőle következtetést. A társadalom célokat követ, mindhogy pedig öntudatos célokért csak szerves lény küzdhet, a társadalom stbbi.

Első tekintetre igen erősnek tűnik fel az olyan elméi, a minővel például az amerikai Mackenzie „Bevezetés a társadalmi bölcseletbe” című művében szerves elméletét ez irányban megalapozza.

„Az elemeket — úgy mond — külső erő egyesíti és összetartja. Ekkor az egység mechanikai. Vagy az egyesüléssel elvesztik eredeti tulajdonságaikat. Ekkor az egyesülés vegyi. Vagy a részek az egészhez való viszonyukban bizonyos függetlenségüket megtartják. Ekkor az egység szerves.”

„A szervezet részei nem külső, — milyen a mechanikai egybefüggés, — hanem belső vonatkozásban vannak egymáshoz és egy célnak szolgálnak, a mely az egész eszméjében rejlik. Tehát benső fejlődésük van egy eszme megvalósítására (például a tölgyfa.) Azt kérdi tehát:„ 1. a társadalom részei benső (nem külső, mechanikai) vonatkozásban állanak-é egymáshoz és az egészhez? 2. növekszik-é belülről a társadalom? — 3. törekszik-éa társadalom valamely benne rejlő célra? Ha mindhárom feltétel fenforog, a társadalom organismus”.

Erre az ügyesen, de nem épen oly alaposan kieszelt rendszerre szükséges megjegyezni a következőket:

1. A világrendet nem külső, hanem benne rejlő erő tartja fenn, és a csillagrendszer még sem Organismus. 2. Egy magában álló jegeczet is csak saját benső ereje tart össze, a külsők ellenben elmálasztják, szétszedik, pedig szerves test. Nem minden organismus tehát, a mit benső erő tart együtt.

3. Nincs tudomásunk róla, hogy a növényben a levél, gyökér, virág, állatokban a szív és agy „bizonyos függetlenségre” szerződött volna egymással, sőt mindenütt a legszorosabb függési viszonyt találjuk s egyiknek pusztulása magával vonja a másiknak halálát.

4. Arról sincs tudomásunk, hogy a tölgyfának volna saját eszméje, a melynek gondolata ozerint alakitná ömagát. Mi azt hiszük, hogy a makkban olyan kapcsolata rejlik az atomoknak, a mely minden eszme nélkül megfelelő fizikai viszonyok között mindig azonegy tölgy kinézésü kapcsolatát hozza létre az

anyagának. Eszméje csak annak lehet, a minnek agya van, a mivel képzetei összekapcsolása útján gondolatot hozhat létre. A tölgyfának nincs gondolata önmagáról, hanem csak nekünk van képzetünk róla.

5. A társadalom részei épen úgy állanak benső, miként külső vonatkozásban egymáshoz és az egészhez. Nemzetközi sociálistákat, szomszéd államokkal kacérkodó nemzetiségeket csak külső mechanikai kényszer köt bizonyos államhoz, valamint egyik társadalmi alakulathoz azokat, a kik emennek megbuktatására törekszenek. Vallásos meggyőzések kiirtására törekvő felekezetek, egymásra agyarkodó pártok és társadalmi osztályok, örökös vizzályt fentartó egyesületek, egymás tönkretételére irányuló ipari és kereskedelmi vállalkozások; az általános verseny, a mely rendszerint egyik félnek gyengülésével vagy bukásával jár, — aligha bizonyítéka annak, hogy a társadalom benső kapcsolattal egy célra törekednék.

6. Azt kérdi szerzőnk, hogy növekszik-e belülről a társadalom? A vála-zunk reá az, hogy hol belülről, hol kívülről, hol növekszik, hol apad. Az amerikai társadalom nagy mértékben növekedett kívülről, az európai annyival apadt. Minden körülmények között az egyesek nőnek és szaporodnak, ha azonban a társadalmat eltekintve vizsgáljuk a benne élő egyedektől, miként azt még Spencer is szükségesnek tartja, akkor ez az elvont fogalom sem kívülről, sem belülről se nem nő, se nem apad. Ha tehát a felállított három feltétel okvetlenül szükséges ahoz, hogy a társadalom, mint organismus megállja a helyét, sohasem lesz belőle élő szervezet.

Az ellentétes törekvések óriási halmazából és

életalálküszdelméből azonban mégis domborodnak ki egy némely közös célok, a miket Lilienfeld typosoknak nevezne, csakhogy ezek nem a társadalomnak előjre kitűzött céljai, hanem a fenne foglaltak egy-egy törekvéseinek *eredményei* Ép oly módon, miként a makk szerves összetételének eredménye a tölgy. Indiai braminok, egiptomi hierarchia, görög szobrászok és bölcsészek, római jogászok, velencei kalmarok bizonyos határozott jelleget adtak különböző társadalmaknak s létesültek egyházi vagy művészies, jogász vagy kereskedő államfajok, de egyik sem azon feltett céllal, hogy egyik vagy a másik lesz. Társadalom létezik, a mióta — úgy látszik, — ember van, de a legkritkább esetek közé tartozik, hogy a külön célokra alakult szövetkezetektől eltekintve, az egész társadalom vagy annak legpregnánsabb alakulata, az állam, meghatározta volna saját lételének célját. Az egyesült államok, a német és svájci szövetség, a francia alkotmányozó gyűlés létrejövetelük alkalmával kimondották egyesülésük vagy alkotmányuk célját. Erő, egység, becsület, igazság, emberi jog, nemzeti jólét alkotják ezen kijelentések tartalmát. Ha azonban visszatekintenek ezen államok arra a munkakörre, a melyet születésök óta betöltöttek, bizonyára megütődnének a meghatározások egyoldalúságán és azon a kiáltó ellentéteken, a melyek a véghezvitt állami cselekedetek száma, azoknak jellege és a kitűzött célok között fennforognak, holott az állami tevékenység még mindig igen csekély része a társadalmi munkának.

Távrolról sem szólhatni tehát egységes társadalmi célról és sohasem vizsgálhatni azt, hogy valamely

társadalom teljes egészében mily célokat tűzött maga elé, mivel, ha ezt valaki felösmerni véli, akkor félreösmeri; hanem csak azt, hogy a közös törekvések minő eredményeket mutatnak fel. Szóval történelmi tanúságokból és nem a fennebbihez hasonló theoreticus meghatározásokból ösmerhetni meg a társadalmat. Társadalomban létrejövő egyesületek szoktak maguk elé világosan körülírt célokat kitűzni és többékevésbé el is érik azt, de egy városszépítő vagy antialkoholista egyesületet nem tekint a sociologia élő szervezetnek, mivel kézzelfoghatólag magukon viselik az emberi készítmény jellegét; az organismusnak pedig elődöktől származnia, önmagából fejlődnie és szaporítania szükséges, a mi például egy kőolajfinomító részvénytársaságra sehogysen talál. Elvileg nem volna kizárva, hogy valamely társadalom is közmegegyezéssel célt tűzzön maga elé, a mennyiben nem akadályozza meg ebben a benne rejlő ellentétes célok végtelensége. Ez a kitűzött cél azonban ép oly kevésbé bizonyítana organicus lénye mellett, mint a hogy a szépművészeti társulatok Kohn és társának szemétkihordó vállalatáig nem követelik maguk részére, hogy élő lényeknek tartassanak. Szervezve, sokszor igen jól szervezve, vannak mindezen társadalmi jelenségek és egyetértünk azon sociologusokkal, a kik felcserélik az „organismus” szót az „organisational, de még ezt sem fogadhatjuk el oly értelemben, hogy — mondjuk — valamely ország határai között élő társadalom egységes szervezkedés volna. Ez a társadalom csak állami oldaláról egységes organisatio, vagy ha egy religiót követ, vallásos oldaláról, de a társadalomnak magá-

nak épen az a jellegzetes tulajdonsága, hogy egységes organisatiója nincs, hanem az organisatiók halmazát foglalja magában.

Mindezen fejtegetések után szinte felesleges volna a szerves elmélettel tovább is foglalkozni, ha még mindig nem volnánk erősfejű sociologusok, a kiknek eddig nem érintett érveléseit ellenünk fordíthatnák, s könnyen azon gyanúba keveredhetnénk, hogy vagy nem ösmertük azokat, vagy ki akartunk térni előlük.

A szerves elméletnek ezen makacs hívei még Spencert is megcáfolják azon állításában, hogy a társadalom azon oknál fogva is különbözik a szerves lényektől, mivel egyedeinek külön-külön is öntudata van. Ezek a sociologusok a társadalmon kívül fedeztek is fel egyetlen szerves lényt, a melynek tagjai bizonyos önállóságot tanúsítanak, s ez a myxomicetes; de különben is azon véleményben vannak, hogy a társadalom egységéhez egyáltalán elégséges a tényekben nyilatkozó egység. Vándormadarak légi utazása, állati társadalmak szigorúan következetes egyöntetű eljárása eléggé bizonyítják, hogy megtappintható szerves kötelékek nélkül is öntudatos személyiségek jöhetnek létre. Maga az ember is csak összetett egység és személyisége csak a benne rejlő erők összeműködésének eredménye.

Részünkről nem tartunk igényt olyan feltevésre, hogy előzetesen feltett szándékból minden sociologus elvet hivatásból ledorongolunk és nem magának a sociologia tanításainak gyengéi provocálják bírálattunkat. A fennebbi indokolásnak is teljes készséggel beösmernjük igazságát a társadalom egységes jelenségeire vonatkozólag, sőt azt is beösmernjük, hogy

ezen egységes törekvések igen számos esetben reális-személyiséget öltenek magukra, így az állami legfőbb hatalom, a mit souverénitásnak nevezünk, az államfőben tényleg meg van személyesítve, a miként más társadalmi erők pártok vezetőiben, egyesületek elnökeiben szerves személyiségre tesznek szert. Előtünk csak az tartozik a mesék világába, hogy ezen személyiségeken kívül, a vándorló madár csapat vezetőjén, a méhkasnak királynéján kívül más testi vagy lelki személyiségek léteznének a társas együttműködés következtében. A legtöbb esetben bizonyos látható személy cselekszik az egésznek nevében, de az egyesekben élő képzet szintén lelki állapotokat és testi tevékenységet kelthet fel másokban egy külön kiszemelt egyéniség közreműködése nélkül is. Ez a része az legfőképpen a társadalmi tüneményeknek, a melyeket a sociologia tárgyal, állítván, hogy egy nagy, egységes, természeti úton keletkező személy kezében a többiek csak önkénytelen eszközök.

A mi pedig azon állítást illeti, hogy az egyes személy is csak összetett, ezen a nyomon minden személyiség eltűnhetik a földről, hiszen az aether és vonzóerő kapcsolatával az egész mindenség összetett, illetve egy egész. De már maga aszó: „összetett” világosan mutatja, hogy előzetesen részeket különböztetünk meg, a melyekből összetettünk valamit. Ezen részeket csakis úgy bírjuk észlelni, ha egymástól elválva jelentkeznek felfogasunkban, vagy ha egyesülve vannak, a részek egymástól különböznek. Válgjon lehet-e társadalmat egyes embertől így elkülönítve valahol tapasztalatilag létezőnek mondani, tehát ez alapon az ő személyiségét bármily összetett légyen is, valahol érzékelhetővé tenni?

Descartes a személyi létezés legelső fogantyújának ezt a tételt állítja fel: „cogito ergo sum”. Ezen egyetlen tétel igazságából vonja le mindehnek a létezését. A nélkül, hogy a Descartes-féle elvont logikai építmények bámulói közé sorakoznánk, első követelménynek tartjuk a társadalom személyiségétől hogy gondolkozásával bizonyítsa be lételetét. Ha igazoljuk azt, hogy a társadalom összetett személy, éhez legalább annyit még szükséges demonstrálni, hogy test nélkül, fej nélkül, agy nélkül gondolkodni tud. Ezzel azonban a sociologia adós marad.

Nem vehetni tőlünk tehát rossz nevén, ha ezen nagy organicus személyiségben semmi hitünk és bizodalunk nincs. Azt tartjuk, hogy ily irányú hitetlenségünknek a fennebbiekben elfogadható okait soroltuk fel, s talán túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a sociologia sarktétele, a szerves elmélet ezen személyiséggel testestül-lelkestül el van hántolva.

De strigis, quae non sunt, nulla quaestio fiat.

De azért még sincs okunk ujjongani a ravatal felett. A legszebb emberi gondolatok közül való egységesen fogva fel a világot, a természeti törvényeket ösmerni fel a társadalomban is.

Bármennyire téves valamennyi fejlődési elmélet, a mely ezen törvényekre vél támaszkodni, csak a vállalat kivihetetlenségének bizonyítékaidé nem dönti meg a gondolat nagyszabású conceptióját. A társadalmi tudományokkal foglalkozók csak irigykedve tekinthetnek a természettudományoknak biztos ösvényeken járó, páratlan haladására: a szilárd alapokon nyugvó fisikai és vegytani törvényekre. S ha a tudatlanság szokott elbizakodottsága nem vesz erőt

azokon, a kik a társadalmi élet titkait kutatják, kétségbeeséssel állanak meg a határtalanul bonyolult, sokfelé hullámzó, milliónyi és milliónyi életérdek harcától izzó, beláthatatlan gomoly elriasztó szertelessége előtt.

A társadalom a legszebb, a legnagyobb és legméltóbb tárgya a tudományos tanulmánynak, de épen határtalan bonyolultsága és sokoldalúsága miatt ez alaktalan tömeghez csak részleteinek vizsgálatával közeledhetni. Ez óriási gordiusi csomó csak szálanként boncolható és csak aként lehetséges helyes fogalmat szerezni az egésze-ről, ha alkotó elemei egyenként kerülnek lelkiösmeretes vizsgálat alá. Mielőtt a sociologia fejlődési elméleteinek bírálataba bocsátkoznánk, ezen állításunkat talán legalaposabban igazolhatjuk egy futólagos szemlével azon legáltalánosabb jellegű elméletek felett, a melyeket gondolkodó fők a mi tudomásunk szerint, mint általános érvényességű törvényt állítottak fel az emberi társadalomra nézve. Bevesszük ezen törvények közé a történelmi bölceletek, sőt vallásos tanok legáltalánosabb jellegű következtetéseit is, miután azt tartjuk, hogy a történelmi bölcelet csak annyiban különbözik a sociológiától, hogy ez utóbbi a társadalomra nézve felállított törvényeket azonosítja a természeti törvényekkel, míg ellenben a történelmi bölcelet kizárólag az emberi társadalom törvényeit kutatja; a vallás pedig azon törvényeket szentesíti, a melyeket az emberi társadalom fentartására legüdvösebbeknek tekint, a melyek tehát ennek szintén élet-feltételei.

Tekintsünk tehát ezen törvényekre.

Ezek között talán a legrégebb és legtovább tar-

totta fenn magát az a feltevés, a mely az *ellentétek termékenyítő erejéből, actiók és reactiókból, újabb elnevezés szerint a különböző energiákból* magyarázza meg a fejlődést: „az ember trageodiáját.” A babiloni emlékek között, miként emiutók, mind feltalálták a világ teremtésének, a genesisnek későbbi bibliai leírását, de a kezdő ponton a világ keletkezését ezen vallásos emlékek nem egy öntudatos íeremtőnek tulajdonítják, hanem szerintük a hét napot megelőzte még egy nap, az ellentétes *elemek óriási küzdelme* két őslény szörnyű tusájával képviselve.

Ez az alapfelfogás, a *jónak és rossznak* tusája végig vonul a legtöbb vallásos elméleten, Ormuzd és Árimanon kezdve a keresztyén menyországon és poklon, Göthe Faustján, Hegel bölcseletén, Madách remekművén keresztül a modern individualismusig, az *elvek és ellentétes törekvések* szabad küzdelmének talán Stuart Mill által a szabadságról írt művében legmélyebben igazolt, legrokonszenvesebb apotheozisáig. A keresztyén vallás ez örökharc csillapítására a *béke és szeretet* elveit tűzte ki megvalósítandó társadalmi ideáloknak.

Spencer és követői szintén az egész mindenséget átkaroló tüneményből indulnak ki és a legmagasabb alaptörvénynek a nebularis elmélet alapján azt tartják, hogy az egységes anyag az evolutio során különmemüekké *differentiálódik*, az elvált részek azonban függési viszonyba jönnek egymással és úgy az égi testek, miként a különböző foglalkozások, a társadalomban organicus egységgé *integrálódnak*. Az erők szabad küzdelmét, miként a természetben a Darwin-féle természetes *kiválogatás* elvének alapján

a társadalom legüdvösebb törvényének ösmerik, a mi azonban szerintök a társadalmi *egyensúly állapota*ra fog vezetni.

Ugyanazon társadalmi chimera, a melyet Spencerrel meiev ellentétben az egyéni szabadság helyett társadalmi erőszak segítségével a sociálisták szintén ki akarnak vívni.

Mások azonban — miként Saint Simon — a világegyetem *nehézkedési törvényét*, vagy — miként Fourier — a társadalomban is tapasztalható *vonzó* és *taszító* erőket tekintik azon tényezőknek, a melyek ember sorsa felett intézkednek. Ide sorakoznak a *vegvi rokonságra*, a társadalmi *rokon- és ellenszenvre*, a villamos *positív* és *negatív* áramokra, az organiszmusoknak ezekkel rokon *parzasi* és *nemi* ösztöneire, a világegyetem gyors *felgyűlésára* és lassú *lehűlésére* (Jász G.) alapított fejlődési tanok.

A mely elméletek nem ily fizikai és mechanical alaptörvényből fejtik meg a létei titkát, szellemi erőkre vezetik vissza a mindenség eredetét és íenmaradását. Ezek közt első sorban a keresztyén világnézet *egyetlen öntudatos lény céltudatos teremtő és fenntartó* erejének tulajdonítja az egész mindenség berendezését. Kant az *akaratot* mutatja be, mint a világ mozgató erejét s azt tartja, hogy a mindenség létezésének „önmaga” (Ding an sich) az oka; habár könyvecskét is írt „az Isten lételének bizonyítékaidból.

A ködös Hegel — a kit a míg élt, reactionariusnak és vallásos bölcselőnek tartottak, de hatalmas oskolájából istentagadók és túlbuzgó hívek egyaránt kerültek ki, — a *világeszme fejlődésében*, az állítás és tagadás nyomán keletkező *levésben* keresi a létező titkát. Rokonságban áll vele az egész ókor, a Budha

vallás és a modern természettudósok túlnyomó többségének világfelfogása, mely azt hiszi, hogy a *természetben rejlő erők* önmagukból hozták létre mindazt, a mi van és intézik ma is a világ sorsát.”Itt válik el az egymással küzdő két alapfelfogás, a *dualismus*, a mely *szellemi* és *anyag*i erőt különböztet meg, és a monizmus, a mely *egy forrásból eredőnek* tartja a kettőt. A dualizmusban is kétféle alapelveket kell meg különböztetnünk: egyik, a mely szerint a lelki erő legtökéletesebb egysége, a Mindenható, önállólag kívülről teremtette semmiből a világot, a másik pedig abban áll, hogy az örök szellem, mindennek ősforrása benne él és együtt működik az anyaggal.

Az előbbi, keresztyén felfogásban, ismét két elentétes nézet alakult ki. Az egyik szerint a Mindenható által eredetileg a természetbe helyezett törvények szerint a mindenség további beavatkozás nélkül folytatja útját. Ellenben a másik theologiai felfogás szerint a Teremtő műve örökkön tartó éber gondozásának tárgya. Viszont a monizmus hívei között is kft felekezetet kell megkülönböztetnünk: egyik csakis *fizikai, és vegyi törvényeket ösmer*, (Spencer és követői) melyek magukban foglalják a szellemi jelenségeket is, míg ellenben a másik fél, ha elősmeri is, hogy az anyag tulajdonságaiból erednek a szellemi tünetmények is, de *a szellemi életnek külön sajdt törvényeit kutatja*, ha mindjárt ezt az anyagi törvényekkel összefüggésben cselekszi is.

Hartman Ede, a modern német bölcselet legnépszerűbb alakja vaskos kötetben bizonyítja „*Az öntudatlan*” hatalmát és mindazt, a mi van, az ő művének tekinti.

A bölcselőknek az a része, a mely az emberiség történelmét nem kapcsolja össze az egész mindenséget kormányzó törvényekkel, önáilólag a társadalmat tárgyalja.

Comte — miként előbb említők — úgy találja, hogy mindenek felett a *vallásos felfogásban nyilvánul* meg az emberi fejlődés különböző foka. A *bálványimádással* kezdvén, a társadalmak további fejlődésük rendjén a *több istenimadásról* áttérnek az evolutio magasabb fokán az *egy Istennek imádására*, erről a *metafizikai elméletekre*, végül a pozitivizmus hatalomra jutásával az *emberiség* maga lesz az ember istene. Vannak sociologusok, mint például Kidd, a kik szintén a vallásos eszmék fejlődésére alapítják evolutionális törvényeiket, de ellentétben Comte-tal nem a pozitív tudásnak, hanem az elvont vallásos eszméknek, magának a mai értelemben vett *vallásosság további hódításának* jósolnak jövőt. Ezekkel szembe helyezhetjük azokat, a kik önkény telén *gépies mozgásokat* és azokat, a kik *anyagi mozgató* erőket mutatnak ki a társadalomban. Az elsők között kell fel említenünk a görög stoicusokat, a kiknek felfogása szerint — s ebben egyetért velük a socialista Laveley — *körben forog* az emberiség történelme, azaz mindig visszatér oda, a honnan kiindult. Ez a körjárat szerintök az „*isteni*”, a „*hősi*” és „*emberi*” korok ismétlődésével megy végbe, a mi megfelel némileg a sociologusok *pásztorkodó, hódító és ipari* társadalmainak azon különbséggel, hogy modern sociologusok szerint a fejlődés rendén minden csak előre mehet. Ezt a felfogást illusztrálhatnók még Aristotelesnek a kormányformák osztályozásai között leg-

tartósabb elméletével, mely szerint az állami legfőbb hatalom az egyes zsarnokról átszáll többekre, az aristocratiára, ezekről a népre és innen ismét csak egyesre? s így a kört elől kezdi. Az olasz történettudós, Vico azt tanítja, hogy ezen körök, a melyeket a történelem leír, hova-tovább nagyobbodnak, míg ellenben mások, mint Lilienfeld, Greef azt hiszik, hogy ez a körforgás *csavarmenetet* ír le, azaz ismétli ugyan magát a történelem, de egyszersmind szakadatlanul előre tör. Saint Simon, Comte-nak előbb barátja, később ellensége, a *gyermek* és a *növendékkor*, az *érettség* és *öregség* megfelelő tüneteit látja a történelemben, állítván, hogy az emberiség gyermekkorát a *kézimunkák és az alkotás szeretete jellemzik*, a növendékkort az *aesthetikai törekvések*, az érettséget a katonai *ambitio*, az *öregséget a tudomány szeretete*. Szontágh a történelemben az ókort az emberiség *gyermekkorához*, a középkort *az ifjú- és az új kort a férfikorhoz* hasonlítja. Pikler az államok átváltozásait a *rovarok átalakulásaival*, a *nemi érettség* bekövetkezésével helyezi párhuzamba. Lippert I. művelődéstörténelmében a *megélhetés gondját* tekinti a haladás ősi rugójának, különös súlyt fektetvén az ember anyagi szükségleteire: a tűz, kezdetleges szerszámok, az öltözet, az étel készítésének keletkezésére, a tápláló növények, kábító italok terjesztésére stb. A megélhetés gondjának ezen elméletével rokon Spencer elmélete *a belsőkhöz való alkalmazkodási kényszeréről*, mely szerint a körülmények szabják meg egyeseknek, s egész nemzeteknek is belső szervezetét, cselekedeteit, sőt gondolatait is.

E tan, bár alárendeltségben jelentkezik nála a differenciatio és integratio még magasabb rendű, mert az egész szerves és szervetlen világot átölelő fel-fogásában, mégis magasabb rendű a most említett és csak az emberi társadalomra vonatkozó elméleteknél, miután nemcsak az ember, hanem az egész szerves világ fejlődését szabná meg. Comte is megkülönböztet fennebbi általános jellegű feltevésének keretén belül másodrendű társadalmi tényezőket. Ezek: 1. az *éhség* és *hiányérzés*. 2. a *halál*, a mit az új nemzedékekben testi és szellemi feltámadás követ. 3. a *népesség szaporodása*, a mely a társadalmi tevékenységet fokozza. Letourneau a következő fejlődési fokozatot állítja fel: 1. *A vadallatias szokások* kora az emberevéssel 2. *a vad emberek kora* mérsékelt embeievéssel és nemileg szervezett társadalommal; 3. a barbár *erkölcsök* kora a társadalom ellen elkövetett bűnök büntetésével; 4. *a merkantil morál kora* a hasznosság elméletének uralmával, de ezen utóbbi kor teljességét csak a mi hamis erkölcsünk megváltozásával éri el. Hegel szerint a világtörténelem *a szabadság folytonos fejlődése*, az ázsiai népek szabadságától a görögök és rómaiak félszabadságán keresztül a modern világ teljes szabadságáig. Míg mások a történelem rendjén az *alsóbb osztályoknak folytonos emelkedését és beolvadását* állítják a felsőbb osztályokba (Kuncz), s ezt a rabszolgaság, jobbágyság megszűnésével, a jogegyenlőség kimondásával, a szellemi és vagyoni aristokratia rohamos szaporodásával igazolják. A szocialisták szerint nem a békés haladás, hanem *osztályharc* a népek történelme, s ezen örök

küzdelem volna a történelem bölcselete. lagosabbak az elnevezésben azok a sociologusok, a kik mint Gumplovicz, „fajharcnak” tüntetik fel az evolutiot, miután ez esetben a harcban álló fajok csakugyan egymás megsemmisítésére törek. Durkheim a társadalom gépies, *erőműtani és szerves* összetételének állapotait különbözteti meg. Kezdő társadalmakban az egyenlő világfelfogás alapján keletkező homogén részeket, miként a bizonyos mértékig különbözős szervesetlen elemeket, külső erő tartja össze, tehát csak mechanikai úton létesül az egység, míg nem a szükségesség, hogy az életfentartás céljából a részek kiegészítsék egymást, a társadalmat szervessé alakítja át. Spencer további fejtegetései fonalán abban találja a fejlődés másik alaj foyét, hogy a *hadakozó* társadalmak *ipari* társadalmakká alakulnak át. Az emberiség mozgató ereje, miként a sociálisták is vallják, az *anyagi boldogságra való törekvés*, és az erkölcsi eszmény: *a fájdalom nélküli élet*. Pattén S. L az *élvezetek és szenvedés gazdaságának* tekinti a társadalmi életet, míg Hegel azt tartja, „*hogy az eszme a történelem vezetője.*” Pikler Gy. „*a belátást*” tekinti a fejlődés tényezőjének; Carlyle *a nagy embereknek*, Nietzsche *az emberfeletti embernek* (Übermensch) Lacombe a *találmányoknak* adja ezen szerepet. A sociologia azonban mindezeket nem a történelem vezetőinek, hanem a fejlődés *szükségszerű termékeinek* tekinti. Engels a különböző egyéni célok és akaratok, az egymásra való változatos hatások eredményének nevezi a történelmet. Wagner A. a társadalom hajtó erőinek. 1. *a gazdasági előnyök* után való törekvést; 2. *munkadíjazást* és ezzel kapcsolatban *a büntetéstől*

való félelmet, 3. a becsületérzést és a szégyentől való retteget; 4. a foglalkozási vágyat; 5. a lelkiösmeret megnyugtatását tünteti fel. Buckle szerint: „a két nagy rugó,” mely a világot mozgatja, a *gazdagság* és *ösmeretek* utáni vágy. Humboldt szerint „a három öszzme: *szépség, igazság* és *jog*.” Steinthal szerint valamennyi között legerősebb a „*népszellem*”, tehát ő teremti a történelmet. Végül Tarde az ember határtalan *utánzási vágyából* magyarázza meg a társadalmi tüneményeket, s másokkal a „*társadalmi suggestio*” a kölcsönhatások, felülkerekedő különböző elvek, felfogások áradatszerű, mindent magával ragadó hatalmát bizonyítja be a társadalom felett.

Mindezen társadalmi törvényeknek rövid felsorolása meggyőzheti olvasónkat arról, hogy a végtelenül sokoldalú társadalmi élet *egységes törvénye* még nincs felfedezve, miután mindenik elmélet pusztá felemlítése már elégséges bizonyítéka a másik elmélet *egyoldalúságának* és a mindenikben kétségtelenül meglevő *részleges igazság* bizonyítéka annak, hogy egyik sem öleli fel a *teljes igazságot*. A fennebbi kísérletek után némi joggal állíthatjuk, hogy nem is fedezhető fel a társadalomnak a *mindenséggel egységes törvénye* azon egyszerű oknál fogva, miután *ilyen törvény nem létezik*. Osztjuk e részben a világhistorikusnak, Rankenak véleményét, a ki azt hiszi, hogy „a fejlődésben nem lehet valamely elvet felfedezni.” „Az emberiség a fejlődések végtelen változatosságát rejti magában”. Vagy ha sociologusaink inkább hisznek Comtenak, a ki két erős kötetten keresztül vizsgálván a históriát, csakis a történelmi fejlődésre kísértett meg egy, ma már túlhaladott vallásos fejlődési elméletet

construálni, akkor íme idézzük a saját beösméréseit: „A világegyetem- törvényeinek általunk elérhető meg- ösmérése csak töredékes és valóságos egységre nem vezethető vissza. Tárgyas összetétel, Decartes és a régi gondolkodóknak álma, lehetetlen. A reális világ törvényei *sokfélék* és egymásra való hatásuknak módja sokkal *bonyohdtabb*, hogy sem elménk az esetek túlnyomó részében helyesen követni és kimutatni tudná. Az egyetlen összekapcsoló elv tudásunkban azoknak viszonya a mi szükségleteinkhez és erre kell alapi- tanunk a rendszeresítést.”

Valóban aranyzavak! Mennyi hiábavaló fárad- ságos munka lett volna megkímélve, ha Comte köve- tői a fennebbi alapos igazságot is oly híven követ- ték volna, mint a mester más irányú alaptalan követ- keztetéseit.

Az egységes nagy törvényt, most már világos, — a társadalom és a mindenség tünetényei felett nem sikerült felfedezni és nincs más út, mint vissza- térni azon módszerhez, mely a társadalomban mu- tatkozó rokonjelenségeknek egymáshoz hasonló tüne- ményeit vizsgálja, s ha nem is minden körülmények, hanem az esetek túlnyomó számában érvényesülő törvényeket mutat ki. Túlzás nélkül konstatálhatjuk, hogy jogtudományban, etikában, közgazdaságtanban előző századok ez úton olyan törvényeket állapítottak meg, a melyeknek értékét változó idők sem rombol- ták le. A nemzetgazdaságtanban a termelő erők, a kereset és kínálat, a javak megosztásának stb. alap- elvei egymagukban nagyobb szolgálatot tettek az emberiségnek a sociológiánál. Még mindig szerfelett háládatos tér mutatkozik a társadalmi kutató részére

és az emberi öszéletnek még sok mély titka és sok újabb terméke szorul felderítésre, komoly tanulmányra, de az emberi társadalom vizsgálatát csak az *emberen* lehet kezdeni és a társadalmi élet összjelenségei is csak részleteiben vizsgálva engednek betekintést.

Az idők jele e részben Durkheim legújabb módszertani értekezése, a mely már *társadalmi morphologia, vallási, erkölcsi, gazdasági és jogi* sociológiára osztja fel a társadalomtant, felibük helyezvén az *általános* sociológiát, a mely amazoknak végső (?) eredményeit dolgozza fel. Durkheim a történelmet és a statistikát tekinti a társadalmi vizsgálódás legalkalmasabb eszközeinek, ugyanazon eszközöket, a melyeket a sociologia előtt az államtanírók szoktak használni, de a mely tudományágak közül egyiknek sem lehet tárgya a növény- és állatvilág, a társadalmon kívül élő szerves természet. Mindenesetre mélyen jellemző, hogy a „Magyar társadalomtudományi” folyóirat felfogása szerint a fennebb közölt felosztásra „semmi szükség sincs” még pedig azért nincs, mivel „a társadalmi morphologia kérdéseivel a földrajz, a népességi statistika és az ethnografia *eddig is* foglalkozott, a vallás és az erkölcs sociológiáját a művelődés-történet; a jog és gazdasági sociológiát a jogbölcselet, illetőleg a nemzetgazdaságtan *teszik feleslegessé.*”

Ha már most az „általános sociologia” részére a fennebbiek tanúsága szerint „az általános érvényű törvény ék,” jobban mondva az „általános érvényű törvény” — miután azonegy dologra, a társadalmi fejlődésre nézve több törvény nem törvény, — nem létezik, tárgya sincs a sociológiának s az idézett so-

rokban ki van mondva a sociologia felett a halálos ítélet.

Comte-tól kezdve immár tekintélyes 80 éves kort ért meg a sociologia. Elég ideje volt tehát a vele foglalkozó gondolkodó fők erélyes munkájának, hogy legalább útba indítsa ezt a tudományt. Ezzel szemben követői most hozakodnak elő mind sűrűbben a beösméréssel, hogy a „sociologia még csecsemő korát éli.” Eddigi vívmányainak tudományos értékét és értelmét tekintve csakugyan nem is emelkedett e tudományág magasabbra a csecsemő gyugyögésénél, s gyanúnk van rá, hogy ez a késői gyermekkor a sok önérzettel hirdetett tudománynak nem *kezdését*, hanem *végét* jelenti.

Reméljük, hogy további vizsgálódásaink is megerősítik e gyanút, de az előbb felsorolt társadalmi törvényekre szükségesnek tartjuk megállapítani már most, hogy ezek közt az egész mindenséget átható egységesnek látszó törvények, a melyek kihatással vannak a társadalomra is, mint például az *attractio* vagy *nehézkedés törvénye*, avagy Spencer szerint az „össze nem függő egyneműnek átváltozása egybefüggő különeműséggé,” a társadalmi élet lényeges tüneteményeire vonatkozólag semmitmondó, mechanicus külsőségek, a melyeket maguk az elméletek készítői a társadalom életéből vagy történelméből merített egészen más természetű fejlődési törvényekkel helyettesítenek vagy kiegészítenek. Viszont szükséges megállapítanunk azt is, hogy ezen társadalmi törvények túlnyomó része nem a növény- és állatvilág szerves tüneteményeiből van lehozva, tehát e részben a szerves elmélet semmiféle segítségére sincs sociológusainknak.

Az, a mit továbbá a sociologia fejlődésnek nevez, nem egyéb, mint a természet rendje vagy a tények logicája: működésben levő erők vagy okok eredője; különböző változások, a melyek azonban társadalmi szempontból ép úgy jelenthetnek fejlődést, — a minék régi szép neve haladás, — miként hátramaradást vagy visszaesést. A tények logicáját társadalmi téren is felderíteni a legszebb feladatok közé tartozik, s ha a tudós a helyes történelemírás rég ösmert módszerével, feltünteteti államok pusztulásának, mondjuk egy római birodalom összeomlásának, Franciaország felvirágzásának és leveretésének okait, ezzel kétségtelen szolgálókat tesz az okulásra tanított emberiségnek. Ez a foglalkozás azonban alapjában különbözik attól a merész vállalkozástól, a mely a társadalmak átalakulásait változatlan természeti törvényekre akarja visszavezetni.

Fejtegetéseink további folyamán kiterjeszkedünk arra is, hogy mi különbség van az állatvilág és a társadalom fejlődése között és részletes vizsgálat alá vesszük a fejlődési elméleteket, de már most jelezzük hogy egészben tévesnek tartjuk a társadalmi tünetmények központjává a fejlődést, a sociológiának ezt a legfőbb tárgyát, talán egyetlen és legerősebb vezéreszméjét tenni, miután az evolúció csak eredménye a társadalmi együttlétnek és a társadalmi embernek célja korántsem valmely *evolútio*, hanem *egyszerűen maga az élet*.

Ez a tarka és páratlanul változatos élet azonban korántsem *az állatnak élete az emberben*, a melyet a Spencer által legmagasabbrendű tudománynak hirdetett „élettan” tárgyál, hanem az az élet, a mely

nemcsak a fizikai és vegyi törvények, hanem a szintén természetes úton létrejövő akarat, eszmék, és erkölcsi elvek visszaható uralma alatt álló ember egész világát felöleli.

Összegezve ezek után eddigi vizsgálódásaink eredményét, első sorban világosságot óhajtván vetni az előbb felsorolt, oly sokféle fejlődési elméletre, azt hisszük, két ellentétes irányú nagyszabású törekvést olvashatni ki azokból. Az egyik, a természettudományi irányzatokat megelőző, metafizikai felfogás az ember szellemi életének tüneményei alapján iparkodott megfejteni az egész mindenség tüneményeit és ezek az „akarat” a „szellem,” az „eszme” és éhez hasonló lelki tüneményeket terjesztettek ki az egész mindenségre és úgy szólván az ember szellemi képére alkották meg elveiket az egész világot megindító és fenntartó erőről.

A másik hatalmas áramlatnak a természettudományok felfedezései adtak lökést és ez merő ellentétben a másik irányzattal, a természetben, vagyis közelebről meghatározva, az anyagi világban felfedezett törvényekből iparkodik természetes alapon megfejteni a mindenség és ebben a társadalmi élet jelenségeit is.

Mind a két irányzat a nyughatatlan emberi elmének ősidőktől fogva meglevő olyan tulajdonságából ered, a melyhez hasonlíthatót nem ösmerünk sem a növény-, sem az állatvilágban. Ez a mindeneknek fölébe emelkedő, legmagasabb törekvés: *egyetlen legfőbb okból megfejteni a mindenség összes tüneményeit.*

A mily messze a történelem lát, emberek között mindig rátalál e törekvésre és *elméletben* vallásos és bölcséleti rendszerek oldották meg a kutató elme rend-

szere a nagy feladatot. A pozitív bölcselet és nyomában a sociologia elmélet és hit helyett *tudással*, a természetnek feiösmert örök törvényére kísértette meg visszavezetni úgy az egész mindenség, valamint a társadalom jelenségeit.

Fejtegetéseink során méltányoltuk magát ez utóbbi törekvést, sőt magunk is azon egyedül helyesnek tartott álláspontnak erősségeit soroltuk fel, mely szerint a nap felkeltén kezdődőleg a csecsemőt mosolyra keltő édes álmokig a természet örök rendje szerint megy minden végbe a minket környező világban.

Mi vezetett most már mindezeknek dacára e dolgozat maga elé tűzött azon céljához, hogy felelősségre vonja a sociológiát az ember etikai világában és az eddigi államtani elméletek terén végzett rombolásaiért?

Válaszunk reá az, hogy a sociologia teljességgel nem tudta megoldani a maga elé tűzött célt, sőt azt tartjuk, hogy az anyagi világot kormányzó fizikai és chemiai törvényekből egyáltalán *lehetetlenség* megfejtetni a társadalmi tüneményeket.

Miért lehetetlenség?

Megtanította arra már Bacon is a gondolkodó világot, hogy ugyanazon okok ugyanazon okozatokat hozzák létre. Ha számbavehetnők a társadalomban az összes rejtett okokat és volna embernek ahoz tehetsége, hogy egyszerre ható számos oknak következményeit is megjósolja, akkor csakugyan lehetne egységes társadalmi törvényünk is, miután a törvényj semmi más, mint a következetes hasonlóságnak feltüntetése a jelenségekben. Természetesen feltételezve

hogy oly határtalanul számtalan oknak közrejátszása mellett nem volnának az eredmények egymástól örökösén eltérők. Minthogy azonban az okok milliárdjából, a melyek közrehatása mellett a társadalom és az ember világa kialakul, nem adatott és sohasem fog adatni halandónak, hogy a bekövetkező okozókat kiolvassa és ha ki tudná olvasni, törvénybe szedhető, egységes, változatlan tünetényeket amúgy sem találhatna, merőben céljátévesztett hiábavalóság a kezdő okokban, sejtekben, őslényekben, a szerves élet megindulásában kutatni a véghetetlenül bonyolult társadalmi élet kulcsa után. A társadalomtudomány tárgya csak a már kész ember lehet. Mély emberösmeret, a tapasztalat és a statisztika, fennálló intézmények, a történelem tanúságai, ha nem is adnak kulcsot a kutató -kezébe a titokzatos zárhoz, a mely megett a bekövetkező eseményeknek műhelye rejtőzik, de a határtalanul változatos, tarka társadalmi életből a következetesen ismétlődő és egymáshoz hasonló jelenségek csakis *bizonyos időre és körre vonatkozólag* többé-kevésbé helyes következtetésekre mégis adnak alapot. Tényleg ezen következetes hasonlóságokra van alapítva a társadalom intézményeinek legnagyobb része és ezek fennállanak mindaddig, a míg ezen hasonló tünetek élete tart. Emberekben élő azonos vallási érzelmek egymáshoz hasonló templomokat emelnek, de ezen egyházak jellege is megváltozik? ha különbségek lépnek fel a vallásos nézetekben. Következetesen ismétlődő büntények vagy az államtagnak tulajdonszerzési ösztöne, büntető, és polgári törvénykönyvek intézkedéseire nyújtanak alapot; de a rabszolgaság, jobbágyság, ősiség kihalt törvényeit

az ismétlődő vasúti és automobil szerencsétlenségek vagy az áru-, pénz- és váltóforgalom által követelt új intézmények váltják fel. Egyenletesen nyilatkozó mű-
 érzék képzőművészetnek, színészetnek, zenének pa-
 lotát emel, és a nép rétegeibe elhatoló általános tud-
 vágy oskolákat épít.

Tapasztalat folytán, — a mi nem egyéb, mint
 ismétlődő jelenségek ösmerete, — egyik tüneményről
 következtethetünk is a másiknak létrejövetelére: álta-
 lános elégületlenségből forradalomra; népsűrűségből
 virágzó iparra és forgalomra; monarchicus állam-
 formából aristocratia lételére; műveltségből türelmes-
 ségre, erős hyerachiából elmaradottságra, pásztorko-
 dásból a földbirtok közös használatára, hódító had-
 járatokból absolutizmusra, ipari termelésből munka-
 felosztásra, stb. És lehet mindez igen tanulságos tár-
 sadalomtan, csak nem sociologia, mely eredeti fel-
 adatának az összes társadalmi jelenségekben az egy-
 séges törvény felmutatását tekinti.

Bármily sokszorosan összefonódnak is azonban
 egymással, a múlttal és jövővel a társadalmi élet
 változatos, tarka jelenségei, *egyetlen vačy csak néhány
 okra visszavezetni és belőlük megfejteni valamennyit,
 földi halandónak hiú törekvés.*

Zu fragmentarisch ist Welt und Leben,
 Du musst dich zum deutschen Professor begeben,
 Der weiss das Leben zusammensetzen
 Und er macht ein verständlich System daraus:
 Mit seinem Nachtmützen und Schlafrockfetzen
 Stopft er die Lücken des Weltenbaus,
 mond Heine.

TARTALOM.

Célunk	1 lap.
A sociologia alapelve	17 „
A szerves elmélet	132 „